

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

МАРІЯ ФЕДОРОВА

ДОШКІЛЬНА ЛІНГВОДИДАКТИКА

Навчальний посібник

Житомир 2022

ISBN 978-617-8117-06-1

УДК 373.2: 82 (075.8)

Ф 33

*Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(протокол № 8 від 27.05.2022 р.)*

Рецензенти:

Круковська І.М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри природничих та соціально–гуманітарних дисциплін КВНЗ «Житомирський медичний інститут» ЖОР;

Максимова О. О. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти та педагогічних інновацій Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Орлова О. А. – кандидат пед. наук, старший викладач кафедри суспільно–гуманітарних дисциплін КЗ «Житомирський ОППО» ЖОР.

Федорова М.А.

Ф 33 Дошкільна лінгводидактика / М.А.Федорова. – Житомир, ФОП Левковець, 2022.– 313 с.

У навчальному посібнику розкрито теоретичні і методичні основи сучасної дошкільної лінгводидактики. Розглядаються методичні основи виховання звукової культури мовлення у дітей дошкільного віку, розвиток словника, граматичної правильності мовлення, зв'язного мовлення дошкільників.

Адресується студентам закладів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 012 Дошкільна освіта, вихователям закладів дошкільної освіти.

УДК 373.2: 82 (075.8)

ISBN 978-617-8117-06-1

© Федорова М.А. 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОШКІЛЬНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ	8
Тема 1. Філософські та психолого-педагогічні основи дошкільної лінгводидактики	8
Тема 2. Форми та методи навчання дошкільників рідної мови	27
Тема 3. Особливості розвитку мовлення у дошкільному дитинстві	45
РОЗДІЛ II. РОЗВИТОК ФОНЕТИЧНОЇ, ЛЕКСИЧНОЇ, ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	62
Тема 4. Виховання звукової культури мовлення дітей раннього і дошкільного віку	62
Тема 5. Виховання звукової культури мовлення у різних вікових групах ЗДО	88
Тема 6. Методика словникової роботи в закладі дошкільної освіти	103
Тема 7. Окремі аспекти методики словникової роботи в ЗДО	118
Тема 8. Методика словникової роботи в різних групах ЗДО	130
Тема 9. Основні завдання і методи формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку	144
Тема 10. Формування граматичної правильності мовлення (морфологія) у дітей дошкільного віку	163
Тема 11. Формування граматичної правильності мовлення (синтаксис) у дітей дошкільного віку	174
РОЗДІЛ III. РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОЇ І МОНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	189
Тема 12. Методика розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку	189

Тема 13. Методика навчання переказу дітей дошкільного віку	206
Тема 14. Методика навчання розповіді у дошкільному віці	221
Тема 15. Методика навчання сюжетної розповіді у дошкільному віці	237
Тема 16. Методика розвитку словесної творчості дошкільників	254
Тема 17. Методика роботи з художньою літературою у ЗДО	262
Тестові завдання з дошкільної лінгводидактики	274
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	294
ДОДАТКИ	302

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні в Україні здійснюється ґрунтовне реформування системи освіти, що торкається її організаційних та змістових аспектів. Сучасна дошкільна освіта спрямована на отримання випускниками ЗДО визначених компетентностей. Надзвичайно важливим є формування мовленнєвої компетентності, яка в подальшому визначає успішність навчання в школі. Повноцінне оволодіння рідною мовою в дошкільному дитинстві є необхідною умовою вирішення завдань розумового, естетичного і морального виховання дітей в цей період.

Значимість проблеми формування мовленнєвої компетентності визначається завданнями Закону України «Про дошкільну освіту», а також завданнями Базового компоненту дошкільної освіти в Україні, в яких вказано на необхідність формування у дітей до кінця дошкільного віку ключових компетентностей, які забезпечать успішне навчання в школі та подальшу соціалізацію особистості. Оволодіння мовою виділяється в психології та педагогіці як центральне особистісне утворення, в якому сходяться різні лінії психічного розвитку – мислення, уява, пам'ять, емоції. Необхідно спеціально організовувати навчання, спрямоване на оволодіння дошкільниками рідною мовою, оскільки, за даними досліджень А.Богущ, стихійне оволодіння мовою не може забезпечити високий рівень мовленнєвої компетентності.

Проте, незважаючи на важливість проблеми розвитку мовлення у дошкільників, все ж науковці і педагоги-практики відзначають помітне зниження рівня мовленнєвого розвитку сучасних дітей. Отже, мовленнєвий розвиток дітей є магістральною лінією в сучасній дошкільній освіті, оскільки оволодіння рідною мовою забезпечує повноцінне міжособистісне спілкування і пізнання дійсності, сприяє залученню до цінностей духовної культури від покоління до покоління, а також є необхідною умовою виховання і навчання.

На вирішення цього завдання і спрямований зміст навчального посібника.

У навчальному посібнику «Дошкільна лінгводидактика» розглянуто питання, що висвітлюють теоретичні засади дошкільної лінгводидактики та методичні засади організації навчання рідної мови в дошкільному дитинстві.

Викладання освітньої компоненти «Дошкільна лінгводидактика» опирається на сукупність компетентностей, сформованих під час викладання освітніх компонент «Педагогіка», «Вікова та педагогічна психологія», «Дошкільна педагогіка», «Педагогічна майстерність», «Українська мова за професійним спрямуванням».

Вивчення освітньої компоненти «Дошкільна лінгводидактика» забезпечить опанування майбутніми вихователями закономірностями, принципами, організаційними формами і методами навчання дітей рідної мови на різних етапах дошкільного дитинства.

Мета вивчення освітньої компоненти: формування у майбутніх вихователів професійно-мовленнєвої компетентності щодо розвитку мовлення у дітей раннього і дошкільного віку, навчання їх рідної мови, виховання комунікативної компетентності відповідно до завдань Базового компонента дошкільної освіти в Україні.

Основними завданнями вивчення освітньої компоненти є:

- розуміти і аналізувати філософські, психологічні, природничі засади побудови методики навчання рідної мови в закладі дошкільної освіти;
- розуміти теоретичні основи методики розвитку мови у дітей дошкільного віку;
- усвідомити вимоги Базового компоненту дошкільної освіти в Україні та програм розвитку дітей дошкільного віку до реалізації мовленнєвого розвитку;
- діагностувати рівень мовленнєвого розвитку дітей, на основі цього визначати цілі та зміст педагогічної діяльності з орієнтацією на зону найближчого розвитку дошкільників;

- усвідомлювати вікові та індивідуальні особливості розвитку мовлення дошкільників і особливості їх комунікативної діяльності на різних вікових етапах;

- планувати різні форми роботи з розвитку мовлення дітей, обирати найбільш ефективні методи і прийоми, засоби навчання рідної мови дітей певної вікової групи, аналізувати отримані результати;

- забезпечувати диференційований розвиток дітей раннього й дошкільного віку з особливими потребами відповідно до їх індивідуальної програми розвитку (інклюзивна освіта).

Зміст посібника передбачає висвітлення таких тем: «Наукові засади дошкільної лінгводидактики», «Особливості розвитку мовлення дітей раннього і дошкільного віку», «Методика виховання звукової культури мовлення дошкільників», «Методика словникової роботи у ЗДО», «Методика формування граматичної будови мови у дітей», «Методика розвитку діалогічного мовлення дітей», «Методика навчання дітей переказу», «Методика складання різних видів розповідей у дошкільному віці», «Методика розвитку словесної творчості дошкільників», «Методика роботи з художньою літературою у ЗДО».

Кожна тема підсумовується переліком питань для самоконтролю, що допоможе студентам перевірити якість засвоєння знань. Із цією ж метою подано тестові завдання. Завдання для самостійної роботи спрямовані на закріплення і поглиблення навчального матеріалу з певної теми. Включення різноманітних завдань допомагає студентам більш повно осмислити навчальний матеріал і сприяє формуванню власної позиції з актуальних проблем дошкільної лінгводидактики.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОШКІЛЬНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

ТЕМА 1. ФІЛОСОФСЬКІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ДОШКІЛЬНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

1. Специфіка дошкільної лінгводидактики як науки. Предмет та завдання дошкільної лінгводидактики.
2. Зв'язок дошкільної лінгводидактики з філософією.
3. Зв'язок дошкільної лінгводидактики з психологією.
4. Зв'язок дошкільної лінгводидактики з анатомією та фізіологією.
5. Зв'язок дошкільної лінгводидактики з педагогікою.

№ 1. Специфіка дошкільної лінгводидактики як науки. Предмет та завдання дошкільної лінгводидактики

Термін «лінгводидактика» введений у науковий обіг мовознавцем Миколою Шанським у 1969 році і з 1975 року визнаний як міжнародний. В педагогічному енциклопедичному словнику дається таке визначення: лінгводидактика – це загальна теорія навчання мови.

Лінгводидактика досліджує загальні закономірності навчання мови, специфіку змісту, методів та засобів навчання певної мови залежно від дидактичних цілей, завдань та характеру матеріалу, що вивчається, умов монолінгвізму (одномовності) або білінгвізму (двомовності), етапів навчання та інтелектуально-мовленнєвого розвитку дітей.

Сьогодні серед вчених відсутня єдина думка про зміст терміну «лінгводидактика». Так, Микола Шанський, Рюрик Міньяр-Білоручів трактували це поняття достатньо широко, як сукупність теоретичних і практичних питань викладання мови. На їх думку, поняття «лінгводидактика» є синонімічним поняттю «методика навчання мови».

Наталія Гальскова розмежовує терміни «лінгводидактика» і «методика навчання мови». Лінгводидактика розуміється як загальна теорія навчання

мови, що розробляє її методологічні основи. Методика характеризує сам процес навчання конкретної мови в конкретних умовах її викладання або розкриває закономірності навчання мови поза конкретними умовами її вивчення. Отже, можна говорити про лінгводидактичні основи навчання мови, що включають виклад *теоретичних основ такого навчання* (уявлень про зміст, цілі та завдання, принципи, методи, засоби, процес навчання, про методи дослідження в лінгводидактиці, а також про взаємодію лінгводидактики з базовими для неї науками) та про *методичні засади навчання мови* (навчання аспектам мови та видам мовної діяльності в конкретних умовах викладання, організація навчального процесу, вимоги до професії педагога).

Теоретичні і практичні питання навчання мови дітей дошкільного віку вивчає дошкільна лінгводидактика.

Отже, **дошкільна лінгводидактика** – це педагогічна галузь науки, що вивчає закономірності розвитку мовлення дітей на різних вікових етапах; вивчає специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування мовленнєвих навичок у дітей, а також форми, методи і прийоми, засоби навчання дітей мови (рідної, іноземної), що відображає і лінгвістичні і педагогічні аспекти сучасного стану науки [7].

Об'єктом української дошкільної лінгводидактики є навчально-мовленнєва діяльність дітей у закладі дошкільної освіти.

Предмет української дошкільної лінгводидактики - це процес розвитку мовлення дітей та навчання їх рідної мови на різних етапах дошкільного дитинства.

А. Богуш визначає **мету дошкільної лінгводидактики** як формування професійно-мовленнєвої готовності майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти до навчання дітей рідної мови [7].

Можна виділити фундаментальні та прикладні завдання дошкільної лінгводидактики як науки. Фундаментальні завдання спрямовані на розв'язання таких проблем:

- дослідження процесу навчання дітей рідної мови та вивчення особливостей оволодіння мовленням дошкільниками;
- обґрунтування закономірностей навчання дітей рідної мови;
- визначення принципів, форм, методів, засобів навчання дітей рідної мови.

Прикладні завдання дошкільної лінгводидактики відповідають на такі питання: чого навчати? як вчити? чому саме так вчити?

Відповідь на питання «чого навчати?» передбачає виділення змісту роботи з навчання дошкільників рідної мови. Необхідно уточнити, які саме знання, мовленнєві уміння і навички необхідно розвинути у дітей. Сьогодні регулярно оновлюються і створюються нові програми розвитку дітей дошкільного віку, методичні посібники, в яких розкрито зміст освіти дітей дошкільного віку.

Відповідь на питання «як вчити?» передбачає обґрунтування організаційних, педагогічних умов навчання рідної мови; визначення найбільш ефективних форм організації навчання, методів, прийомів і засобів навчання дошкільників рідної мови. З цією метою розробляються методичні посібники, методичні рекомендації.

Відповідь на питання «чому саме так вчити?» передбачає наукове обґрунтування обраної методики та перевірку програм, методичних рекомендацій на практиці.

Згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні робота за освітнім напрямом «Мовлення дитини» спрямована на формування **мовленнєвої компетентності** – здатності дитини продукувати свої звернення, думки, враження тощо в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою вербальних і невербальних засобів [4]. Мовленнєва компетентність містить фонетичний, лексичний, граматичний, діалогічний, монологічний складники.

Формування мовленнєвої компетентності здійснюється за наступними напрямками.

1. Виховання звукової культури мовлення пов'язане з розвитком сприймання і вимови звуків рідної мови. Виховання звукової культури мовлення включає такі завдання:

- розвиток мовленнєвого слуху, завдяки якому відбувається розрізнення звуків мови;
- розвиток мовленнєвого дихання;
- розвиток звуковимови і слововимови, виховання орфоепічної правильності мовлення;
- виховання інтонаційної виразності мовлення (тон, тембр, наголос, сила голосу, жести, міміка), вироблення чіткої дикції.

2. Розвиток словника включає такі напрями роботи:

- *кількісне збагачення словника* завдяки накопиченню слів шляхом засвоєння загальноповсякденної лексики;
- *закріплення й уточнення словника*, що передбачає поглиблення розуміння вже відомих слів, подальше оволодіння узагальненням;
- *активізація словника* передбачає, що нове слово входить в активний словник шляхом багаторазового відтворення у мовленні;
- *усунення з мовлення дітей нелітературних слів* (діалектні, просторічні, жаргонні).

3. Формування граматичної правильності мовлення передбачає засвоєння дошкільниками:

- *морфологічної сторони мовлення* (відмінювання за родами, числами, відмінками);
- *способів словотвору* (аспектів творення нових слів, функціонування й будови похідних і складних слів);
- *синтаксису* (освоєння різних способів поєднання слів у словосполученні, реченні, різних типів речень).

4. Розвиток зв'язного мовлення передбачає розвиток *діалогічного і монологічного мовлення*. Оволодіння зв'язним висловлюванням є найвищим досягненням мовного розвитку дошкільника. Загалом, у дошкільному

дитинстві дитина оволодіває насамперед діалогічним мовленням, яке є генетично більш раннім утворенням. Монологічне ж мовлення будується за законами літературної мови (чого немає в діалогічному) і тільки спеціальне навчання дозволяє дитині повноцінно оволодіти ним. Розвиток зв'язного мовлення дитини відбувається в тісному взаємозв'язку з освоєнням звукової сторони, словникового складу, граматичної будови мови.

Розвиток зв'язного *монологічного мовлення* передбачає сформованість таких умінь:

- переказувати текст;
- складати різні види розповідей;
- розкривати задану тему логічно і послідовно.

5. Формування елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення.

№ 2. Зв'язок дошкільної лінгводидактики з філософією

Дошкільна лінгводидактика базується на даних інших наук, які висвітлюють різні аспекти становлення мови, мовленнєвої діяльності. Ми можемо говорити про зв'язок дошкільної лінгводидактики з філософією, психологією (особливо віковою, педагогічною, психолінгвістикою), анатомією і фізіологією, лінгвістичними й педагогічними дисциплінами.

Сучасна українська лінгводидактика послуговується такими філософськими положеннями:

- мова – це суспільне явище;
- мова – це основний засіб спілкування;
- взаємозв'язок мови і культури певного народу.

1. Мова — це суспільне явище. Коли ми говоримо про мову як соціальне явище, ми розуміємо, що мова створена суспільством і є залежною від нього. Думку про мову як суспільне явище висунув і обґрунтував швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр. Справді, мова виникає лише в суспільстві завдяки потребі людей у спілкуванні один з одним. Видатний

лінгвіст Ноам Хомський висунув припущення, що здатність до мови виникла приблизно 100 тис. років тому завдяки певній перебудові у мозку людини.

Як соціальне явище, мова виконує багато функцій, найважливішими серед яких є комунікативна та когнітивна. Комунікативна функція полягає в тому, що мова являється основним засобом людського спілкування. Сутність когнітивної функції в тому, що мова є засобом отримання нових знань про реальність та закріплення результатів пізнання в мовленні та мисленні.

Звертається увага на унікальний статус мови як соціального явища: «Найхарактерніша особливість мови, що зближує її з іншими суспільними явищами і в той же час докорінно відрізняє її від них, полягає в тому, що мова обслуговує суспільство абсолютно в усіх сферах людської діяльності». Наприклад, культура сприяє формуванню у людей певних поглядів, моделей поведінки, техніка робить наше життя більш комфортним. Але ні перше, ні друге не могло б існувати без мови, яка забезпечує міжособистісну комунікацію людей між собою.

Спираючись на філософське положення про мову як суспільне явище, ми можемо стверджувати, що для того, щоб оволодіти мовою, дитина повинна зростати в людському суспільстві і бути включеною в комунікативну діяльність.

2. Мова — основний засіб людського спілкування.

Мова є головним засобом спілкування та пізнання навколишнього світу, уможливорює знайомство різних культур та відкриває доступ до їх взаємодії. Американський лінгвіст Едуард Сепір висловив думку про те, що культура певного народу формується під впливом мови, яку він використовує.

Мова – це специфічно людський засіб спілкування. В процесі спілкування, за допомогою мови, здійснюється передача від однієї особи до іншої певної інформації. Спілкуючись один з одним, люди передають свої думки, волевиявлення, почуття та душевні переживання, впливають один на одного. Мова дає людям можливість зрозуміти один одного та налагодити спільну роботу у всіх сферах людської діяльності.

У процесі комунікативної діяльності величезну роль грають невербальні засоби спілкування, оскільки допомагають краще зрозуміти і осмислити зміст висловлювання. Для прикладу досить згадати жест «кивок головою», який активно використовується у різних культурах. У одних народів цей жест є знаком згоди (наприклад, у українців), а болгари, турки та албанці використовують цей жест для вираження незгоди. Відомий американський психолог Флора Девіс, доводив значимість невербальних засобів спілкування так: «Я та людина, яка не довіряє телефонам. І не тому, що телефонний зв'язок ненадійний, а тому, що під час розмови по телефону я не можу бути впевнений в тому, що людина насправді має на увазі. Якщо я її не можу бачити, то як можу здогадатися, що вона відчуває?» [45]. Таким чином, невербальні засоби можуть нести значну інформацію про щирість почуттів та істинність стосунків між співрозмовниками.

До засобів невербальної комунікації відносяться такі:

- кінесичні засоби: жести, міміка, пози, рухи тіла, хода, погляд, контакт очей тощо;
- проксемічні засоби: дистанція між учасниками комунікації, пересування, просторові розташування тощо;
- тактильні засоби: рукостискання, поплескування, погладження тощо;
- просодичні засоби: інтонація, гучність, темп, висота, діапазон, тембр;
- екстралінгвістичні засоби: паузи, сміх, стукіт, свист, плач.

3. Взаємозв'язок мови та культури певного народу.

Мова не просто відображає світ людини та її культуру. Найважливіша функція мови у тому, що вона зберігає і передає її з покоління до покоління. Тому мова грає провідну роль у формуванні як окремої особистості, так і національного характеру, етнічної спільності.

Мова допомагає максимально точно відобразити дійсність та створити певні лінгвістичні елементи, що визначають унікальність культур окремих народів. Отже, можна стверджувати:

- у мові відображається культура певного народу (менталітет народу, традиції та звичаї, система цінностей);
- мова є носієм культури (забезпечує передачу інформації від покоління до покоління, здобуття досвіду);
- мова є зберігачем культури (в усному та писемному мовленні міститься безліч культурних понять та цінностей);
- мова є знаряддям культури (сприйняття людиною культури та специфіки народу здійснюється через мову).

№ 3. Зв'язок дошкільної лінгводидактики з психологією

Дошкільна лінгводидактика використовує положення з психології:

- про взаємозв'язок мови і мислення;
- про взаємозв'язок слова і поняття;
- про роль чуттєвого досвіду в розвитку мови.

1. Взаємозв'язок мови і мислення.

Зв'язок мови та мислення двосторонній: мислення не тільки знаходить вираження в мові і формується за допомогою мови, а й регулює мовленнєвий процес. За допомогою мови ми можемо висловити свої переживання, ставлення до світу, власні уявлення про світ. А з мовою тісно пов'язаний психічний процес – мислення, яке допомагає зрозуміти що відбувається, оцінити явища оточуючого світу, забезпечує пошук засобів для «вираження» подій у вигляді як мови, так і жестів.

У вітчизняній психології утвердилась думка, що мислення властиве всім живим істотам, тоді як мова у розвиненій формі властива лише людині, яка розвивається у соціальному середовищі. Аналізуючи розвиток мови та мислення в онтогенезі, Л. Виготський робить висновок, що розвиток мови та мислення відбувається не паралельно і нерівномірно, що мислення та мова мають генетично абсолютно різні корені: можна виділити домовленнєву фазу у розвитку мислення і доінтелектуальну фазу у розвитку мови. Приблизно до двох років розвиток мислення та мови здійснюються майже незалежно один

від одного: з одного боку, до початку становлення мови виявляються зачатки інтелектуальних реакцій, з іншого – проявляється доінтелектуальні основи мови (крик, гуління, лепет).

У період близько двох років лінії розвитку мислення й мови, які досі йшли роздільно, перехрещуються, збігаються у розвитку. Дитина відкриває символічну функцію мови. Починаючи з того періоду мова виконує інтелектуальну функцію, а мислення стає мовленнєвим.

При цьому відзначається невідповідність у розвитку мислення та мови: мислення розвивається повільніше, ніж мова. На цей факт вказували відомі психологи – Ж.Піаже: «Дитина опановує синтаксис мови раніше, ніж вона опановує синтаксис думки. Дослідження Ж.Піаже показали, що граматичний розвиток дитини йде попереду її логічного розвитку, і що дитина порівняно пізно приходить до оволодіння логічними операціями, що відповідають тим граматичним структурам, які нею вже давно засвоєні».

2. Взаємозв'язок слова і поняття. Процес пізнання оточуючого світу починається з *накопичення чуттєвого досвіду*, на основі якого в подальшому формуються поняття. В онтогенезі розглядають наступні стадії розвитку дитячої мови та формування понять.

Виділяються такі етапи формування понять. Спочатку слово виступає властивістю речі, яку воно означає (стадія називання предметів та явищ навколишнього світу – ложка, стілець, книга).

Пізніше слово стає символом, тобто починає щось означати, відкривається його призначення – книга, щоб читати; стілець, щоб сидіти; при цьому значимий зміст тісно пов'язується з формою і є символом – поєднанням образу та поняття (ваги як символ правосуддя). І лише на третій стадії слово відривається від образного змісту і стає знаком, що виражає поняття, ідею. Наприклад, «кінь» – об'єднання всіх коней, які зустрічалися дитині у житті чи картинках.

3. Роль чуттєвого досвіду в розвитку мови.

Для розвитку мислення та мови дитині необхідний багатий чуттєвий досвід, який вона отримує від сприйняття різних предметів, світу природи, суспільного життя, гри.

№ 4. Зв'язок дошкільної лінгводидактики з анатомією та фізіологією

Анатомо-фізіологічними засадами дошкільної лінгводидактики є такі положення:

- про будову мовленнєвого апарату;
- про розвиток другої сигнальної системи у дітей;
- про наслідування як чинник розвитку мовлення.

1. Будова мовленнєвого апарату.

Мовний апарат складається із двох тісно пов'язаних між собою частин: центральної та периферичної.

Центральна частина мовного апарату перебуває у мозку.

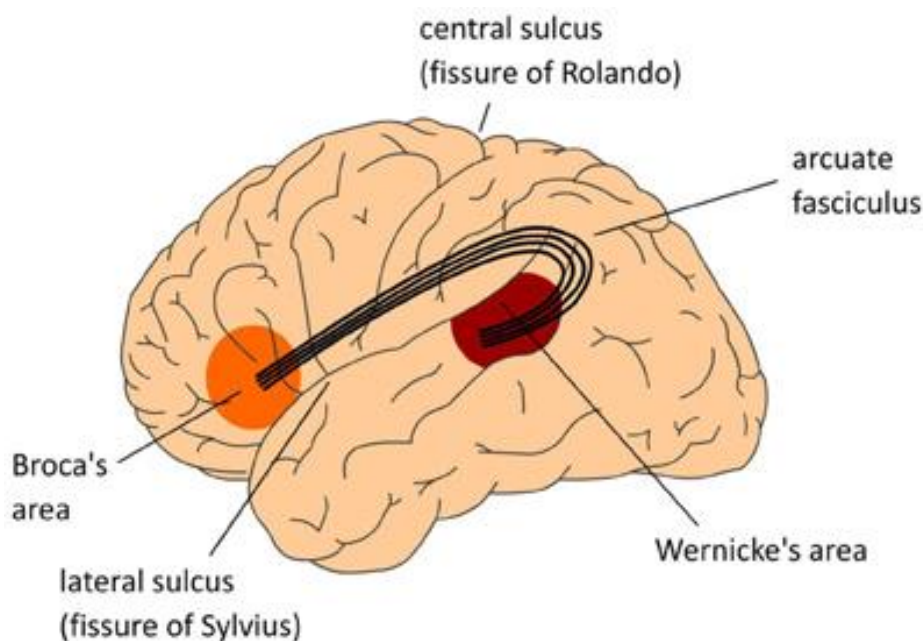
Головну роль у забезпеченні функціонування мови відіграють дві області лівої півкулі: зона Брока і зона Верніке.

Зона Брока – це руховий центр мови, зона, що відповідає за моторику мови, відтворення мови. Ця ділянка кори управляє м'язами обличчя, язика, глотки і щелеп. При поразці центру Брока спостерігається моторна (рухова) афазія. Хворі не можуть читати та писати, але розуміють мову.

Зона Верніке відповідає за розуміння інформації. Основна її функція – перетворення звуків мови в нейронні коди слів, які активують відповідні образи чи поняття. Пошкодження цієї області впливає на здатність людини сприймати звуки мови як лінгвістично значущі.

Але не менш важливі й інші відділи мозку, особливо лобні частини – вони забезпечують можливість придушувати зайві емоції, зосереджувати увагу на головному, відволікатись при цьому від несуттєвих деталей. Без такої можливості люди ніколи не змогли б розпізнати, наприклад, які елементи фонетичної реалізації звуку несуть смислове навантаження, а які — ні. При поразці лобних частин людина не втрачає дару мови, але втрачає можливість

будувати поведінку за словесною інструкцією. Якщо уражені префронтальні відділи кори, хворий може повторювати слова та цілі фрази, але не в змозі самотійно висловити якусь думку чи поставити запитання.

Мал. 1.1. Мовленнєві центри Брока і Верніке

У людини весь комплекс ознак, що відноситься до розвитку мови, закріплений в геномі. Як «ген мови» нерідко розглядається ген FOXP2, розташований на сьомій хромосомі. Люди, які мають дефект цього гена, страждають на специфічний розлад мови, що зачіпає як фонетичну, так і граматичну складові мови. Крім того, у них дещо порушено вольовий моторний контроль за м'язами рота — їм складно, наприклад, за командою висунути язик або кілька разів поспіль зімкнути та розімкнути передні зуби.

Периферичний відділ мовленнєвого апарату складається із трьох відділів: дихального, голосового, артикуляційного. У дихальний відділ входить грудна клітка з легенями, бронхами та трахеєю.

Вимова слів тісно пов'язана з диханням. Мова утворюється у фазі видиху. У процесі видиху повітряний струмінь здійснює одночасно голосоутворюючу та артикуляційну функції. Дихання в момент вимови істотно відрізняється від звичайного, коли людина мовчить. Видих набагато

довший за вдих (у той час як поза мовою тривалість вдиху і видиху приблизно однакова). Крім того, під час мовлення кількість дихальних рухів вдвічі менша, ніж при звичайному диханні.

Голосовий відділ складається з гортані з голосовими складками, що знаходяться в ній. Гортань є широкою короткою трубкою, що складається з хрящів і м'яких тканин. Зверху гортань переходить у горлянку. Знизу вона переходить у трахею. У дітей раннього віку форма гортані воронкоподібна. У міру зростання дитини форма гортані поступово наближається до циліндричної.

Артикуляційний відділ. Основними органами артикуляції є язик, губи, щелепи (верхня та нижня), тверде та м'яке піднебіння, альвеоли. З них язик, губи, м'яке піднебіння і нижня щелепа є рухливими, інші – нерухомими.

2. Становлення і розвиток другої сигнальної системи у дітей.

Взаємодія організму із середовищем здійснюються на основі сигналів, що надходять у нервову систему внаслідок безпосереднього впливу предметів та явищ зовнішнього світу на органи чуття. Цей тип сигналізації Іван Павлов назвав першою сигнальною системою. У тваринному світі перша сигнальна система є єдиним каналом інформації про стан навколишнього середовища. Сигнали першої сигнальної системи є конкретними і належать до певного предмета.

Утворення умовних рефлексів через першу сигнальну систему становить у вищих тварин фізіологічну основу їх елементарного конкретного або предметного мислення. Перша сигнальна система - однакова у людини та тварин. В умовах звичайного життя у людини вона ізольовано функціонує лише у перші шість місяців життя.

В процесі життя в суспільстві і виховання розвивається друга сигнальна система, характерна тільки для людини. Це переводить вищу нервову діяльність людини більш високий ступінь. Друга сигнальна система – це мова, слово, яке ми чуємо або яке вимовляється подумки. Друга сигнальна система передбачає словесне позначення всіх сигналів оточуючого світу. Друга

сигнальна система розвинулась у людини під впливом соціального середовища у процесі праці. Слово для людини служить таким же фізіологічним подразником, як предмети та явища навколишнього світу.

Друга сигнальна система здатна замінити та узагальнити всі подразники першої сигнальної системи. Також величезне значення другої сигнальної системи полягає у тому, що вона різко збільшує обсяг доступної людині інформації — з допомогою використання як індивідуального, так і колективного досвіду всього людства.

Природно, друга сигнальна система не одразу стає домінуючою. У різні вікові періоди співвідношення першої і другої сигнальних систем у дошкільників неоднакове. У ранньому дитинстві значно переважає перша сигнальна система; друга ще тільки починає формуватися. Для маленьких дітей безпосередні відчуття та враження є більш сильними подразниками, ніж слова.

У лабораторії досліджувались реакції дітей 3-7 років на слово і зовнішні подразники. Коли загорялося синє світло – діти отримували цукрову журавлину, а коли загорялося червоне світло – нічого не отримували. Коли у дітей таким чином був вироблений умовний харчовий рефлекс на синє світло, розпочали цікаву частину роботи: при включенні синього світла дитині говорили, що горить червоне, і, навпаки, при включенні червоного світла говорили, що горить синє світло. Виявилось, що у всіх дітей 3-4 років реакція проявлялася не на слова, а на світло, яке горить насправді. Коли спалахувала синя лампочка, дитина відкривала рот, щоб отримати журавлину, хоча їм казали, що горить червоне світло. Деякі навіть сперечалися: «Ні, ти плутаєш – це синій вогник, а не червоний!». Отже, для дітей молодшого дошкільного віку дія безпосереднього подразника (світла, яке вони бачили) була сильнішою за вплив слова. Діти віком близько п'яти-п'яти з половиною років плуталися і реагували то на слова, то на колір лампочки, що горіла. Це означає, що хоча друга сигнальна система у них вже сформувалася і її дія проявлялася, все ж безпосередні відчуття (перша сигнальна система) були поки що сильнішими.

Діти шести років і старші майже в 60% проб реагували на слово, а не на світло, що горить, тобто слово ставало для них більш сильним сигналом.

Потрібно все ж відзначити, що досить швидко реакції цих дітей коригувалися відповідно до зорових відчуттів: при повторних пробах старші діти теж починали орієнтуватися на колір лампочки, що спалахнула. Отже, перша сигнальна система коригувала узгодження словесного сигналу з реальністю.

3. Наслідування як чинник розвитку мовлення.

При нормальному спілкуванні дитини з оточуючими мовленнєві зв'язки утворюються шляхом наслідування та зміцнюються шляхом рефлекторного повторення – фізіологічної ехолалії (неконтрольований, автоматичний повтор слів, почутих в чужому мовленні). Для того щоб дитина почала говорити, у неї повинні бути сформовані на певному рівні мовноруховий, слуховий аналізатори, органи артикуляції. Фізіологічна ехолалія, що виявляється у повторенні складів, слів, передуює розумінню слів та їх вимові.

№ 5. Зв'язок дошкільної лінгводидактики з педагогікою

У педагогіці виділяються такі когнітивні передумови розвитку мови.

1. Рівень інтелектуального розвитку дитини відображається на рівні семантики, яка є основою висловлювання. Мається на увазі, що для того, щоб дитина використовувала певні слова, словосполучення у своєму мовленні, вона повинна розуміти їх значення. Тому спочатку засвоюються мовні форми прості і доступні дитині з погляду семантики, що відповідають рівню її інтелектуального розвитку. Наприклад, спочатку дитина використовує у мові твердження, а потім засвоює умовний спосіб; спочатку використовує поняття, що позначають розташування у просторі, а пізніше – часові поняття тощо.

2. Рівень сформованості розумової діяльності дитини впливає на можливість засвоєння формально-мовних засобів. Чим простішим та легшим є мовне оформлення поняття, тим швидше воно засвоюється дитиною.

Наприклад, спочатку дитина засвоює безприйменникові конструкції, потім конструкції з прийменником.

На легкість оволодіння мовними формами впливає і регулярність, стійкість мовного правила утворення даної словоформи. Чим більше варіантів утворення словоформи є у мові, тим складніше вона засвоюється дитиною.

3. Засвоєння мови пов'язане з можливостями обробки інформації, з об'ємом короткочасної пам'яті. Людська мова сприймається або відтворюється за короткий час. Тому дитина повинна швидко зрозуміти звернене до неї висловлювання і швидко сформулювати своє власне. Спочатку у мовленні дитини з'являються однослівні, двослівні висловлювання. Потім вона формулює трислівне висловлювання. Чим більшим є об'єм інформації, тим складніше він засвоюється і відтворюється в мовленні.

Також у педагогіці обґрунтовуються **фактори розвитку мовлення** дитини. Так, виділяються наступні фактори розвитку мовлення:

- фактор позитивних емоцій, що сприяють активності у спілкуванні;
- фактор потреби в емоційному контакті з близькою людиною (початковий вид контакту з оточуючими людьми та форма невербального спілкування);
- фактор фізіологічного розвитку органів мови (мовленневих центрів мозку, пам'яті, органів говоріння, аудіювання, координаційної системи);
- фактор потреби у змістовному спілкуванні як початку процесу соціалізації;
- фактор розвитку інтелекту, що проявляється у потребі та здібності номінації та узагальнення;
- фактор мовного середовища, в якому протікає процес мовного розвитку;
- фактор мовної активності, необхідність постійної практики мови;
- фактор вивчення мовної теорії, що сприяє розвитку вміння довільно будувати своє мовлення.

Лідія Федоренко виділила такі *закономірності засвоєння мови*. Нагадаємо, що закономірності засвоєння рідної мови – це об'єктивно існуючі зв'язки між результатом засвоєння мови та рівнем розвитку мовленнєвого апарату людини, його окремих органів.

Перша закономірність – мова засвоюється, якщо формується здатність управляти м'язами мовного апарату, координувати мовнорухові і слухові відчуття.

Рідна мова засвоюється, якщо дитина набуває здатності артикулювати фонему та модулювати просодеми, а також виділяти їх на слух із комплексу звуків. Для оволодіння мовою у дитини мають бути відпрацьовані рухи мовного апарату (а потім при засвоєнні письма – очей і руки), необхідні для вимови кожної фонему мови і кожної просодеми (модуляції сили голосу, висоти тону, темпу, ритму, тембру мови), і ці рухи повинні бути скоординовані зі слухом.

Друга закономірність – мова засвоюється, якщо розвивається здатність розуміти лексичні та граматичні значення мови.

Природний шлях засвоєння рідної мови можна уявити так: дитина чує комплекси звуків і, ще не розуміючи смислу, вимовляє їх; поступово вона починає осмислювати лексичні значення комплексів звуків, що вимовляються, тобто співвідносити їх з певними явищами дійсності.

Подальшу послідовність засвоєння мовних знаків можна представити так. Дитина дедалі більше відчуває узагальнене значення слів, що вживаються нею. Спочатку вона сприймає слова (наприклад, ложка, мама) як позначення саме цих предметів та осіб. Потім їй стає доступним узагальнене лексичне значення слова: розглядаючи картинки із зображенням звірів, птахів, комах, вона правильно покаже ніс у горобця, у лева, у бджоли, хоча ці носи ніяк не схожі зовні між собою і з її власним носом.

В подальшому, дитина сприймає морфологічну абстракцію – загальне значення низки слів. Наприклад: ніс, рука, будинок, вулиця, хмара – це предмети; сидіти, їсти, стояти, спати, сміятися, мовчати — дії чи стан предмета

тощо. Здатність дитини розуміти абстрактне лексичне значення слова в подальшому призводить до розуміння слова як частини мови.

Розуміння граматичних категорій свідчить про зародження можливості абстрагуватися (здійснювати розумову операцію абстрагування).

Третя закономірність – рідна мова засвоюється, якщо паралельно з розумінням лексичних та граматичних одиниць з'являється сприйнятливість до їх виразності. При засвоєнні граматичних і лексичних значень, діти відчують (інтуїтивно), як відбивається у мові зовнішній світ, а при засвоєнні способів виразності мови, відчують (також інтуїтивно), як відбивається у мові внутрішній світ людини, як вона висловлює свої почуття, оцінку дійсності.

Емоційне забарвлення мови діти починають відчувати із засвоєнням мови загалом. Особливо доступна їм виразність інтонації. Ще не розуміючи жодного слова, дитина безпомилково розрізняє в мові дорослого інтонації ласки, схвалення, осуду, гніву (у відповідь вона усміхається, ображено складає губи або плаче). Засвоює дитина і лексичні засоби вираження емоцій (наприклад, різницю в емоційному забарвленні синонімів: ходити – топати – крокувати – марширувати).

Четверта закономірність – засвоєння норм мови залежить розвитку чуття мови в дитини.

Рідна мова засвоюється, якщо у дитини з'являється здатність запам'ятовувати норму вживання мовних знаків у мовленні – запам'ятовувати їх поєднання (синтагматику), можливості взаємозамінності (парадигматику) і доречність у різних мовних ситуаціях (стилістику). Така здатність людини пам'ятати, як традиційно використовуються в літературній мові морфеми, слова, словосполучення, називається чуттям мови.

Щоб зрозуміти, як розвивається у дитини чуття мови, потрібно простежити, як вона засвоює значення слів із похідною основою. Насамперед дитина засвоює значення окремих афіксів. Наприклад, якщо вона утворює «свої» слова – «примолоточив», «бездверна» (хатинка Баби-Яги), то це

означає, що їй зрозуміле значення префіксів при-, без-. Отже, якщо дитина вже розуміє смисл коренів і афіксів кожного окремо, вона може майже безпомилково зрозуміти і смисл слова, що складається з даних морфем.

П'ята закономірність – засвоєння письмової мови залежить від розвитку координації між усною та письмовою мовою.

Письмова мова засвоюється, якщо утворюється здатність «перекладати» усну мову, що звучить, на письмову. При час навчання читанню і письму до роботи органів мовлення підключається ще робота м'язів очей і руки, але очі й рука ще неспроможні виконувати мовні функції (читати і писати) без одночасної роботи м'язів мовного апарату. «Письмова мова для дитини, – пише М.Рожественський, – це другий етап в оволодінні мовою взагалі. Її особливість засвоєння його полягає в тому, що «слова мовлення є знаками для реальних предметів та відносин. Письмова ж мова складається із знаків, що умовно позначають звуки і слова усної мови». Отже, письмова мова може бути засвоєна тільки тоді, коли дитина оволоділа усною мовою.

Шоста закономірність – темпи збагачення мовлення дитини залежать від ступеня досконалості структури мовних навичок.

Природний процес засвоєння рідної мови, збагачення мови дитини новою лексикою та новими конструкціями відбуваються тим швидше, чим більш досконалішими є її мовні (особливо фонетичні та граматичні) навички. Таку закономірність спостерігають вихователі дитячого садка: чим краще розвинене мовлення дитини, тим легше вона запам'ятовує вірші, казки, оповідання, тим точніше може передати їх зміст.

Питання для самоконтролю

1. Що таке дошкільна лінгводидактика? Які її основні завдання?
2. У чому полягає зв'язок дошкільної лінгводидактики з філософією?
3. Від чого залежить розвиток мовлення у дітей?
4. Чому дошкільний вік характеризується найбільш інтенсивним мовленнєвим розвитком?

5. Чому для оволодіння мовою необхідним є розвиток мовного апарату?
6. Чому для оволодіння мовою необхідне розуміння (інтуїтивне) та розрізнення мовних значень – лексичних та граматичних?
7. Як можна уявити процес засвоєння дитиною лексичних значень?
8. Як дитина засвоює граматичні значення?
9. Чому необхідно тренувати дітей у засвоєнні засобів виразності мови?
10. З якого віку діти можуть реагувати на виразність мови? Виразність якого компонента мови (фонетики, лексики чи граматики) доступна дитині насамперед?
11. Що таке чуття мови, чи мовне чуття?
12. Чому письмову мову не можна засвоїти, не маючи навичок усного мовлення, артикуляційно-слухових навичок?
13. Яке значення для засвоєння письмового мовлення має зіставлення його з усним мовленням? Чому необхідно спочатку розвивати усне мовлення і тільки на його основі – письмове?
14. Які закономірності процесу засвоєння мови вам відомі?

Завдання для самостійної роботи

1. Яка роль досліджень інших наук у визначенні стратегії роботи з розвитку мовлення та навчання рідної мови дошкільників?
2. Як дошкільна лінгводидактика використовує дані філософії, анатомії та фізіології, психології, педагогіки та інших наук? Наведіть приклади, що ілюструють зв'язок дошкільної лінгводидактики з іншими науками.
3. Чому становлення дошкільної лінгводидактики пов'язується з іменами Костянтина Ушинського, Софії Русової, Єлизавети Тихеевої?
4. Підготуйте повідомлення про сучасні підходи до дослідження проблем розвитку мовлення у дітей раннього і дошкільного віку.

ТЕМА 2. ФОРМИ ТА МЕТОДИ НАВЧАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ РІДНОЇ МОВИ

1. Спілкування як специфічний вид дитячої діяльності.
2. Заняття як форма навчання дітей рідної мови. Види занять та вимоги до них.
3. Структура заняття з розвитку мовлення у закладі дошкільної освіти.
4. Методи і прийоми навчання дітей рідної мови.

№ 1. Спілкування як специфічний вид дитячої діяльності

У психології спілкування визначається як один із видів діяльності. Воно має таку саму структуру, що і будь-яка інша діяльність: виникає на основі відповідної потреби і спонукається мотивом, що відповідає цій потребі, включає дії, спрямовані на досягнення мети.

Унікальність спілкування як виду діяльності полягає у наступному: майже всі види діяльності будуються за суб'єкт-об'єктним принципом, тобто людина (суб'єкт діяльності) впливає і перетворює об'єкт, на який спрямована діяльність. Спілкування ж будується за суб'єкт-суб'єктним принципом, тобто передбачає рівноправну взаємодію двох або більше людей. Також специфіка спілкування визначається тим, що під час спілкування суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої. В процесі спілкування людина виявляє свої індивідуальні особливості, комунікативні уміння, риси характеру, загальну культуру і грамотність.

У кожному віковому періоді спілкування має свої специфічні особливості, що визначаються розвитком потребно-мотиваційної сфери.

У психології виділяються 4 форми спілкування, які в онтогенезі замінюють одна одну.

Ситуативно-особистісна форма спілкування (приблизно з двох до шести місяців). Головне її призначення – задоволення потреби дитини у доброзичливій увазі дорослих. Присутність близької людини гарантує дитині

безпеку і той потік лагідних, любовних впливів, які дитина вже виділяє як надзвичайно значимі.

Ситуативно-особистісна форма спілкування тісно пов'язана з емоціями, які переживає дитина. Емоції малюка посилюються при слабких впливах дорослого (тут треба залучити дорослого, утримати його, стимулювати до спілкування) та послаблюються при сильних впливах (дитина вже отримала те, чого прагнула). Тому на руках матері дитина тиха, спокійна, а побачивши її здалеку вона збуджено рухається, кричить.

Ситуативно-ділова форма спілкування (від 6 місяців до 3-х років). Провідною діяльністю дитини раннього віку стає предметно-маніпулятивна діяльність. Спілкування з дорослими вплітається у нову провідну діяльність і тому основним мотивом спілкування виступає діловий мотив. Дитині цікаво, що і як робить з предметами дорослий. Предметні маніпуляції дітей раннього віку спрямовані на виявлення властивостей предметів; практичні «проби і помилки» дитини є основою, на якій формуються її орієнтовні і перцептивні дії. При цьому прагнення дітей до доброзичливої уваги з боку дорослих зберігається. Діти, як і раніше, вимагають присутності дорослого, але, на відміну від немовлят, вже не погоджуються просто обмінюватися з ним ласками. Дітям потрібна присутність дорослого та його доброзичлива увага, але цього недостатньо – потрібно, щоб дорослий брав участь у спільній з дитиною предметній діяльності.

Позаситуативно-пізнавальна форма спілкування (3 – 6/7 років). Як і ситуативно-ділова форма спілкування ця форма спілкування опосередкована спільною з дорослим діяльністю. Але якщо у ранньому віці спілкування включалося в практичне співробітництво з дорослим, то тепер воно включається в спільну пізнавальну діяльність.

Розвиток допитливості і постійне вдосконалення способів її задоволення (сприйняття, наочно-дієве, а пізніше і наочно-образне мислення на основі оволодіння мовою) змушують дитину ставити перед собою більш складні питання: дошкільник намагається зрозуміти устрій світу, взаємозв'язки в

природі, сутність речей. Але можливість зрозуміти такі проблеми самостійно у маленької дитини дуже обмежена. Дорослий виступає перед дітьми у новій якості – як ерудит, здатний вирішити їх сумніви, дати їм потрібні відомості, забезпечити потрібну інформацію. Оскільки під час спілкування обговорюються проблеми, далекі від реальної обстановки, спілкування набуває – вперше після народження дитини – вираженого позаситуативного характеру.

У цей період дитина стає надзвичайно чутливою до оцінок оточуючих людей. Причиною такої ситуації є потреба у повазі дорослого, яка починає формуватися. Тому співробітництво з дорослим можливе лише за умови поваги до дитини.

Позаситуативно-особистісна форма спілкування. До кінця дошкільного віку в дітей з'являється вища для них форма спілкування з дорослим – позаситуативно-особистісна. Особистісний мотив спілкування є провідним. Дорослий виступає як конкретна особистість, з притаманними йому рисами характеру, життєвим досвідом. Дошкільники з інтересом розпитують про життя дорослих, їх роботу, сім'ю, тобто зосереджені на соціальному оточенні, на «світі людей», а не предметів.

Виділяються 4 критерії, за якими можна судити про наявність у дитини потреби спілкування з дорослими:

- увага та інтерес дитини до дорослого;
- емоційні прояви дитини на адресу дорослого;
- ініціативні дії дитини, спрямовані на привертання інтересу дорослого;
- чутливість дитини до ставлення та оцінки дорослого.

№ 2. Заняття як форма навчання дітей рідної мови. Види занять та вимоги до них

Форма організації навчання - це зовнішнє вираження взаємодії вихователя і дітей, що відбувається в установленому порядку та в певному режимі.

Форми навчання відрізняються за :

- кількісним складом учасників (фронтальні, групові, індивідуальні);
- за провідним видом діяльності (дидактична гра, екскурсія, заняття).

Вимоги до організації та проведення мовленнєвих занять.

До форм організації навчання ставляться певні вимоги. Ряд вчених (Н.Волкова, Н.Мойсеюк, Т.Поніманська, В.Ягупов та ін.) умовно поділяють їх на такі групи: загально-педагогічні, дидактичні, психологічні, гігієнічні, організаційні і виховні вимоги.

Загально-педагогічні вимоги:

- врахування закономірностей освітнього процесу;
- реалізація дидактичних принципів;
- створення умов для продуктивної пізнавальної діяльності;
- врахування міжпредметних зв'язків;
- зв'язок з раніше засвоєними знаннями, уміннями, навичками.

Дидактичні вимоги:

- чітке визначення освітніх завдань, а також місця конкретного заняття в загальній системі занять;
- визначення оптимального змісту заняття відповідно до вимог програми, прогнозування рівня засвоєння дітьми наукових знань, сформованості умінь і навичок;
- вибір найбільш раціональних методів, прийомів і засобів навчання, поєднання різних форм колективної роботи з самостійною діяльністю дітей.

Виховні вимоги:

- постановка і формулювання виховних завдань;
- визначення виховних можливостей заняття;
- формування цінностей і якостей особистості.

Організаційні вимоги:

- наявність продуманого плану проведення заняття на основі тематичного планування;
- організаційна чіткість заняття;

- оптимальний темп навчання;
- підготовка і раціональне використання засобів навчання.

Психологічні вимоги передбачають:

- стимулювання пізнавальної активності на занятті;
- вивчення індивідуальних особливостей та їх врахування під час заняття.

Гігієнічні вимоги:

- відповідний температурний режим;
- дотримання норм освітлення;
- уникати фізичного і розумового перенавантаження.

Заняття — форма організації навчання, за якої вихователь, працюючи з групою дітей у встановлений режимом час, організовує і спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

Заняттю властиві такі ознаки:

- проводиться з усіма дітьми певної вікової групи;
- постійний склад дітей усієї вікової групи;
- провідна роль педагога, який визначає тему, завдання і зміст заняття, підбирає методи і прийоми, організовує й оцінює пізнавальну діяльність дітей, спрямовує їх на використання набутих знань, умінь і навичок у практичній діяльності.

Алла Богуш виділяє такі види занять з розвитку мовлення (за дидактичною метою):

- комплексне заняття;
- тематичне заняття;
- комбіноване заняття;
- інтегроване заняття;
- контрольне заняття.

1. **На комплексному мовленнєвому занятті** об'єднують три цілком самостійних і водночас мовленнєвих (і тільки мовленнєвих) завдання.

Загальну тему таких занять не визначають. Комплексні заняття проводять один раз на тиждень упродовж перших трьох тижнів кожного місяця. Комплексне заняття з розвитку мовлення передбачає розв'язання завдань з таких розділів:

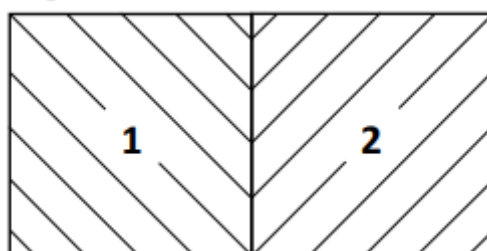
- зв'язне мовлення (є обов'язковим на кожному комплексному занятті);
- словник (або граматику);
- звукова культура мовлення (або словник).

2. **Тематичне заняття** проводять на четвертому тижні кожного місяця за розділами «Словникова робота», «Виховання звукової культури мовлення», «Формування граматичної правильності мовлення» [11].

3. **Інтегровані заняття** характеризуються тим, що для більш повного розкриття теми, успішного розв'язання мовленнєвих завдань вихователь *використовує матеріал із різних розділів програми*. На інтегрованих заняттях поєднуються і кілька напрямів діяльності дітей.

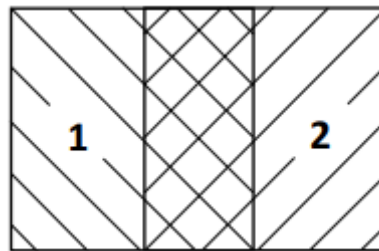
Катерина Крутій виділяє такі способи інтеграції між компонентами заняття: «склеювання», «симбіоз», «розмивання», «підпорядкування», «зняття», «ретрансляційне сполучення» [25].

«Склеювання» – найслабший спосіб інтеграції. Цей спосіб передбачає поєднання компонентів, що мають загальну тематичну спрямованість. Компоненти розташовані послідовно, а способи діяльності різні (не інтегруються), на етапі формування задуму компоненти також не збігаються. У програмних завданнях відображено зміст всіх компонентів без пріоритетів. Завдань загального характеру практично немає, в основному мають місце специфічні для будь-якого змісту завдання.

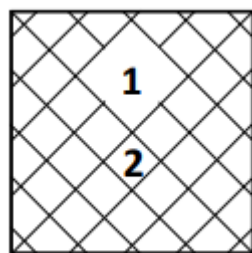
Мал. 1.2. Графічна модель інтегрованого заняття способом
«склеювання»

«Симбіоз» – це спосіб інтеграції змісту заняття на основі рівноправних відношень між компонентами структури. У змісті матеріалу утворюється певне загальне інформаційне поле, яке вирішує загальні для обох компонентів освітні завдання. Разом із тим у програмних завданнях поряд із загальними завданнями є спеціальні, які вирішуються на матеріалі змістових елементів кожного компонента.

Мал. 1.3. Графічна модель інтегрованого заняття способом «симбіоз»

«Розмивання» є найвищим за силою інтеграції способом організації структури заняття. Зберігаються відношення рівності, зміст компонентів настільки поєднано, що самі компоненти виокремлюються тільки шляхом наукового аналізу змісту.

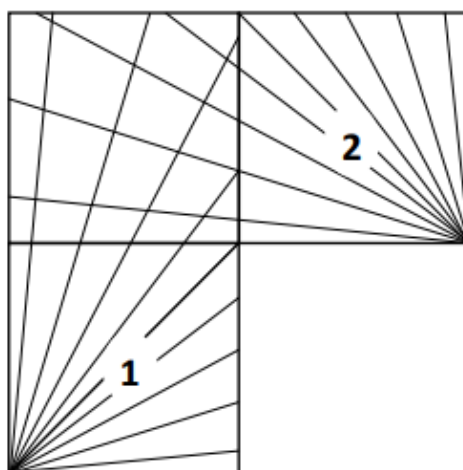

Мал. 1.4. Графічна модель інтегрованого
заняття способом «розмивання»

В інших видах інтегрованих занять компоненти є нерівноправними.

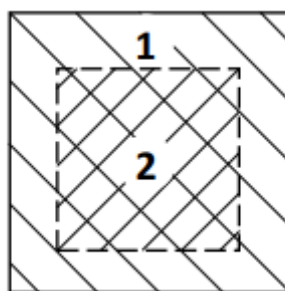
«Підпорядкування» – за цим способом інтеграції можна виділити стрижневий компонент (основний) і другорядний, причому другорядний компонент відіграє службову роль по відношенню до основного. У програмних завданнях є загальні завдання (спільні для обох компонентів), завдання специфічні (стосуються основного компоненту), а також завдання,

які вирішуються на основі змісту додаткового компонента. Під час розробки заняття у першу чергу вказуються специфічні завдання, які вирішуються на основі стрижневого компонента, потім загальні завдання, і, нарешті, завдання, засновані на змісті другорядного компонента. Така субординація пояснюється пріоритетом стрижневого компонента, нерівністю складових структурних частин.

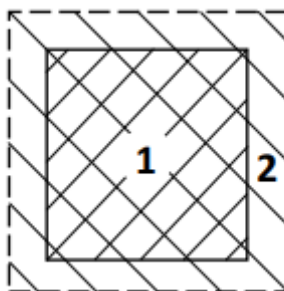
Мал. 1.5. Графічна модель інтегрованого заняття способом «підпорядкування»

«Зняття» – спосіб інтеграції, коли основний компонент ніби поглинає, асимілює додатковий. Ззовні таке інтегроване заняття дуже нагадує одновидове, проте шляхом аналізу можна виокремити допоміжний компонент. Програмні завдання формулюються, як при способі «підпорядкування»: в першу чергу, завдання, що розкривають зміст основного компонента, потім – загальні завдання. Допоміжний компонент змісту не вирішує своїх специфічних завдань.

Мал. 1.6. Графічна модель інтегрованого заняття способом «зняття»

«Ретрансляційне сполучення» – спосіб інтеграції змісту занять, який є зворотною, перевернутою моделлю заняття, за способом інтеграції «зняття». Основний і додатковий компоненти нібито міняються місцями. Зміст допоміжного компонента є засобом вирішення завдань стрижневого компонента. Такий спосіб інтеграції можливий за умов інтегрування способів діяльності [25].

Мал. 1.7. Графічна модель інтегрованого заняття способом «ретрансляційне сполучення»

4. **Комбіновані заняття** складаються з окремих частин, не пов'язаних між собою. Кожна частина має свої завдання з одного або з різних розділів програми. Наприклад, можна комбінувати заняття з фізичної культури, музики, ознайомлення з довкіллям, художньої літератури з заняттями з розвитку мовлення.

5. **Контрольні заняття** проводять в усіх дошкільних групах; їх кількість, мету і зміст визначає вихователь. Починаючи з середньої групи, доцільно відводити по два заняття на кожну перевірку мовленнєвих навичок і вмінь дітей [7].

№ 3. Структура заняття з розвитку мовлення у закладі дошкільної освіти

Заняття мають певну структуру, яка багато в чому диктується змістом навчання і специфікою діяльності дітей. Традиційно у будь-якому занятті виділяють три основні частини, нерозривно пов'язані спільним змістом, а саме:

- організаційна частина;

- основна частина;
- заключна частина.

Організаційна частина передбачає безпосередню організацію дітей до заняття: необхідно переключити їх увагу на майбутню діяльність, викликати інтерес до неї, створити позитивний емоційний настрій, розкрити навчальну задачу. Таким чином, організаційна частина включає такі складові:

- мотивація дітей до заняття;
- повідомлення мети заняття (пов'язаної з виконанням ігрових дій, предметною діяльністю);
- актуалізація опорних знань, необхідних для засвоєння нового матеріалу.

На основі пояснення і показу способів дій у дитини формується елементарний план: як їй треба буде діяти самій, в якій послідовності виконувати завдання, до яких результатів прагнути. Пояснення не повинно займати більше 3-5 хв .

Основна частина заняття. У цій частині можна умовно виділити такі складові:

- подача нового матеріалу;
- закріплення нового матеріалу за допомогою дидактичних ігор і вправ.

Педагог повинен прагнути до того, щоб кожна дитина досягла необхідного результату, який свідчить про її просування у розвитку і показує, чому вона навчилася.

Заклучна частина заняття присвячена підбиттю підсумків та оцінці результатів навчальної діяльності дітей. Як правило, вихователь задає питання (наприклад, що ми робили? що вам сподобалось? що запам'яталось?) і під час відповідей діти мають повторити основні положення, що були засвоєні на занятті.

№ 4. Методи і прийоми навчання дітей рідної мови

Методи навчання - це способи спільної діяльності вихователя і дітей, спрямовані на розв'язання освітніх завдань.

Структурним елементом методу навчання є **прийом навчання** — конкретна дія вихователя чи дитини.

У дошкільній педагогіці найбільш поширеною є класифікація методів навчання за джерелом знань (звідки дитина бере основну інформацію). За джерелом знань виділяють три групи методів навчання: словесні, наочні, практичні. При використанні словесних методів навчання основна інформація отримується за допомогою слова; при використанні наочних методів навчання основна інформація отримується дитиною через органи чуття; при використанні практичних методів навчання діти отримують інформацію в процесі практичної діяльності.

Наочні методи навчання включають:

- ілюстрування;
- демонстрування;
- спостереження.

Метод спостереження – є провідним у навчанні дітей дошкільного віку. Спостереження – це безпосереднє, цілеспрямоване, планомірне сприйняття дітьми процесів, явищ, об'єктів навколишнього світу за допомогою органів чуття, без втручання у їх буття.

До спостереження як методу навчання висуваються такі вимоги:

- 1) умотивованість;
- 2) чіткість формулювання мети спостереження;
- 3) доцільність завдань, які ставить перед дітьми вихователь;
- 4) врахування рівня розвитку дошкільників, їх інтересів при виборі об'єкта спостереження;
- 5) планомірність розгортання процесу спостереження;
- 6) цілеспрямована активізація інтересу дітей з метою задіяння різних органів чуття;

7) стимулювання самостійності, розумової активності дошкільників під час спостереження за об'єктами, використовуючи словесний супровід (проговорювання дітьми назв об'єктів, вказівки вихователя, його запитання);

8) використання знань, вражень, набутих під час спостереження, у подальшій діяльності дошкільників (на заняттях, у грі тощо).

Методика організації будь-якого спостереження потребує послідовного використання його елементів:

1) інструктаж педагога про мету, завдання і методику спостереження (повторення або вивчення навчального матеріалу, необхідного для свідомого виконання завдань спостереження);

2) здійснення спостереження;

3) фіксація, відбір і аналіз його результатів дітьми;

4) узагальнення і формулювання висновків.

Ілюстрування – метод навчання, що передбачає показ і сприймання предметів, процесів і явищ у їх символічному зображенні за допомогою малюнків, схем, фотографій, плакатів, портретів, репродукцій тощо.

Демонстрування – метод навчання, що полягає в наочно-чуттєвому ознайомленні дітей з явищами, процесами, об'єктами в їх природному вигляді. Використовується для розкриття динаміки явищ, які вивчаються, а також для ознайомлення із зовнішнім виглядом предмета, його внутрішньою будовою тощо. При цьому увага дітей концентрується на суттєвих властивостях предметів, явищ, процесів. Слово в процесі демонстрування відіграє додаткову роль і використовується для аналізу процесу спостереження та його результатів.

2. Словесні методи навчання. Основою цієї групи методів є слово як джерело здобуття знань, що відкриває для дітей можливість виходити у процесі пізнання за межі безпосереднього сприймання. Основними словесними методами, які використовують у навчанні дошкільників, є

розповідь, пояснення, читання (слухання дітьми) творів художньої літератури, бесіда.

Розповідь — метод навчання, що передбачає послідовне розкриття змісту навчального матеріалу.

Розповідь повинна відповідати певним вимогам:

- 1) забезпечувати виховну спрямованість навчання;
- 2) оперувати тільки достовірними і перевіреними наукою фактами — не містити фактологічних помилок;
- 3) спиратися на достатню кількість яскравих і переконливих прикладів і фактів, що доводять правильність теоретичних положень, сприяють кращому сприйманню нового матеріалу;
- 4) будуватися за планом (чіткий поділ на частини);
- 5) передбачати зрозумілість головної думки та основних моментів;
- 6) передбачати повторення найважливіших положень, містити висновки й узагальнення;
- 7) бути унаочненою, доступною і простою щодо мови;
- 8) бути емоційною за формою і за змістом.

Читання (слухання дітьми) творів художньої літератури. Цей метод навчання сприяє розширенню знань дошкільників про предмети і явища, формуванню художніх смаків, умінь сприймати й аналізувати художні твори, відтворювати словесні образи, простежувати і розуміти зв'язки у творі, виникненню співпереживання.

Бесіда— метод навчання, що передбачає запитання-відповіді.

За призначенням в освітньому процесі розрізняють бесіду вступну, бесіду-повідомлення, повторення, контрольну. Вступну бесіду проводять з дітьми як підготовку до занять, екскурсій, до вивчення нового матеріалу. Бесіда-повідомлення базується переважно на спостереженнях, організованих вихователем за допомогою наочних посібників, малюнків, а також на матеріалі текстів літературних творів. Бесіду-повторення використовують для закріплення матеріалу. Контрольну бесіду — для перевірки засвоєних знань.

Пояснення - словесне тлумачення понять, явищ, слів, термінів, принципів дій, прикладів тощо.

3. Практичні методи навчання. За допомогою них педагог організовує різноманітну практичну діяльність дітей, що сприяє засвоєнню ними знань, умінь і навичок. Використання практичних методів змінюється з віком дітей та оволодінням ними відповідними вміннями.

Вправи — багаторазове повторення певних дій або видів діяльності з метою їх засвоєння, що спирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем і коригуванням. З огляду на функціональне призначення виокремлюють такі види вправ:

— вправи, спрямовані на відтворення навчального матеріалу з метою його закріплення. Вони сприяють формуванню в дошкільників умінь зіставляти одержаний результат із передбачуваним, виправляти помічені невідповідності, розвивають самоконтроль. У педагогічній практиці дитячого садка такі вправи є найпоширенішими;

— вправи, спрямовані на використання засвоєних знань, умінь і навичок у нових умовах. Вимагають від дітей розвиненої самостійності, наполегливості у досягненні мети;

— творчі вправи. Передбачають застосування нових дій і операцій, якими дошкільники ще не оволоділи.

Раціональному використанню вправ сприяє:

- чітке формулювання перед дітьми навчального завдання;
- демонстрація способів виконання,
- поступове ускладнення їх з урахуванням вікових можливостей та індивідуального розвитку дошкільників;
- володіння дітьми навичками самоконтролю;
- диференційований аналіз та оцінка результатів їх виконання.

Ігри. Цей метод передбачає застосування у навчанні елементів ігрової діяльності, внаслідок чого дидактичне завдання стає більш зрозумілим, доступним і привабливим для дитини, а процес навчання — більш цікавим.

Дидактичні ігри дуже складні для керівництва, їх проведення повинно ґрунтуватися на певних принципах:

- актуальність дидактичного матеріалу (актуальні формулювання завдань, наочні посібники), що допомагає дітям сприймати завдання як гру, відчувати зацікавленість в отриманні вірного результату, прагнути до кращого з можливих рішень;

- колективне проведення гри дозволяє згуртувати дитячий колектив в єдину групу, здатну вирішувати завдання більш високого рівня, більш складні, ніж ті, які доступні одній дитині;

- змагальність створює у дитини або групи дітей прагнення виконати завдання швидше і більш якісно, ніж інші, що дозволяє скоротити час на виконання завдання з одного боку, і домогтися реально прийняттого результату з іншого.

На основі зазначених принципів можна сформулювати вимоги до проведення на заняттях дидактичних ігор:

- 1) дидактичні ігри повинні базуватися на знайомих дітям іграх. З цією метою важливо спостерігати за дітьми, виявляти їх улюблені ігри, аналізувати, які ігри дітям подобаються більше, які – менше;

- 2) кожна гра повинна містити елемент новизни;

- 3) не можна нав'язувати дітям гру, яка здається корисною, гра – справа добровільна. Діти повинні мати можливість відмовитися від гри, якщо вона їм не подобається, і вибрати іншу гру;

- 4) гра – не урок. Ігровий прийом, що включає дітей в нову тему, елемент змагання, загадка, подорож в казку – це не тільки методичний прийом вихователя, а й загальна, багата враженнями діяльність дітей на занятті;

- 5) емоційний стан вихователя повинен відповідати тій діяльності, в якій він бере участь. На відміну від всіх інших методів, гра вимагає особливого

стану від того, хто її проводить. Вихователь повинен демонструвати захоплення грою, не тільки проводити гру, але і грати разом з дітьми;

б) гра – засіб діагностики. Дитина розкривається в грі свої уміння, показує ті аспекти роботи, над якими ще треба працювати;

7) ні в якому разі не можна застосовувати дисциплінарні заходи до дітей, які порушили правила гри або ігрову атмосферу. Це може бути лише приводом для доброзичливої розмови, пояснення, а ще краще, коли, зібравшись разом, діти аналізують, розбирають, хто, як виявив, себе в грі і як треба було б уникнути конфлікту.

Прості дослід. Полягають у перетворенні предмета, явища чи ситуації з метою виявлення прихованих якостей об'єктів, установлення зв'язків між ними. Такі дії є пошуковими, їх зміст залежить від навчально-пізнавальних завдань, які ставить вихователь, можливостей дитини діяти самостійно.

Пошукові дії дошкільників можуть бути спрямовані на виявлення властивостей предметів (важкий — легкий; плаває — тоне) та їх станів (перехід води у пару тощо). До такої діяльності, як правило, залучають старших дошкільників, а дітям молодшого і середнього дошкільного віку пропонують виконувати окремі пошукові дії.

Моделювання – основою є принцип заміщення, згідно з яким реальний предмет заміщується його зображенням або певним знаком. Створення та використання моделей є цінним для формування знань про властивості, зв'язки предметів і явищ. Вони дають змогу простежити недоступні для безпосереднього споглядання зв'язки.

У навчанні дітей дошкільного віку використовують предметні (аналогічні предмету фізичні конструкції), предметно-схематичні (суттєві компоненти об'єкта, зв'язки між ними позначають за допомогою предметів-замінників і графічних знаків), графічні (графіки, формули, схеми) моделі.

Питання для самоконтролю

1. Які особливості психіки дитини сприяють тому, що вона свою активність спрямовує на пізнання оточення? Що таке «інстинкт досягнення»?
2. Чому важливо для вихователя знайти ефективні методи і прийоми навчання, що спрямовують пізнавальну активність дитини?
3. Яке значення має навчання мови для задоволення «інстинкту досягнення»?
4. Що таке методи навчання? Прийоми навчання?
5. Які методи навчання найбільш узгоджуються один з одним?
6. В яких видах діяльності використовуються методи і прийоми навчання дошкільників?
7. Які засоби навчання використовуються для розвитку мовлення дітей дошкільного віку?
8. Що таке метод бесіди? Чим він відрізняється від імітації мовлення вихователя?
9. Які прийоми навчання можуть використовуватись під час бесіди?
10. Що таке розповідь як метод навчання? Вимоги до розповіді?
11. Чому методи бесіда, розповідь, пояснення називають словесними методами навчання? Які їх спільні ознаки?
12. Які ви знаєте закономірності розвитку мовлення дитини? Чому можна стверджувати, що практичні методи навчання мови враховують закономірності розвитку мовлення?
13. Чому мовлення вихователя називають основним джерелом мовленнєвого розвитку дитини?
- 14.2. Чому вдосконалення вихователем свого мовлення – це його обов'язок як професіонала?
15. Чому вихователю необхідні навички художнього читання та розповідання?

Завдання для самостійної роботи

1. Наведіть приклад пояснення смислу слова з використанням методу спостереження за реальним предметом.

2. Наведіть приклад активізації словника в процесі рольової гри.
3. Наведіть приклад формування граматичної правильності мовлення (морфологія) з використанням методу дидактичної гри.
4. Наведіть приклад розвитку зв'язного мовлення з використанням такого прийому навчання, як опора на зразок вихователя.
5. У книзі В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» знайдіть і випишіть приклади використання методів навчання (словесних, наочних і практичних), що сприяють розвитку мовлення дітей.
6. Запропонувати різні види мотивації навчальної діяльності для дітей молодшого (середнього, старшого) дошкільного віку (матеріали пошукати в інтернеті).
7. Опрацювати статтю Катерини Крутії «Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або що треба знати про інтеграцію?» (URL: http://ukrdeti.com/wp-content/uploads/2017/08/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84.%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%82%D1%96%D0%B9-%D0%9A._%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf). Особливу увагу звернути на різні типи інтеграції на занятті.

ТЕМА 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

1. Особливості розвитку мовлення у віці немовляти (0 – 1 рік).
2. Особливості розвитку мовлення у ранньому віці (1 – 3 роки).
3. Особливості розвитку мовлення дитини дошкільного віку.

№ 1. Особливості розвитку мовлення у віці немовляти (0 – 1 рік)

Перший рік життя називають періодом домовленнєвого розвитку, коли відбувається підготовка артикуляційного апарату дитини до оволодіння мовою.

Вчені довели, що розвиток мовлення дитини зумовлений певною закономірністю: умови життя та виховання можуть оптимально впливати на цей розвиток або, навпаки, можуть його гальмувати.

Дитина народжується зі сформованим мовним апаратом, але не ще не розмовляє. Це зумовлено не лише недорозвиненням усієї нервової системи та центрів мови, а й низкою інших причин:

- 1) новонароджений не має навичок користування своїм артикуляційним апаратом, потрібно сформувати ці уміння;
- 2) у новонародженого ще немає змісту для висловлювання;
- 3) дитині невідомі словесні форми мови, вона має з ними познайомитись;
- 4) мова пов'язана з проявом мислення та обумовлена ним;
- 5) мова розвивається за умови соціального спілкування для людей, які оточують дитину.

Мовленнєвий розвиток дитини оптимально здійснюється при індивідуальному спілкуванні з дорослим. Малюк повинен відчувати не тільки емоційну участь у його житті, а й на близькій відстані бачити обличчя того, хто говорить.

Першою реакцією дитини на умови існування є крик. Як правило, науковці не вважають крик дитини мовленням, адже це просто фізіологічна реакція на комфортність або дискомфорт умов існування. Все ж крик дитини має ознаки, спільні з людським мовленням: єдина фізична природа (акустична); за допомогою крику дитина передає певну інформацію.

З криком новонародженого починається розвиток тонких та різноманітних рухів мовного апарату: дихального, голосового, артикуляторного. Характерною особливістю є те, що цей звуковий потік ще не можна розбити на складові елементи, виділити у ньому ті чи інші звуки (О.Правдіна).

Поступово за допомогою крику немовля не лише повертає до себе увагу, а й навчається спілкуватися. Часто трапляється ситуація, коли малюк кричить – кличе дорослого, а потім чекає, чи підійде він. Потім знов кричить голосніше і знов чекає. Таким чином дитина включається у своєрідний «діалог» з дорослими.

Підвищений інтерес до людської мови з'являється приблизно на 4-5 тижнях. Коли дорослий нахилиється над дитиною, лагідно розмовляє з нею, вона перестає плакати та рухатися, прислухається. У 5-8 тижнів у відповідь на звертання дорослого дитина посміхається, а до 9-12 тижнів з'являється сміх.

Починаючи з 6-8 тижнів у відповідь на спробу дорослого вступити в контакт малюк вимовляє окремі звуки – з'являється гуління. Справжнє гуляння з'являється на 2-3 місяці. Дитина, перебуваючи у спокійному стані, видає протяжні голосні звуки. Зазвичай це різні варіації звуків: а-а-гу, ги-и, ге-е, а-ги тощо. В гулінні, як і в крику, також важливий момент взаємодії. Звичайно, малюк може гуліти і на самоті в кімнаті. Але з появою дорослого гуління стає більш активним. Причому дитина не просто вимовляє звуки, вона дивиться в очі дорослому, чекає на відповідь, тобто намагається побудувати повноцінний діалог.

Виділяються два фактори, які стимулюють розвиток мовлення дитини у цей період:

- наявність позитивних емоцій, які підвищують активність дитини у спілкуванні;

- задоволення потреби в емоційному контакті з близькою людиною. Тут важливо підкреслити слово «емоційний», оскільки в розвитку дитини емоції передують інтелекту.

Можна помітити, що обидва фактори мають соціальне коріння, це початкові форми контакту з людьми.

У 3 місяці дитина вже відрізняє контрастні інтонації голосу матері: інтонації ласки і роздратування.

На 5-6 місяці характер звуків ускладнюється. З'являються поєднання: «бааа, мааа, тааа, пааа». Гуління поступово переходить у чіткі мовні звуки, з'являється лепет. Перший лепет складається з коротких ланцюжків складів: ба-ба-ба, ма-ма-ма. Такі лепетні ланцюжки батьки часом вважають осмисленою мовою, але це, звичайно, ще не слова.

Лепет – істотний період у мовленнєвому розвитку дитини і тут важливо звернути увагу на третій фактор розвитку мовлення дитини – *фактор фізіологічного розвитку органів мовлення*: мовленнєвих центрів у мозку, органів слуху і звуковимови, пам'яті. Слух у цей період вже активно працює, а активність органів звуковимови ще попереду. У звуковимові дитина найлегше засвоює ритміку мовлення, наголос, вимову відкритих складів. Дитина любить слухати мовлення і спів мами і наслідує їй, що мабуть закладено спадково.

Послідовність появи звуків залежить від таких факторів:

- а) близькість артикуляції звуку до рухових безумовнорефлекторних реакцій (актів смоктання, жування, ковтання), наприклад, звуки п, б, м;
- б) складність артикуляційних укладів звуків (найскладніші за артикуляцією звуки – шиплячі, р і л з'являються останніми).

З'явившись, звуки закріплюються в період белькотіння через багаторазове повторення простих відкритих складів типу па-па-па, та-да-да тощо. Спочатку повторення відбувається шляхом рефлекторного самонаслідування, а приблизно з 5 місяців шляхом ехолалічного повторення за оточуючими людьми. У цей час у дитини спостерігається увага до артикуляції оточуючих її людей.

До 9 місяців лепет збагачується новими звуками, інтонаціями, переростає у довгі ряди складів. Лепет стає постійною відповіддю на голосове звернення дорослого та супроводжує різні дії з предметами та іграшками. У 9 місяців дитина демонструє розуміння зверненої до неї мови, реагує на своє ім'я, сприймає деякі прості словесні інструкції та відповідає на них дією:

«відкрий ротик», «дай ручку», при слові «не можна» перестають тягнутися до якогось предмета, чи припиняють тягнути його у рот тощо.

Для дітей 9-10 місяців характерне активне белькотання, що складається з 4 - 5 складів і більше. Дитина повторює за дорослим нові склади, які сама раніше не вимовляла, добре копіює інтонацію, супроводжуючи її виразною мімікою та жестами. До 9-10 місяців малюк вимовляє окремі слова, які складаються з однакових парних складів (мама, баба).

Дитина 11-12 місяців все частіше звертає увагу на обличчя того, хто говорить, починає кивати головою на знак твердження і качати нею на знак заперечення. Малюк починає позначати певні предмети звуковими поєднаннями, наприклад: машина – «бі-бі» тощо. Водночас у дітей цього віку зазвичай проявляється новий інтерес – розгляд книг з картинками. Побачивши на картинках знайомі предмети або показуючи їх на прохання дорослого, діти позначають їх лепетними словами.

До року словник зазвичай сягає 8-10 слів (баба, тато, киця тощо), які мають конкретне значення. До 1 року дитина розуміє і виконує 5-10 простих інструкцій: «принеси ...», «зачини двері», «дай чашку» тощо. Таким чином, на першому році життя у дитини відбувається підготовка мовного апарату до вимови звуків. Одночасно відбувається активний процес розвитку розуміння мови. У цей період важливо враховувати *четвертий фактор розвитку мовлення – задоволення потреби у змістовному спілкуванні*.

Для нормально розвитку мовлення на першому році життя потрібна практика мовлення: дві години говоріння і чотири години аудіювання на день. Ця потреба зростає з роками.

Близько року розвивається автономне мовлення, яке є ніби перехідною фазою між пасивним та активними мовленням. Вчений виділяє чотири основні ознаки автономної мови. По-перше, звуковий склад слів, які вживає дитина, сильно відрізняється від звукового складу слів нормативної мови. Слова, які використовує дитина, як правило, це уривки слів дорослих, звуконаслідувальні слова тощо.

По-друге, слова автономного мовлення відрізняються від мови дорослих за значенням. Ці слова багатозначні, тобто позначають не один, а ряд предметів. У праці «Питання дитячої психології», Л.Виготський наводить приклад дівчинки Енгеліни (1 рік 3 міс.), у якої слово «ка» мало 11 значень протягом усього його розвитку. Спочатку (11 міс.) слово «ка» означало жовтий камінь, яким дівчинка грає. Потім так само позначалося ячне мило, а потім усі камені будь-якого кольору та будь-якої форми. До 1 року 1 міс. словом «ка» позначалася каша, потім великі шматки цукру, потім все солодке, кисіль, котлетка, котушка та мильниця з милом. Тут значення поширилося від жовтого каменю на жовте мило [16, с. 122].

По-третє, спілкування за допомогою автономної мови можливе лише між дитиною та дорослим, який розуміє значення її слів, може «розшифрувати» їх смисл.

По-четверте, відмінною особливістю автономної мови є те, що це мовлення аграматичне, не має предметного способу з'єднання слів і значень у зв'язне мовлення (за допомогою правил синтаксису). Дитина поєднує слова у речення за бажанням.

№ 2. Особливості розвитку мовлення у ранньому віці (1 – 3 роки)

Розвиток мовлення безпосередньо пов'язаний з розвитком мислення дитини. Якщо на першому році життя мислення та мова розвиваються незалежно один від одного (мислення існує у формі маніпуляцій з предметами та предметних дій, мова – у формі лепетного говоріння, емоційних вигуків, жестів), то в ранньому віці (близько двох років) лінії розвитку мислення і мови збігаються. Мова стає засобом мислення і дає початок вербальному мисленню, яке є найбільш специфічним для людини і можливості якого безмежні.

Малюк вивчає світ і сприймає його об'єкти за допомогою органів чуття: зору, слуху, дотику, нюху, смаку. Але тільки за допомоги слів, що позначають об'єкти та їх властивості, формуються уявлення і поняття. Таким чином, можна говорити про те, що саме мова є основним засобом пізнання.

Незважаючи на те, що звукова культура мовлення дитини ще не сформована, все ж вона починає вступати у спілкування з оточуючими і робить це так:

- 1) скорочує та спрощує складову структуру слів;
- 2) використовує вже наявні звуки, заміщаючи ними ті звуки, які ще не сформовані у мовленні. Отже, заміщення звуків відбувається за допомогою використання тих звуків, які вже є в мовленні дитини.

Спрощення складової структури слів відбувається таким шляхом:

- а) скорочення кількості складів слова;
- б) спрощення будови окремих складів;
- в) шляхом уподібнення.

При скороченні кількості складів слова, як правило, зберігається наголошений склад слова, в результаті чого двоскладове або трискладове слово вимовляється у вигляді одного наголошеного складу. Наприклад: стовпи – пи, гудзик – гу тощо.

Спрощення самих складів відбувається за рахунок вимови тільки одного звуку зі збігу приголосних (залишається зазвичай більш простий звук: пусти – – пути, хліб – хіб, шапка – шапа).

При уподібненні спрощення слова відбувається за допомогою уподібнення наголошеному складу слова, що йде за ним або йому передує: гриби – баби, собака – бабака тощо.

Слово також є засобом узагальнення, тобто інструментом абстрактного мислення. Прикладом цього можуть стати так звані узагальнюючі слова: «овочі», «фрукти», «меблі», «посуд», «одяг» тощо. Ці слова позначають не конкретний предмет, а кілька предметів, які можна поєднати за якоюсь ознакою.

Розвиток мови у ранньому віці здійснюється не лише у процесі спілкування з дорослим, а й у спілкуванні з однолітками. На початковому етапі діти взаємодіють один з одним переважно як з об'єктами дії, прагнуть, перш за все, виявити себе у спілкуванні. Під впливом дорослого у дітей формується

потреба у спілкуванні з однолітками, яку вони навчаються висловлювати як невербальними, так і вербальними засобами. Таким чином, повноцінне спілкування дитини з оточенням, взаємодія з дорослими у предметно-практичній діяльності є необхідними умовами розвитку мовлення.

Встановлено тісний зв'язок та залежність між розвитком дрібної моторики кисті руки та рівнем розвитку мови у дітей. На думку деяких вчених, є всі підстави розглядати кисть руки як орган мови – такий самий, як артикуляційний апарат. З цього погляду проекція руки є мовленнєвою зоною мозку. Крім того, електрофізіологічні дослідження дозволили фіксувати різке посилення узгодженої діяльності лобних та скроневих відділів мозку при виконанні дитиною ритмічних рухів пальців рук. Таким чином, відставання у розвитку моторики, різні рухові порушення можуть несприятливо впливати на мовленнєвий розвиток дитини.

Другий рік життя – період інтенсивного та швидкого розвитку мови дітей. Розвиток мови відбувається за такими напрямками:

- а) розвиток розуміння мови дорослих;
- б) формування функції узагальнення мови;
- в) збагачення та активізація словника;
- г) наслідування мови дорослих та вдосконалення звуковимови;
- д) формування граматичної будови рідної мови.

Поступово від розуміння окремих слів діти переходять до розуміння фраз, коротких розповідей. На початку другого року життя дитина вже виконує низку дій за вказівкою дорослого:

- 1) загальні дії («дай, принеси, поклади»);
- 2) конкретні («йди обідати, візьми м'яч»);
- 3) складні, системні дії у відповідь на прохання дорослого («побудуй драбинку», «намалюй дощ»);
- 4) виконує словесні доручення («візьми зайчика і віддай його Олі»);
- 5) впізнає та розуміє предмети, які зображені на картинках, кубиках («принеси кубик з ведмедиком»).

З 11 місяців починається перехід від дофонемного до фонемного мовлення, і цей процес продовжується на другому, третьому і навіть на четвертому роках життя.

До трьох років дитина здебільшого правильно застосовує відмінки, будує багатослівні речення, всередині яких забезпечується граматичне узгодження всіх слів. Приблизно в цей період з'являється і свідомий контроль за правильністю свого мовлення та мовлення іншої людини.

На другому році життя різко зростає інтерес дитини до навколишнього світу. Дитина все хоче дізнатися, доторкнутися, побачити, почути, її цікавлять назви предметів і явищ, вона постійно задає питання: що це? Пасивний словник дитини у цьому віці не сильно відрізняється від активного, а їх співвідношення у трирічному віці становить приблизно 1:1,3.

Коли дитина засвоює нові слова, вона усвідомлює далеко не всі властивості предмета, що позначається цим словом. Дитина виділяє лише окремі властивості предмета, з якими спочатку це слово виявилось пов'язаним при сприйнятті. Надалі, в міру накопичення досвіду використання цього слова, діти поступово засвоюють глибший, узагальнений смисл поняття, відокремлюють суттєве від несуттєвого [46].

Наступний етап розвитку мовлення відбувається приблизно від 1,5 до 2,5 років. В цей час діти вчаться комбінувати слова, поєднують їх у невеликі дво-трислівні фрази, потім у цілісні речення. Друга половина другого року життя дитини характеризується переходом до активного мовлення, спрямованого на управління поведінкою оточуючих людей і оволодіння власною поведінкою. Тим не менш, приблизно до 1,6–1,8 років у дитини розвивається лише розуміння мови при незначному прирості активного словника.

Аналіз перших окремих слів дітей показує, що за своїм звуковим складом вони дуже близькі до слів дорослого: «мама», «тато», «баба», «дай», «ам», «бух». Набір цих слів відносно однаковий у всіх дітей (проте бувають

цікаві винятки). Можна говорити про те, що дитина відбирає з мови дорослого ті слова, які доступні їй за артикулюванням.

Перші дитячі слова мають деякі особливості:

- довільність вимови слів. Відбувається перехід від мимовільного маніпулювання звуками мови до цілеспрямованих рухів артикуляційного апарату (управління диханням, голосом, артикуляція);

- заміна важких слів їх полегшеними варіантами («курка» - «ко-ко», «їсть» - «ам-ам»);

- визначений набір перших слів – спочатку дитина користується певним набором слів для спілкування з батьками і відмовляється повторювати нові слова;

- взаємозв'язок кількості і якості перших слів – чим менше слів у лексиконі дитини, тим більший відсоток складають слова, що вимовляються правильно;

- можливості звуковимови дитини – у дитини вони ще дуже обмежені, використовуються деякі звуки рідної мови.

В першу чергу дитина засвоює слова, що позначають оточуючі предмети, потім імена дорослих людей, назви іграшок і, нарешті, частин тіла та обличчя. До двох років дитина розуміє значення практично всіх слів, що відносяться до навколишніх предметів. Цьому сприяє постійне та різноманітне спілкування дорослих з дитиною.

До півтора року дитина в середньому засвоює від 30-40 до 100 слів і вживає їх вкрай рідко. Після півтора року настає різкий стрибок у розвитку мови. До кінця другого року життя діти знають вже приблизно 300 слів, а до трирічного віку – 1200–1500 слів.

Після інтонаційного оформлення голосових реакцій дитини починається процес становлення фонематичного слуху. Він завершується до двох років, коли дитина вже може розрізняти слова, що відрізняються один від одного всього лише однією фонемою.

У засвоєнні граматики дитиною раннього віку спостерігаються такі закономірності:

- від 1 до 2 років – слабкий розвиток граматичних структур і вживанням дитиною слів переважно у незмінному вигляді;
- від 2 до 3 років – інтенсивне формування граматичної структури речення. Окремі слова стають частинами речення, відбувається узгодження їх закінчень.

Розвиток семантичної функції мови пов'язаний з усвідомленням смислу слів, їх диференціацією, введення узагальнених значень слів. Засвоєння узагальнень починається у період від 1 року – до 1р. 6 місяців. Спочатку дитина групує предмети за зовнішніми, найбільш яскравими ознаками, які кидаються в очі. На другому етапі узагальнення відбувається за функціональними ознаками, тобто на основі ролі, яку предмет виконує у діяльності дитини. Третій етап узагальнення характеризується вмінням виділяти загальні та стійкі ознаки предметів, які залежать від функціонального використання даних предметів.

Близько трьох років дитина починає уважно прислухатися до того, що кажуть дорослі між собою. Їй подобається слухати розповіді, казки, вірші. Це дуже важливий момент у мовному розвитку дитини. Він свідчить про те, що дитина вже може пізнавати дійсність не тільки безпосередньо через органи почуттів, а й у мові.

№ 3. Особливості розвитку мовлення дитини дошкільного віку

Розвиток мовлення дитини від 3 до 4 років

Мислення дитини ще сильно пов'язано з наочною ситуацією та ґрунтується на миттєвих враженнях. Тому її мовлення ситуативне. Це означає, що без зовнішніх підказок у вигляді оточуючих предметів чи явищ, складно зрозуміти, що говорить малюк.

З допомогою дорослого дитина оволодіває навичками діалогічного мовлення, здатна підтримувати розмову, висловлювати бажання, власну

думку. Вона звертається із запитаннями (серед яких переважає «чому?», рідше — «навіщо?») до дорослих, дає відповіді на поставлені їй запитання. Дитина поступово оволодіває навичками мовленнєвої культури (слухає, не перебиває; говорить ввічливим тоном; дивитися в очі співрозмовнику; вживає етикетну лексику та кличну форму під час звертання; вітається, прощається, просить вибачення). Із допомогою дорослих починає складати описові розповіді; розповіді з власного досвіду та за змістом сюжетних картин; переказує за допомогою запитань добре відомі їй казки.

Звукова культура мовлення

У молодших групах дитячого садка зустрічається неправильна звуковимова в більшості дітей. У цьому віці можна виявити дефекти свистячих, шиплячих, сонорних р і л, менш часто – дефекти пом'якшення (загальне пом'якшення приголосних), а також дефекти одзвінчення. Поступово звуковий склад мовлення у процесі щоденного спілкування уточнюється, автоматизується і стає більш стійким. Цей процес уточнення звукового образу можна уявити так. Завдяки взаємодії рухових та звукових подразників дитина вимовляє звук, відчуває артикуляцію та одночасно чує, що вона проговорила. Слухаючи мовлення оточуючих і спостерігаючи їх артикуляцію, дитина рефлекторно артикулює слідом за мовцем, уточнює одночасно свою артикуляцію і свою слухову увагу.

Фонематичний слух дитини вже сформований, але значну кількість звуків дитина ще не вимовляє через складну артикуляцію. Виникають труднощі при вимові сонорних (здебільшого [р]) та шиплячих ([ш], [ж], [ч]) приголосних звуків. Важко вимовляти слова, де йдуть поспіль кілька приголосних звуків. Діти такі складні моменти спотворюють чи взагалі пропускають.

Спостерігається нестійкість і неточність вимови (у поєднанні з голосним вимовляє приголосний звук, а приголосний у поєднанні з приголосним спотворює або випускає), спостерігається порушення звукової структури слова (бабалайка – балалайка, бемегот – бегемот), пропуск звуків (ука – рука,

ак – рак, иба – риба), їх заміна (либа – риба, сапка – шапка), пом'якшення приголосних звуків (плясецька–пляшечка, льозецька – ложечка), перестановка звуків та складів, уподібнення звуків.

Словник. Словник становить 1800–2500 слів. Дитина використовує в мовленні всі частини мови, хоча переважають іменники та дієслова; пасивний словник значно переважає над активним. Для дитячого мовлення характерним є яскраво виражене словотворення (піджакет, малювець, жукашечка). З'являються складні слова: іменники (паровоз, молоковоз, пароплав) та прикметники (довговухий, довгоногий, жовтогарячий).

Граматична правильність мовлення.

Загальними закономірностями освоєння граматичного ладу мови є такі: синтаксичні компоненти засвоюються раніше морфологічних (складне речення формується дуже рано, і його типи швидко засвоюються, одночасно засвоюються всі частини мови, послідовність засвоєння обумовлена дедалі меншою і меншою конкретністю їх значення).

У зв'язку з тим, що морфологічна система розпадається на дві частини – система закінчень відмінків і система чергування звуків в основах і зміни місця наголосу в окремих формах, цей період також розпадається на дві частини – оволодіння системою закінчень слів та оволодіння системою чергування звуків в основах та місця наголосу для окремих форм.

Дитина засвоює нові слова за допомогою префіксів (за, з, на), суфіксів, що виражають зменшеність, пестливість (-еньк-, -есень-, -ісіньк-: маленький, малесенький, манісінький, доро- гесенький) чи збільшеність (-езн-, -ач- (-яч-), -ущ- (-ющ-): величезний, здоровенний, добрячий, багатющий), спостерігається активне суфіксальне словотворення. Дитина добирає однокореневі слова; правильно вживає рід та число іменників, закінчення родового та знахідного відмінків, кличну форму. З'являються складнопідрядні, складносурядні, питальні речення, пряма мова [35, с. 135-136].

Розвиток мовлення дитини від 4 до 5 років

Дитина самостійно вступає в розмову з іншими дітьми, дорослими, підтримує діалог у межах ситуації. Більшість дітей цього віку використовує слова ввічливості в ситуаціях вітання, прощання, знайомства, подяки, вибачення, прохання без нагадування вихователя; застосовує засоби інтонаційної виразності. Мовлення переважно стає зрозумілим із контексту, однак дитина відчуває труднощі в адекватному доборі слів, виборі теми, сюжету власного висловлювання, спостерігається порушення логіки, переважає формальний зв'язок між реченнями в тексті. Відповідає на запитання за змістом картини, художнього тексту; складає за зразком вихователя різні види розповідей; переказує казки; декламує напам'ять вірші.

Звукова культура мовлення. Дитина оволодіває правильною вимовою всіх звуків рідної мови, у тому числі шиплячими і сонорними (хоча ще спостерігається деяка нестійкість у вимові цих звуків, зокрема у вимові звука [p]). Поступово зникає загальне пом'якшення, зменшується кількість перестановок складів, пропусків звуків.

У дитини п'ятого року життя добре розвинений фонематичний слух, вона диференціює близькі фонemi. Дитина поступово навчається регулювати силу голосу відповідно до ситуації; оволодіває оптимальним темпом мовлення, говорить чітко, не поспішаючи. Правильно вживає наголоси у словах.

Словник. Для дитини цього віку характерною є надзвичайна мовленнєва активність, допитливість, яка виражається у численних запитаннях «чому?» (за хвилину дитина може поставити до 15–25 запитань). У словнику наявні всі частини мови (іменники, прикметники, дієслова, дієприкметники, дієприслівники, числівники, займенники, частки, сполучники, вигуки). Дитина схильна до активного словотворення від різних частин мови (іменники: взувало, повзук, учило, мокрес, кусарик, колоток; дієслова: відмухіватись, ладошкаються; прикметники: жмутні черевики, черв'ячне яблуко, лякальні казки). Вона правильно використовує в мовленні багатозначні, узагальнювальні слова, слова, що позначають абстрактні

поняття (радість, чемність, хоробрість, мужність); добирає антоніми, синоніми, класифікує предмети за ознаками, властивостями. Дитина цього віку починає користуватися образними висловами (кіт-воркіт, зайчик-побігайчик). Проте недостатньо розуміє переносне значення слів. Її словник налічує близько 2500–3000 слів.

Граматична правильність мовлення. Дитина засвоює граматичні форми відмінкових закінчень, хоча в її мовленні ще спостерігаються граматичні помилки, зокрема, у чергуванні приголосних. Вона утворює нові граматичні форми від інших частин мови за допомогою суфіксів, префіксів. Дитина легко утворює форми однини й множини (допускає помилки в іменниках, які мають тільки форму однини або множини). Вона засвоює рід, кличну форму іменників, наказовий спосіб дієслів [35, с. 137-138].

Розвиток мовлення дитини від 5 до 6 років

Дитина володіє навичками мовленнєвої культури: слухає іншого, не перебиваючи; говорить спокійним, лагідним тоном, не поспішаючи, дивиться в очі співрозмовнику; звертається до нього за потреби; виражає свої думки, почуття, бажання, ставлення. Виявляє ініціативу у спілкуванні з дорослим, звертається із запитаннями. Будує діалог на запропоновану тему. Складає описові, творчі розповіді, переказує знайомі художні тексти різної складності й композиції.

Звукова культура мовлення. Дитина має добре розвинений фонематичний слух; завдяки зміцненню м'язів мовленнєвого апарату правильно вимовляє звуки рідної мови, однак ще трапляються випадки неточної вимови звуків [р], [ш], [ж], [ч], [г] та звукосполучень [щ], [дж], [дж]; іноді відчуває труднощі під час вимови слів зі збігом приголосних. Дитина регулює силу свого голосу, знижує чи підвищує його залежно від ситуації, володіє наголосом у словах; має розвинуте мовленнєве дихання.

Словник. Дитина вживає в активному мовленні всі частини мови, морально-етичні поняття (хоробрість, ввічливість, чемність, дружба, гостинність), узагальнюючі поняття (речі, тваринний світ, транспорт, засоби

пересування); добирає антоніми й синоніми, багатозначні слова, слова-омоніми, пояснює переносне значення слів; пояснює смислові відтінки слів. Використовує в мовленні образні вислови, порівняння, вживає прислів'я, приказки, фразеологічні звороти. Словник дитини налічує близько 3500-4000 слів.

Грамотична правильність мовлення. Дитина оволодіває граматичною будовою мовлення: правильно вживає відмінкові закінчення, узгоджує прикметники, дієприкметники, числівники з іменниками, числівниками в роді, числі, відмінку; правильно використовує кличну форму іменників. Вона легко утворює за вказівкою педагога нові слова (іменники, дієслова, прикметники) за допомогою суфіксів, префіксів. Використовує в мовленні прості та складні речення зі сполучниками та сполучними словами, однорідними членами, прямою мовою (в одному складному реченні налічується 10–15 слів) [35, с. 310-312].

Питання для самоконтролю

1. Як дитина комунікує з дорослими в домовленнєвий період?
2. Охарактеризуйте крик, гуління, лепет, модульований лепет, як способи комунікації дитини з оточенням.
3. Назвіть періоди розвитку мови дитини відповідно до теорії О. Гвоздєва.
4. Перерахуйте основні характеристики мовлення дитини віку немовляти.
5. Перерахуйте основні характеристики мовлення дитини раннього віку.
6. Перерахуйте основні характеристики мовлення дитини дошкільного віку (молодший, середній, старший дошкільний вік).
7. Яким є мовлення дитини в період речень, що складаються з аморфних слів-коренів?

8. Яким є мовлення дитини під час засвоєння граматичної структури речень?
9. Коли дитина засвоює граматичну систему мови?
10. У чому виявляється морально-регулювальна функція мови?
11. Яке значення має засвоєння дитиною слів «не можна», «можна», «потрібно»?
12. Як виховуються у дитині естетичне почуття за допомогою рідної мови?
13. У чому полягає знакова сутність мови?
14. Яка роль мові фонем і просодем?
15. Що означає розуміти лексичні мовні значення?
16. Що означає розуміти граматичні мовні значення?
17. У чому полягає навчання рідної мови?

Завдання для самостійної роботи

1. Підберіть відео, яке б демонструвало різні особливості розвитку мовлення дітей в період немовляти (гуління, лепет тощо).
2. Підберіть відео, яке б демонструвало різні особливості розвитку мовлення дітей у ранньому віці.
3. Підберіть відео, яке б демонструвало різні особливості розвитку мовлення дітей в дошкільному віці (молодий, середній, старший дошкільний вік).
4. Підготуйте повідомлення про сучасні дослідження з проблеми розвитку мовлення у дітей раннього і дошкільного віку.
5. Підготуйте ігрові завдання, дидактичні ігри та вправи, які можна використовувати з метою розвитку мовлення у роботі з дітьми віку немовляти, з дітьми раннього і дошкільного віку.

РОЗДІЛ II. РОЗВИТОК ФОНЕТИЧНОЇ, ЛЕКСИЧНОЇ, ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

ТЕМА 4. ВИХОВАННЯ ЗВУКОВОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Завдання виховання звукової культури мовлення дошкільників.
2. Етапи навчання правильній звуковимові.
3. Формування інтонаційної виразності мовлення дошкільників.

№ 1. Завдання виховання звукової культури мовлення дошкільників

Виховання звукової культури мовлення – важливе завдання розвитку мовлення у закладі дошкільної освіти, оскільки саме ранній і дошкільний вік є сенситивним періодом для її розвитку. **Звукова культура мовлення** – це фонетично правильна і чиста вимова звуків рідної мови; орфоепічно правильна вимова слів і фраз за допомогою наголосу, інтонації, паузи і відповідного темпу, що відповідають нормам літературної вимови (Алла Богуш) [7].

Під **звуковою культурою мовлення** дітей дошкільного віку також розуміється володіння культурою звуковимови, яка включає в себе фонематичну і орфоепічну правильність мови, її виразність, чітку дикцію, а також уміння користуватися мовним слухом.

Завдання виховання звукової культури мовлення:

- 1) формування правильної звуковимови і слововимови. Реалізація цього завдання передбачає розвиток фонематичного слуху, мовленнєвого дихання, моторики артикуляційного апарату;
- 2) виховання орфоепічно правильного мовлення – вміння говорити згідно з нормами літературної вимови;
- 3) формування виразності мовлення – вміння керувати висотою і силою голосу, темпом мовлення, паузами, різноманітними інтонаціями;

4) розвиток дикції – виразної вимови кожного звуку і слова окремо, а також фрази в цілому;

5) виховання культури спілкування.

Виділяються два **напрями виховання звукової культури мовлення**:

а) розвиток мовленнєвого апарату (артикуляції, мовного дихання) і на цій основі формування вимови звуків, слів, чіткої артикуляції;

б) розвиток сприйняття мови (слухової уваги, мовного слуху, компонентами якого є фонетичний, звуковисотний, ритмічний слух).

Найменшою неподільною мовною одиницею є **звук**. Звуки мовлення – найменші фонетичні одиниці, що характеризуються певними акустико-артикуляційними ознаками.

У сучасній літературі розглядаються кілька аспектів звукової сторони мови – фізичний, фізіологічний, лінгвістичний:

1) фізичний (акустичний) аспект, при якому звук розглядається як коливальні рухи повітряного середовища, викликані органами мовлення;

2) фізіологічний (артикуляційний) аспект, при якому звук виступає як продукт роботи органів мовлення людини (апарату артикуляції);

3) лінгвістичний (функціональний) аспект, де звук розглядається як один з можливих варіантів реалізації фонемі в процесі функціонування, що виконує смислорозрізнявальну будівельну функцію [15, с. 6].

У будь-якій мові існує певна кількість звуків, які створюють звуковий образ слів. Звук поза мови не має значення, він набуває його лише в структурі слова, допомагаючи відрізнити одне слово від іншого (ком, лом, сом). Такий звук називається фонема. **Фонема** – найменша звукова одиниця мови, що служить для творення і розрізнення слів та їх форм. Всі звуки мови розрізняються на основі артикуляторних і акустичних (різниця в звучанні) ознак.

Звуки мови є результатом складної м'язової роботи різних частин мовного апарату. В їх утворенні беруть участь три відділи: дихальний – легені, бронхи, діафрагма, трахея, гортань; голосоутворювальний – гортань з

голосовими зв'язками і м'язами; звукоутворювальний - порожнина рота і носа. Таким чином, процеси дихання, звукоутворення та артикуляції регулюються діяльністю центральної нервової системи. В утворенні звуків бере участь весь мовний апарат (губи, зуби, язик, піднебіння, надгортанник, порожнина носа, глотка, гортань, трахея, бронхи, легені, діафрагма).

Звуки мовлення поділяють на голосні й приголосні. Одна з характерних у лінгвістиці ознак, що їх відрізняє, пов'язана з їх роллю у творенні складів – голосні є складотворчими, а приголосні – нескладотворчими звуками.

В акустично-фізіологічному розумінні визначальна особливість голосних звуків – голос, який утворюється завдяки тому, що повітряний струмінь проходить вільно в надгортанному апараті і не натрапляє на перешкоду. Приголосні звуки мають шумове чи голосово-шумове походження, у зв'язку з чим їх поділяють на сонорні (тон переважає над шумом), дзвінкі шумні (шум превалює над тоном) і глухі шумні (утворюються за рахунок шуму). Під час формування приголосних звуків перешкода на шляху видихуваного повітря виникає обов'язково, при цьому напружується лише певна частина апарату мовлення [44].

Звуки мови засвоюються дитиною за принципом від легкого до складного. Це означає, що в першу чергу дитина опановує вимову тих звуків, які не вимагають особливо точних і диференційованих рухів мовних органів. Послідовність засвоєння звуків така. На 1–2 роках життя дитина вимовляє лише голосні звуки [а], [о], [е] і губні приголосні [п], [б], [м] (в артикуляції останніх язик взагалі не бере участь). Саме з цих звуків і складаються найперші слова дитини: мама, папа, баба. У період від 2 до 3 років дитина засвоює голосні звуки [і], [и], [у] і найбільш прості за артикуляцією приголосні: [ф], [в] (губно–зубні, в утворенні яких язик теж ще не бере участь); [т], [д], [н] (найпростіші за артикуляцією передньоязикові звуки, що вимагають лише простого піднімання кінчика язика до верхніх зубів); [к], [г], [х] (задньоязикові, теж порівняно прості за артикуляцією) і звук [й].

У віці від 3 до 5 років відбувається засвоєння спочатку свистячих звуків [с], [з], [ц], а потім шиплячих [ш], [ж], [ч], [щ]. Ці групи звуків вже набагато складніші за артикуляцією, оскільки для їх утворення необхідні тонкі і диференційовані рухи мовного апарату, а також певне положення губ. Тому не випадково у багатьох дітей саме на цих звуках вперше виявляються патологічні порушення звуковимови, тоді як більш прості звуки вимовлялися ними правильно.

У віці 5–6 років дитина опановує артикуляцією найскладніших приголосних звуків, до яких належать [р] і твердий звук [л]. Правильне артикулювання цих звуків передбачає дуже точну і тонку роботу м'язів артикуляційного апарату. Таким чином, спостерігається чітка послідовність в засвоєнні дітьми правильної звуковимови: дитина починає з оволодіння артикуляторно легкими звуками, артикуляторно важкі звуки засвоюються не одразу, а шляхом послідовного використання різних звуків–замінників.

Компонентом звукової культури є мовленнєве дихання. **Мовленнєве дихання** – це вміння людини під час висловлювання здійснювати короткий глибокий вдих і раціонально використовувати повітря при видиху. Довгий ротовий видих забезпечує плавність і злитість вимови. Необхідно відмітити, що мовленнєве дихання здійснюється довільно, на відміну від звичайного, яке здійснюється автоматично.

Мовленнєвий (фонематичний) слух –це здатність розрізняти окремі звуки мовлення у мовному потоці. Завдяки фонематичному слуху дитина починає впізнавати, розуміти слова, їх значення та відрізняти їх один від одного.

Фонематичний слух є основою таких умінь:

- розрізнення схожих за звучанням фонем (фонематичний аналіз та синтез);
- диференціація однакових звукокомплексів, слів, фраз за висотою, силою, тембром голосу;
- нормативна звуковимова;

- управління темпом мовлення, гучністю та висотою голосу, інтонацією;
- оволодіння лексико-граматичним ладом мови;
- нормативне освоєння письма та читання.

Отже, як свідчать результати практики, за нормальних обставин, всі діти до п'яти років повинні оволодіти звуковою культурою мовлення. Натомість є діти, які до 5–6 років не оволоділи правильною вимовою звуків з різних причин.

Вчені визначають низку причин, серед яких називає фізіологічні, психологічні та соціальні. *Фізіологічні причини* вбачаються в недостатньо розвинутій центральній нервовій системі та нервово–м'язовому апараті мови: дитячий мозок ще недостатньо чітко диференціює точні мовленнєві рухи; слабо розвинуті органи, що сприймають і відтворюють звуки (вухо недостатньо правильно розрізняє звуки мови, язик заповнює більшу частину ротової порожнини тощо). До *психологічних причин* належать недостатньо розвинуте слухове сприймання (дитина не розрізняє подібні звуки), слабка пам'ять (звук, який дитина правильно сприйняла, через деякий час сприймається неточно), нестійка увага, зокрема – слухова (один і той же звук сприймається і відтворюється кожного разу інакше). *Соціальні причини* пов'язані з дефектним мовленням людей, які оточують дитину.

№ 2. Етапи навчання правильній звуковимові

I етап – підготовчий, який передбачає підготовку мовного апарату до оволодіння звуками мови.

На цьому етапі здійснюється підготовка артикуляційного апарату, розвиток його моторики, фонематичного слуху, мовленнєвого дихання.

Розвиток артикуляційного апарату.

Вихователю слід знати особливості артикуляційного апарату дітей дошкільного віку. Гортань у них значно коротша, ніж у дорослих, голосові зв'язки теж тонші й коротші, а легені менші за об'ємом, тому голос у дітей

може бути тихим, слабким, іноді крикливим, мовлення монотонне, оскільки відсутня модуляція голосу. Голос дитини потрібно берегти, не дозволяти їй кричати, щоб уникнути перенапруження голосових зв'язок, голосно розмовляти у холодну погоду.

З метою розвитку артикуляційного апарату використовується артикуляційна гімнастика, дидактичні вправи та ігри, які проводяться неодноразово.

Вправи артикуляційної гімнастики поділяються на *статичні і динамічні*. Статичні вправи спрямовані на розвиток у дітей уміння утримувати органи мовлення в заданому положенні («Парканчик», «Бублик», «Гірка», «Грибок», «Чашка»). Динамічні вправи спрямовані на розвиток амплітуди артикуляційних рухів («Солодке варення», «Гармошка», «Цокіт»).

Вправи для артикуляційної гімнастики

1. «Лопаточка». Широкий язик висунути, розслабити, покласти на нижню губу. Слідкувати, щоб язик не тремтів. Утримувати 10-15 секунд.

2. «Неслухняний язичок». Широкий язик покласти на нижню губу та промовляти «пя-пя-пя», неначе похлопувати свій «неслухняний язичок» верхньою губою.

3. «Чашечка». Рот широко відкрити. Широкий язик підняти угору. Потягнутися до верхніх зубів, але не торкатися їх. Утримувати в такому положенні 10-15 секунд.

4. «Голочка». Рот відкрити. Язик висунути далеко вперед, напружити його та зробити вузьким. Утримувати в такому положенні 15 секунд.

5. «Гірка». Рот відкрити. Бокові краї язика притиснути до верхніх кутніх зубів. Кінчиком язика доторкнутися до нижніх передніх зубів. Утримувати в такому положенні 15 секунд.

6. «Трубочка». Висунути широкий язик. Бокові краї язика завернути угору. Подмухати в отриману трубочку. Виконувати в повільному темпі 10-15 разів.

7. «Годинник». Висунути вузький язик. Тягнутися язиком поперемінно праворуч – ліворуч. Рухати язиком з куточка рота в повільному темпі під лічбу. Виконати 10-15 разів.

8. «Конячка». Присмоктати язик до піднебіння, клацнути язиком. Клацати повільно, сильно. Розтягувати під'язикову зв'язку. Виконати 10-15 разів.

9. «Грибок». Відкрити рот. Присмоктати язик до піднебіння. Не відриваючи язик від піднебіння сильно відтягнути вниз нижню щелепу. Зробити 10-15 разів. На відміну від вправи «Конячка» язик не повинен відриватися від піднебіння.

10. «Гойдалка». Висунути вузький язик. Тягнутися язиком по чергово спочатку до носа, потім до підборіддя. Рот при цьому не закривати. Вправа проводиться під лічбу 10-15 разів.

11. «Смачне варення». Висунути широкий язик, облизати верхню губу та заховати язик у глиб рота. Повторити 10-15 разів.

12. «Змійка». Рот широко відкрити. Язик сильно висунути уперед, напружити, зробити вузьким. Вузький язик максимально висунути вперед та заховати у глиб рота. Рухати язиком в повільному темпі 10-15 разів.

При проведенні артикуляційної гімнастики необхідно дотримуватись певних вимог:

- вправи виконуються від простих до більш складних, від статичних вправ до динамічних;
- спочатку вправи виконуються у повільному темпі;
- артикуляційну гімнастику виконують сидячи, тому що в такому положенні у дитини пряма спина, тіло, руки та ноги не напружені;
- дитина повинна добре бачити обличчя дорослого, а також своє обличчя, щоб самостійно контролювати правильність виконання вправ (доцільно використовувати дзеркало);
- кількість повторів кожної вправи від 2 до 10-15 разів, важливо слідкувати за правильністю виконання вправи;

- не варто вводити більше 1-2 нових вправ на одному занятті;
- можна використовувати механічну допомогу, якщо у дитини не виходить будь-який рух (наприклад, ручкою чайної ложки допомогти дитині підняти язик догори).

Крім артикуляційної гімнастики, можна використовувати казку «Про Веселого Язичка» у різних варіаціях:

«Жив та був Веселий Язичок. Він мав будиночок. Що це за будиночок? Це рот. Будиночок мав двері. Що це за двері? Губи. Але крім однієї двері, у цього будиночка були другі двері (дорослий посміхається і показує дитині зуби). Як називаються ці двері? Зуби. Але щоб побачити другі двері, треба навчитися правильно відкривати перші двері (посміхаємося, показуємо верхні та нижні зуби).

Якось захотілося Веселому Язичку подивитись на сонечко і подихати свіжим повітрям. Спочатку відкрилися перші двері (відкриваємо губи і пропонуємо дитині зробити те ж саме), а потім і другі. І Язичок висунувся, але не весь, а лише кінчик. З'явився Язичок і сховався – холодно на вулиці, літо минуло.

У будиночку Веселого Язичка є ліжечко, де він спить (звертаємо увагу дитини на те, як спокійно лежить язик). Хай Язичок спить. Закриємо спочатку другі двері, а потім перші.

Наш Язичок дуже веселий, він любить веселитися, стрибати. Так стрибати, щоб діставати до стелі і клацати (торкаємось піднебіння язиком).

Наступного дня Язичок вирішив ще раз перевірити, чи не стало тепліше. Він відчинив двері, глянув ліворуч, праворуч, вгору, вниз і пішов назад у свій будиночок. Спочатку зачинилися одні двері, а потім другі (показуємо описані вправи). Ось і вся казка про Веселого Язичка.

Для розвитку **моторики артикуляційного апарату** можна використовувати ігри на звуковимову («Хто як кричить?», «Що звучить?», «Чий будиночок?»); звуконаслідування шуму вітру, рокоту літака, каркання ворони, дзижчання жука тощо.

Якщо просити дітей повторювати позбавлені смислу склади (ша - ша - ша, ра – ро - ру), вони швидко стомлюються. Проте дитині не набридає клацати язичком, «як конячка», дзижчати, «як бджола», гудіти, «як паровоз». У зв'язку з цим слід зауважити, що діти засвоюють мову, коли наслідують людей, а не звуки природи, тварин тощо. Тобто наслідування звукам тварин здійснюється *опосередковано, через мову вихователя.*

Мовленнєве дихання.

У дошкільників дихальні м'язи ще досить слабкі, легені малі за об'ємом, тому мовленнєве дихання у них неглибоке, верхньогрудне, вдих переривчастий, шумний, з різким підняттям плечей. Вони вдихають перед кожним словом, навіть посередині слова, «ковтають» закінчення слів, невиразно читають вірші. Інколи створюється враження, що дитина захлинається.

Вихователь зобов'язаний сформувати у дитини правильне мовленнєве дихання відповідно до її віку. Так, видих у молодшій групі повинен дорівнювати часу, протягом якого дитина вимовляє фразу у 2-3 слова, в середній – 2-4 слова, у старшій – 4-5 слів.

Мовленнєве дихання потрібно виховувати в дошкільному віці, стежити, щоб діти дихали спокійно, не піднімали плечей, не перевтомлювалися. Не можна пропонувати дитині вдихати сильніше, інакше вона переходить на верхньогрудне дихання, піднімає плечі. Під час дихання дитина повинна прийняти правильне положення: грудна клітка розгорнута, плечі відведені назад, розслаблені, голова дещо піднята. Бажано, щоб дитина поєднувала початок видиху з початком мовлення.

Для розвитку мовленнєвого дихання проводять *ігри на піддування*: «Сніжинка», «Летять сніжинки», «Листочки», «Вітерець», «У лісі», «Вітряк», «У кого далі полетять пелюстки?», «Дмухай сильніше».

Від простих ігор переходять до більш складних, де потрібен сильний повітряний струмінь повітря: дітям пропонують подути на качок, гусей, човник, що плавають у воді; подути на воду до утворення бризок.

Для розвитку мовленнєвого дихання доцільно провести дидактичні вправи на здування з долоні пелюсток, шматочків паперу, кульок, вати, пушинок кульбаби. Можна виконати такі вправи: перекочування силою видихуваного повітря ватної кульки по столу, підтримування пушинок у повітрі силою видиху, утворення бульбашок на воді (дитина дмухає з такою силою, щоб на воді утворилися бульбашки); пускання паперових і пластмасових корабликів у мисці або у ванні з водою; прокочування олівців силою видихуваного повітря, дмухання в порожню пляшку.

У процесі дихальних вправ дитина вчиться робити короткий, швидкий вдих і тривалий, сильний, плавний видих.

Під час виконання вправ вихователь має дотримуватись таких умов:

- не слід допускати, щоб діти напружувалися і втомлювалися;
- вправи проводяться сидячи, не більше 1,5 хв. (починають з 0,5 хв).

Дидактична гра «Подуємо на султанчики».

Мета: розвиток тривалого безперервного ротового видиху.

Хід гри. Можна використовувати готові султанчики або самостійно виготовити їх. Дитині пропонують подути на султанчик. Необхідно стежити, щоб дитина стояла прямо, при виконанні вправи не піднімала плечі, дмухала на одному видиху, не добирала повітря, не надувала щоки, а губи злегка висувала уперед.

Дидактична гра «Вітрячок».

Мета: розвиток тривалого безперервного ротового видиху.

Хід гри. Іграшковий млин розміщують на столі. Дитина дмухає на крила вітрячка, а дорослий стежить, щоб дитина при виконанні вправи не піднімала плечі, дула на одному видиху, не добирала повітря, не надувала щоки, а губи злегка висувала уперед.

Дидактична гра «Снігопад».

Мета: розвиток тривалого безперервного ротового видиху.

Хід гри. Вправа виконується стоячи. Зробити сніжинки з вати (пухкі грудочки). Запропонувати дитині влаштувати снігопад у себе вдома. Дорослий кладе «сніжинку» на долоню дитині і пропонує здути її.

Дидактична гра «Листопад».

Мета: розвиток тривалого безперервного ротового видиху.

Хід гри. Вирізати з тонкого кольорового паперу жовтого та червоного кольорів осінні листя: дубове, кленове, березове. Запропонувати дитині влаштувати листопад, здуваючи листочки з долоні.

Дидактична гра «Метелик».

Мета: розвиток тривалого безперервного ротового видиху.

Хід гри. Вирізати з паперу кілька метеликів. До кожного метелика прив'язати нитку. Закріпити метеликів на рівні обличчя дитини. Потім запропонувати подути на метелика тривалим плавним видихом, «щоб він полетів». Необхідно стежити, щоб дитина стояла прямо, при виконанні вправи не піднімала плечі, дула на одному видиху, не добирала повітря, не надувала щоки.

Дидактична гра «Кораблик».

Мета: розвиток тривалого безперервного ротового видиху.

Хід гри. Поставити паперовий кораблик у таз з водою, пояснити малюкові, що для того, щоб кораблик рухався, на нього треба дмухати плавно і довго, щоки не надувати.

Для розвитку **фонематичного слуху, слухової уваги** рекомендують ігри «Вгадай, хто покликав?», «Вгадай, що я сказала?», «Відлуння», «Зіпсований телефон», «Доручення», «Хто краще чує?».

Дидактична гра «Злови потрібний звук».

Мета: розвиток слухової уваги і фонематичного слуху.

Хід гри. Якщо почуєш звук [к] у слові – плесни в долоні. Слова: кран, морква, корінь, черевик.

Те саме з іншими звуками: Ш – кішка, шапка, подушка; С – собака, ніс, коса; Л – лопата, слово, плов, колесо.

Дидактична гра «Хто уважніший».

Мета: розвиток слухової уваги і фонематичного слуху.

Хід гри. Дорослий показує картинки та називає їх (можна без картинок). Дитина уважно прислухається і відгадує, який спільний звук зустрічається у всіх названих словах. Наприклад, у словах коза, медуза, незабудка спільний звук «з» (вихователь повинен вимовляти цей звук у словах довго, виділяти його голосом, наскільки це можливо).

Дидактична гра «Що зайве?».

Мета: розвиток слухової уваги і фонематичного слуху.

Хід гри. Дорослий вимовляє ряди складів «па-па-па-ба-па», «фа-фа-ва-фа-фа»... Дитина має плеснути в долоні, коли почує зайвий (інший) склад.

Дидактична гра «Запам'ятай слова».

Мета: розвиток слухової уваги і фонематичного слуху.

Хід гри. Дорослий називає 5-6 слів, які гравці повинні повторити у тому ж порядку. Пропуск слів або перестановка вважається програшем (потрібно платити фант). Переможець той, хто втратив менше фантів.

II етап - становлення звуків мови, або постановка звуку. Постановка звуку на фізіологічному рівні передбачає створення нових нервових зв'язків між звуковими (сприйняття вимовленого звуку), рухово-кінестетичними (самостійне відтворення звуку) і зоровими (зорове сприйняття артикуляції звуку) відчуттями. У більшості випадків необхідно одночасно *загальмувати неправильний зв'язок між уявленням про звук і його вимовою.*

Постановка звуків починається з легких за артикуляцією звуків і закінчується більш важкими (шиплячі, свистячі, р, л).

Вихователь дає ігри або ігрові вправи для уточнення вимови ізольованого звуку або стимулює до його наслідування. Увага дітей фіксується на положенні органів артикуляційного апарату при вимові цього звуку і його звучанні. Використовуються ігри виділення цього звуку з групи звуків.

Постановка звуку може проводитись двома шляхами:

- наслідування мовлення вихователя;
- пояснення артикуляції звуку.

Постановка звуку шляхом наслідування мовлення вихователя.

При відсутності звуку або при його нестійкій вимові буває достатньо *фіксувати увагу дитини на звуці*. Навчання тут ґрунтується на наслідуванні дітьми мовлення вихователя, який чітко вимовляє звук. Фіксація уваги на звуці відбувається завдяки виділенню звуку в слові, більш тривалій і напруженій його вимові вихователем і сприйманню дитиною артикуляції. Такий прийом навчання доцільно використовувати тільки в легких випадках.

Постановка звуку шляхом пояснення його артикуляції.

Якщо неможливо поставити звук на основі наслідування, використовують пояснення артикуляції потрібного звуку і зразок його вимови, що супроводжуються вправлінням дітей.

Доступно для дітей пояснюється положення зубів, губ і язика при вимові якого-небудь звуку. Дається зразок, він повторюється дітьми індивідуально, спочатку тими, хто вимовляє звук добре (це додатковий зразок вимови), а потім тими, у кого спостерігаються недоліки. Нарешті діти звук повторюють хором.

У період становлення звуку треба бути уважними до його появи. Слід постійно підтримувати новий звук, при порушеннях звуку педагог нагадує істотні моменти його артикуляції, дає зразок правильної вимови. Для вправ необхідно давати дітям новий мовний матеріал, оскільки знайомі дитині вірші, картинки будуть викликати стару, звичну вимову звуку. Наприклад, пояснення артикуляції звуку «ш» можна подати так: зуби відкриті, язик набуває форми «чашки» (кінчик язика і краї загнуті вгору), краї язика притискуються до верхніх зубів, а кінчик язика не торкається піднебіння, а утворює щілину, в яку ми дмухаємо.

Дидактична гра «Насос».

Мета: розвиток правильної вимови ізольованого звуку «с», розвиток фонематичного слуху, мовленнєвого дихання.

Хід гри. Вихователь розповідає: «Вирішили діти покататися на велосипедах, а в них спушені шини і все повітря вийшло. Взяли діти насоси і почали накачувати шини. Повітря виходить із насоса і свистить: сссс..., сссс... Накачаємо всі разом шини». Діти спочатку повторюють звук за вихователем, потім імітують рухи у поєднанні з вимовою звуку. Необхідно слідкувати, щоб діти вимовляли звук чітко, правильно, довго.

Дидактична гра «Вгадай, хто дзижчить».

Мета: розвиток правильної вимови ізольованого звуку «ж», розвиток фонематичного слуху, мовленнєвого дихання.

Хід гри. Вихователь розповідає: «Діти пішли гуляти до лісу. На галявині було багато квітів. Над ними літала і дзижчала бджола (голосно, довго вимовляє звук «ж»). Ідуть діти далі, а в кущах павук плете павутиння. Потрапила туди муха, хоче вибратися, з сил вибивається і дзижчить (тихо, не дуже довго вимовляє звук «ж»). А тепер послухайте і вгадайте, хто дзижчить – бджола чи муха (вимовляє звук то голосно і довго, то тихо і недовго)». Діти визначають та називають. Потім вони поділяються на дві групи. Одні зображають бджіл, інші муху, що потрапила в павутиння, і відповідно до цього вимовляють звук «ж». При повторенні гри діти міняються ролями. Необхідно слідкувати, щоб діти чітко і правильно вимовляли звук з відповідною гучністю голосу.

III етап - закріплення та автоматизація звуків. З погляду вищої нервової діяльності, автоматизація звуку це введення нещодавно утвореного простого зв'язку (мовного звуку) в більш складні мовні структури (в слова і фрази) (О. Правдіна). Тобто робота на цьому етапі передбачає загальмування старих неправильних динамічних стереотипів і вироблення нових.

Це важка для нервової системи робота. Вона вимагає поступовості, забезпечується доступністю і систематичністю мовного матеріалу. Потрібні систематичні вправління, створення таких умов, щоб протягом дня дитина вимовляла звук не менше 10-20 разів. Новий звук треба підтримувати всіма

засобами (схвалення дитини, заохочення). Стійкість вимови звуку забезпечує використання різних аналізаторів: слухового – як провідного, зорового (показ артикуляції), тактильно-вібраційного (відчуття рукою тремтіння гортані), дотикового (відчуття пальцями витягнутих губ), кінестетичного (відчуття тремтіння кінчика язика при звуці «р»).

На цьому етапі роботи новий звук спочатку вводиться в склади і слова, а потім у фразове мовлення.

Виховання правильної вимови звуку в словах.

Вихователь пропонує дітям дидактичні ігри та вправи, що сприяють чіткій та правильній вимові звуків у словах. Спочатку створюються полегшені умови для вимови звуку (звук у відкритому складі, в поєднанні з двома голосними, в закритому складі), потім вони ускладнюються.

На початку роботи даються такі слова, в яких новий звук стоїть в наголошеному складі. Діти вчаться вимовляти його чітко, довго, тобто формується вміння виділяти звук голосом, а в подальшому і виділяти, і визначати звук у слові. Одночасно вирішуються завдання вдосконалення фонематичного слуху, дикції та вимови слів згідно з орфоепічними нормами.

Дидактична гра «Чи знаєш ти?»

Мета: закріпити правильну вимову звуку «с» в словах, розвивати фонематичний слух, домагатися чіткої вимови слів відповідно до літературних норм.

Хід гри. Вихователь: «Діти, я задам кілька запитань, а допоможуть відповісти на них картинки, які лежать у кожного на столі. Той, хто знайде правильну відповідь, чітко назве предмет, зображений на картинці». Вихователь задає питання:

- на чому можна їздити? (у дітей є картинки із зображенням самокату, санчат, коляски, автобуса, тролейбуса тощо);
- що є в магазині? (сир, ковбаса, масло, капуста, м'ясо, сливи тощо);
- хто живе в зоопарку? (сова, сом, слон, собака, лисиця, віслик тощо).

Після того, як діти назвуть предмети, зображені на картинках, вихователь запитує, який звук повторюється у всіх словах. Протягом гри необхідно слідкувати за чіткою вимовою слів, за правильною вимовою звуку «с» в словах. Якщо діти не можуть визначити звук «с» в словах, вихователь сам називає кілька слів і голосом виділяє звук «с».

Дидактична гра «Що з'явилося?»

Мета: закріпити правильну вимову звуку «ж» в словах, розвивати фонематичний слух.

Хід гри. Вихователь ставить на стіл іграшки, у назві яких є звук «ж» (жираф, їжак тощо). Діти називають їх. Потім вихователь накриває іграшки, міняє їх місцями і додає нову, що також має в назві звук ж, наприклад ведмежа. Відкриває і запитує: «Що з'явилося?». Потім вихователь пропонує дітям самим підібрати слова, у яких є звук «ж». Необхідно слідкувати, щоб діти вимовляли слова чітко, а звук – правильно. Якщо вони назвуть недостатню кількість слів, то вихователь, показує наперед підібрані картинки і пропонує дітям назвати, що на них зображено.

Виховання правильної вимови звуку у фразовому мовленні.

Педагог дає спеціально підібраний матеріал (дидактичні ігри, чистомовки, скоромовки, загадки, потішки, вірші, оповідання, казки) і слідкує за правильним вживанням звуку в фразовому мовленні.

У цей період важливо контролювати вимову дитини і давати контрольні вправи (переказ оповідань, розповідання по картині).

Дидактична вправа «Листоноша».

Мета: розвивати фонематичний слух, дикцію, закріпити звук «с» у фразах.

Хід проведення. Листоноша роздає дітям сюжетні картинки. Кожна дитина отримує картинку, показує її решті дітей і каже, що на ній намальовано. Наприклад, використовується набір таких картинок: у саду ростуть сливи і абрикоси; собака їсть суп та м'ясо тощо). Необхідно слідкувати, щоб діти говорили фрази чітко, голосно, на одному видиху.

Дидактична вправа «Скажи, куди поклали».

Мета: закріпити вимову звуку «л» у фразовому мовленні, розвивати фонематичний слух, мовленнєве дихання.

Хід проведення. Вихователь дає дітям предмети, в назві яких є звук «л», наприклад, ляльку, лопатку, молоток. Потім діти виходять з кімнати, а вихователь разом з іншими дітьми ховає предмети. Діти повертаються та шукають свої предмети. Коли знайшли, то кажуть, де вони знаходяться: «Лялька сидить на полиці поряд зі слоном», «Лопатка лежить під столом», «Молоток лежить на полиці». Потім беруться нові предмети, гра повторюється з іншими дітьми. Вихователь стежить за виразною вимовою слів та звуку «л» у фразовому мовленні.

З метою закріплення звуковимови у середній та старшій групах використовують *чистомовки і скоромовки*. Спеціалісти відзначають, що у роботі над скоромовками необхідно дотримуватись таких вимог:

- працювати зі скоромовкою можна після того, як артикуляція «проблемного» звуку освоєна та відпрацьована на матеріал складів і слів, що містять цей звук;
- роботу над скоромовкою слід починати із засвоєння змісту;
- при збільшенні темпу бажано не втрачати смисл, закладений у тексті;
- при відпрацюванні певного звуку у скоромовці необхідно ретельно стежити за вимовою інших звуків, не допускати їх нечіткості;
- роботу над скоромовками необхідно проводити систематично.

Скоромовка – жанр народної творчості — жартівливий вислів, скомпонований із важких для швидкої вимови слів [21]. Основна мета скоромовок – формування чистого й правильного мовлення, закріплення артикуляції важких звуків та розвиток мовленнєвого апарату. На кожний звук, який опановує дитина, пропонується відповідна скоромовка.

Методика розучування скоромовок така:

- 1) перед дітьми ставить завдання: уважно слухати і запам'ятовувати, який звук повторюється;

2) вихователь скоромовку вимовляє повільно, чітко, виділяє інтонаційно звуки, які повторюються. На цьому етапі діти осмислюють зміст скоромовки (вихователь при необхідності користується наочністю). Завданням є правильно вивчити скоромовку. Необхідно звертати увагу на вимову всіх звуків: і голосних, і приголосних, важливо не допустити неправильної вимови жодного з них.

3) скоромовка промовляється в звичайному темпі;

4) скоромовка промовляється у швидкому темпі.

При заучуванні скоромовок дітей просять чітко вимовляти їх спочатку в уповільненому темпі, а потім промовляти чітко і зрозуміло, але у помірному темпі.

Знайомі скоромовки діти промовляють хором.

Для роботи з дошкільниками можна використовувати такі скоромовки і чистомовки (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1.

Скоромовки і чистомовки для роботи з дошкільниками

Скоромовки	Чистомовки
Звук [б] Бурі бобри брід перебрели, забули бобри забрати торби.	Звук [б] Би-би-би — зелені боби. Бі-бі-бі — я скажу тобі.
Звук [в] Водовоз віз воду з водопроводу. Ворона проворонила вороненя.	Звук [в] Ва-ва-ва — ми вчимо слова. Ву-ву-ву — пісню знаємо нову. Ви-ви-ви — котика злови.
Звук [г] Гава прогавила гавеня. Гава кличе до сніданку Гавенят своїх на ганку (Володимир Верховень)	Звук [й] Ай-ай-ай — ми підемо в гай. Йй-йй-йй — край чарівний мій.

<p>Звук [ж]</p> <p>Жатка жваво жито жне, Жатку жнець не дожене.</p>	<p>Звук [ж]</p> <p>Жу-жу-жу — по галявині ходжу. Жі-жі-жі — дуже гострі ножі. Жи-жи-жи — ти мені допоможи. Же-же-же — кішка мишку стереже.</p>
<p>Звук [з]</p> <p>Залізне зубило залізо любило, Зубило в залізо залізно залізло (Олег Орач).</p>	<p>Звук [з]</p> <p>Зу-зу-зу — погодуй козу. За-за-за — йди додому, коза. Зу-зу-зу — я їй сіна привезу. Зі-зі-зі — стрибаю на одній нозі.</p>
<p>Звук [л]</p> <p>В лісі лиса лось зустрів, Лис до лося засвистів. Лось злякався і од лиса Дременув скоріш до лісу.</p>	<p>Звук [л]</p> <p>Ла-ла-ла — кицька молочко пила. Ло-ло-ло — побіг зайчик за село. Ле-ле-ле — котеня прийшло мале. Ли-ли-ли — з луку квітів принесли.</p>
<p>Звук [п]</p> <p>Пиляв Пилип поліна з лип. Притупив пилку Пилип.</p>	<p>Звук [п]</p> <p>Пи-пи-пи — яблука купи. Пі-пі-пі — смітинки у крупі. Па-па-па — є гречана в нас крупа. Пе-пе-пе — їжачок в траві сопе.</p>
<p>Звук [р]</p> <p>Радо грати дітвора У широкому дворі. Гомінлива дітвора На весь двір кричить: «Ура!»</p>	<p>Звук [р]</p> <p>Ра-ра-ра — розпочалася гра. Ру-ру-ру — ми продовжуємо гру. Ри-ри-ри — книжечку бери. Ре-ре-ре — ми співаєм соль, мі, ре. Рі-рі-рі — на гілках снігурі.</p>
<p>Звук [х]</p> <p>Кричав Архип, Архип охрип. Не треба Архипу кричати до хрипу.</p>	<p>Звук [с]</p> <p>Са-са-са — змахнула крильцями оса. Су-су-су — побачив я в саду осу.</p>

	Со-со-со — не кусай, осо. Си-си-си — вже нема в саду оси. Сі-сі-сі — ідіть сюди усі.
Звук [ц] Цоки-цоки-цок копитця, Це цапок йде до криниці. Працьовитим цапенятам Принесе водиці тато (Леся Вознюк)	Звук [ч] Чу-чу-чу — всім спечу по калачу. Ча-ча-ча — відкуси калача. Че-че-че — здобні калачі пече. Чи-чи-чи — дочці печиво спечи.
Звук [ш] Шиє Люба, вишиває, Шубку ляльці дошиває. Шапку, шарф і шаровари Шити мама помагає.	Звук [ш] Ша-ша-ша — Він немає ні гроша. Шу-шу-шу — Ми нарвали споришу. Ше-ше-ше — Говоріть тихіше.

IV етап - етап диференціації звуків, що змішуються. Робота над диференціацією звуків починається тільки тоді, коли обидва звуки, що змішуються можуть бути правильно вимовлені дитиною в будь-якому поєднанні, але все ж вживаються не завжди вірно і один звук підміняється іншим.

Діти не відрізняють новий звук від деяких подібних звуків і плутають їх (можуть сказати замість сушка – «шушка», замість Саша – «Шаша»).

Для диференціації звуків ефективний **прийом порівняння двох артикуляційних особливостей вимови звуків і встановлення їх відмінності**. При зіставленні двох звуків *не слід порівнювати правильний звук з його спотвореним варіантом*.

Диференціація звуків передбачає різні види роботи.

Перший вид роботи – диференціація ізольованих звуків. Мета цього виду роботи – навчити розрізняти звуки при зіставленні їх за основними ознаками – акустичними та артикуляційними (опора на мовноруховий, мовнослуховий та зоровий аналізатори).

Методика роботи полягає у наступному: підбираються картинки-символи на диференційовані звуки. Вихователь не поспішаючи, по черзі називає звуки, а діти показують відповідні малюнки-символи. Тут виробляється вміння сприймати на слух звуки, що змішуються.

Потім показуються картинки-символи, а дитина вимовляє відповідні звуки. Вихователь запитує, що роблять губи, язик при вимові того чи іншого звуку. Виробляється вміння визначати різницю у положенні основних органів артикуляційного апарату при вимові диференційованих звуків.

Підбивається підсумок: у чому відмінність диференційованих звуків при сприйманні їх на слух та при вимові.

Другий вид роботи – диференціація звуків у словах. Мета цього виду роботи – вчити дітей виділяти диференційовані звуки у слові і не змішувати їх. Методика роботи полягає в наступному:

1. Дітям пропонуються два слова, що відрізняються одним з диференційованих звуків. На їх прикладі показують дітям, що із заміною одного звуку змінюється смисл слова. Дитина пояснює значення кожного слова та вказує, у якому слові який звук зустрічається. Наприклад, пропонуються слова Марина – малина. Діти пояснюють, що Марина – це дівчинка, а малину їдять. У слові Марина звук «р», у слові малина – звук «л». Вихователь запитує: Що треба зробити, щоб слово «Марина» перетворилось на слово «малина»? (замість «р» вимовити «л»).

Дидактична гра «Заблукали звуки» (старший дошкільний вік).

Мета: диференціація звуків С-Ш у словах; розвивати фонематичний слух.

Хід гри. Дітям даються пари картинок і пропонується назвати, що на них зображено. Пари слів: шапка – сапка, миска – мишка, каша – каса.

2. Дітям дають малюнки (предмети, іграшки) у назві яких є один з диференційованих звуків. Дитина має назвати їх.

Дидактична гра «Буратіно і Мальвіна збираються до школи» (старший дошкільний вік).

Мета: диференціація звуків [л] і [р].

Хід гри. Діти, погляньте хто це? (Буратіно і Мальвіна). Вони зібралися йти до школи. Давайте допоможемо їм згадати назви тих предметів, які

потрібні для навчання в школі. Я по черзі буду показувати предмети, а ви будете називати їх та казати кому віддаємо. Якщо в слові є звук [л] – віддаємо Мальвіні, якщо є звук [р] – віддаємо Буратіно.

Набір слів: ручка, лінійка, пенал, фарби, рюкзак, олівці, ластик, фломастер.

3. Дітям пропонуються слова (назви іграшок, предметів, картинок), у яких є два звуки, що змішуються, наприклад: журнал, рибалка, крило, футляр тощо. Діти мають правильно називати малюнки, іграшки, не змішуючи звуки.

Третій вид роботи – диференціація звуків у мовленні. Мета цього виду роботи – вчити чітко вимовляти звуки, диференціювати їх, виділяти у словах, правильно вимовляти у тексті.

Підбираються словесні ігри, вірші, скоромовки, загадки, прислів'я та інший мовний матеріал, насичений диференційованими звуками. Вихователь дає вказівку придумати таке речення, щоб у ньому було більше слів з диференційованими звуками.

№ 3. Формування інтонаційної виразності мовлення дошкільників

Важливим завданням виховання звукової культури мовлення є навчання дітей правильно користуватися інтонацією, формування вміння передавати не тільки смисл висловлювання, а й його емоційний підтекст.

Виразність мовлення – це комунікативна якість усного або писемного мовлення, яка здатна привертати увагу, викликати інтерес до висловлюваного, впливати на емоції та почуття мовців [31, с. 22].

Виразність мовлення тісно пов'язана з інтонацією. Під інтонацією розуміється сукупність засобів вимови, за допомогою яких виражаються смислові відносини та емоційні відтінки мовлення (М. Фомічова). Інтонація включає ритм, темп, тембр та мелодику мови.

Ритм – рівномірне чергування наголошених та ненаголошених складів (тобто наступних їх якостей: тривалості, підвищення і зниження голосу). **Темп** – прискорення та уповільнення мовлення залежно від змісту висловлювання з

урахуванням пауз між мовними відрізками. **Тембр** – емоційне забарвлення висловлювання, що виражає різні почуття та надає мовленню різноманітних відтінків: подиву, смутку, радості тощо. Тембр мовлення, його емоційне забарвлення досягається шляхом зміни висоти тону, сили голосу при вимові фрази, тексту. **Мелодика** – підвищення та зниження голосу при вимові фрази, що надає різні мовленню різних відтінків і дозволяє уникнути монотонності. **Фразовий та логічний наголос** – виділення паузами, підвищенням голосу, більшою напруженістю та тривалістю вимови групи слів (фразовий наголос) або окремих слів (логічний наголос) залежно від смислу висловлювання.

Цілеспрямована система роботи над інтонаційною виразністю мовлення починається в середньому дошкільному віці. Пояснюється це такими факторами: мовлення дитини спочатку інтонаційно виразне, проте ця виразність мимовільна, обумовлена емоційним станом дитини, її емоційним ставленням.

Проте робота над інтонаційною виразністю мовлення ведеться у повсякденній діяльності, в іграх, починаючи з молодшого дошкільного віку, коли діти через наслідування при заучуванні віршів, відтворенні реплік у потішках, казках відтворюють особливості інтонації дорослого.

У середньому дошкільному віці звертається увага на інтонацію, як засіб оформлення висловлювання. Вихователь може використовувати казки, оповідання, де однакові фрази вимовляється різними героями, отже інтонація буде відрізнятися. Спочатку діти спостерігають прилад інтонаційного оформлення фрази вихователем (казка «Рукавичка»: кому належать слова «Хто в рукавичці живе?»).

На наступному етапі діти самі говорять за героїв казки, відтворюють інтонаційні особливості вимови персонажів.

Останній етап роботи над виразністю мовлення є найбільш складним, коли однакове речення (наприклад: вдень пішов дощ) діти повинні вимовити з різною інтонацією, висловити при цьому різне емоційне ставлення (радість, смуток, подив тощо) або по-різному визначити мету висловлювання: запитати,

повідомити, стверджувати. Особлива увага при цьому приділяється інтонації повідомлення та інтонації питання, готуючи таким чином дитину до оволодіння правилами пунктуації.

Для формування ритмічності і мелодійності мовлення необхідно розвивати такі якості голосу, як сила та висота. Можна відмітити такі недоліки у мовленні дошкільників: сила голосу не співвідноситься із ситуацією; недоречним може бути як надто тихе, так і надто гучне мовлення дитини.

Для усвідомлення процесу управління силою голосу пропонуються вправи, ігри, що включають типові життєві ситуації, у яких потрібно говорити тихо, з помірною силою голосу, голосно.

Наприклад, гра «Голосно – тихо» спрямована на розвиток сили голосу: велика машинка голосно сигналізує «бі-бі», а маленька машинка тихо сигналізує. Гра «Хто як кричить?» спрямована на розвиток висоти голосу: кошеня тоненько кричить, а кішка більш низьким голосом.

Розвитку виразності мовлення дітей сприяють *запитання вихователя під час аналізу художніх творів*. Вони спрямовують увагу дітей на виразні засоби мовлення, спонукають до інсценування. Наприклад, бесіда за казкою «Півник і двоє мишенят»: який голос у півника? з яким почуттям він сказав ці слова? яким голосом відповідали мишенята? що вони відчували, коли півник просив їх допомогти? що відчували мишенята, коли не отримали пиріжків? пригадайте, який епізод вас найбільше вразив, схвилював?

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте інтегративний характер поняття «звукова культура мовлення», значення звукової культури мовлення для розвитку мовлення дитини в цілому.

2. Розкажіть особливості засвоєння дітьми звуковимови, слововимови та засобів інтонаційної виразності мовлення.

3. Які види помилок зустрічаються в мовленні дітей дошкільного віку при неправильній вимові звуків у словах і як надалі ці помилки, якщо їх не виправляти позначаються у письмовій мові дітей шкільного віку?

4. Яку роль в процесі розуміння людиною свого мовлення грають її слухові і м'язові відчуття від роботи органів мовлення?

5. Як можна довести, що слуховий образ слова запам'ятовується раніше ніж його точний м'язовий образ?

6. Яке значення у стимулюванні роботи артикуляційних органів мовлення мають дрібні рухи пальців рук? Чим підтверджено роль розвитку пальців рук у розвитку мовлення?

7. Яку роль у розвитку мовлення має постановка правильного дихання дитини?

8. Яке виховне значення має ознайомлення дітей із емоційною виразністю звукової сторони мови?

Завдання для самостійної роботи

1. З програм розвитку дитини дошкільного віку («Дитина», «Впевнений старт», «Українське дошкілля» тощо) виписати особливості розвитку звукової культури мовлення у різні вікові періоди: ранній вік, молодший дошкільний вік, середній дошкільний вік, старший дошкільний вік. Проаналізувати, яким чином ускладнюються вимоги до розвитку звукової культури мовлення дитини.

2. Підготувати до проведення в аудиторії 1 вправу на розвиток артикуляційного апарату; 1 гру на розвиток фонематичного слуху; 1 гру на розвиток мовленнєвого дихання; 1 вправу на введення будь-якого звуку.

3. Підібрати скоромовку (чистомовку) і розписати методику її проведення.

4. Підготувати до проведення в аудиторії 1 гру на диференціацію звуків, що змішуються.

ТЕМА 5. ВИХОВАННЯ ЗВУКОВОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ ЗДО

1. Виховання звукової культури мовлення у молодшій групі ЗДО.
2. Виховання звукової культури мовлення у середній групі ЗДО.
3. Виховання звукової культури мовлення у старшій групі ЗДО.

№ 1. Виховання звукової культури мовлення у молодшій групі ЗДО

Виховання звукової культури мовлення в дітей молодшого дошкільного віку включає, насамперед, роботу з *навчання правильної звуковимови*, яка завжди виділялась як провідна лінія розвитку мовлення дітей 3-4 років. Крім навчання звуковимови увага приділяється також розвитку слухового сприймання, темпу мовлення, інтонаційної виразності мовлення.

У роботі з дітьми раннього віку широко використовуються вправи на звуконаслідування. До 2 років треба пропонувати такі звуконаслідування, які відповідають розвитку слухових і мовних навичок дитини, пристосовані до її фонетичних можливостей, наприклад: у, му, ав, ам, га-га, ту-ту, бай-бай тощо. Такий підхід дозволяє мовноруховому аналізатору нормально функціонувати і «дозрівати», а дитині — прислухатися до окремих звуків, що сприяє розвитку її слухового сприймання.

У роботі з дітьми від 2 до 3 років звуконаслідування ускладнюються, включають різні за характеристикою звуки, наприклад: і-го-го, киць-киць, цп-цп, гулі-гулі, хрю-хрю, ку-ка-ре-ку, кря- кря тощо. Це сприяє виробленню чіткої вимови звуків і розвиває мовленнєвий слух. Крім того, поступове включення в звуконаслідування тих звуків, які дошкільники вимовляють неточно або зовсім не вимовляють, сприяють покращенню звуковимови.

Для дітей 2-ї молодшої та середньої груп виховання звукової культури мови здійснюється в процесі роботи над звуковимовою. У той же час роботу над звуковимовою легко поєднувати з розвитком фонематичного слуху, мовленнєвого дихання, голосу, апарату артикуляції, дикції та інтонації.

Якщо діти 3х років ще недостатньо добре вимовляють звуки [с], [з], [ц], [ш], [ж], [ч], [щ], [р], [л], не слід починати їх відпрацьовувати, оскільки це може призвести до закріплення їх неправильної вимови. Треба проводити роботу з усіх розділів звукової культури мовлення. Удосконалення мовного слуху та можливостей звуковимови сприятимуть появі цих звуків у мовленні дитини та правильній їх вимові.

Наприклад, відпрацьовуючи з дітьми 3х років легші для вимови звуки [и], [ф], [в], вихователь створює передумови для появи нової групи звуків — свистячих ([с], [з], [ц]), котрим характерне певне положення органів артикуляційного апарату, близьке до розташування звуку [и], а також наявність цілеспрямованого повітряного струменя, що виробляється при відпрацюванні звуків [ф], [в]. Так ми створюємо можливість перенесення навичок, вироблених для однієї групи звуків, в іншу [55, с.46].

Відпрацювання всіх звуків рідної мови передбачає чотири етапи роботи, що послідовно змінюють один одного (розглянуті вище): підготовка органів апарату артикуляції; уточнення вимови звуку та вміння виділити цей звук серед інших; закріплення правильної вимови звуку в словах; закріплення правильної вимови звуку у фразовому мовленні.

Не рекомендується всі ці види роботи поєднувати на одному занятті, оскільки процес оволодіння правильною вимовою звуків — це вироблення певної навички, що вимагає послідовності і систематичності. Проведення перерахованих чотирьох видів роботи з інтервалом між ними в 3-6 днів дає можливість дітям засвоїти і закріпити певні положення та рухи органів апарату артикуляції і сприяє кращому формуванню правильної вимови звуку і сприйманню його на слух.

Робота над звуковимовою поєднується з роботою з інших розділів звукової культури мовлення (розвиток фонематичного слуху, артикуляції, мовленнєвого дихання, голосу, дикції, темпу, інтонаційної виразності мовлення).

Навчання звуковимові починається з голосних (а, у, и, о, е), потім відпрацьовуються легкі в артикуляційному відношенні приголосні. Михайло Хватцев рекомендує таку послідовність відпрацювання звуків, яка, на його думку, відповідає онтогенезу звуків та обумовлена характером артикуляції: п – б – т – д – к – г; ф – в; т – с – з – ц.

Формування правильної звуковимови здійснюється у певному порядку. Спочатку вихователь закріплює вимову голосних [а], [у], [і], [о], [е], [и] (уточнення цих звуків проводилося у першій молодшій групі). Потім відпрацьовуються приголосні: [м] ([м']), [п] ([п']), [б] ([б']); [т] ([т']), [д] ([д']); [к] ([к']), [г] ([г']), [х] ([х']); [ф] ([ф']), [в] ([в']); [с] ([с']), [з] ([з']), [й]; проводяться підготовчі вправи з уточнення та закріплення правильної вимови шиплячих [ш], [ж], [ч], [щ].

Для розвитку артикуляційного апарату широко використовуються: артикуляційна гімнастика, ігри на звуконаслідування, розповіді на звуконаслідування. Наприклад, дітям даються музичні інструменти — дудочка і дзвіночок, дудочка дудить «ду-ду», дзвіночок дзвенить «дінь-дінь», тим самим закріплюється вимова твердих і м'яких звуків. Такі ігри, як «Вгадай, що звучить», «Скажи, хто як кричить», можна проводити з іграшками.

При роботі з дітьми молодшого дошкільного віку більш доцільно очікувати хорові відповіді, оскільки діти ще не вміють слухати своїх товаришів. З часом можливе чергування хорових та індивідуальних відповідей.

Основний метод роботи – чіткий показ зразка для наслідування. Тобто вихователь повинен потрібний звук виділяти голосом, вимовляти більш тривало і напружено, ніж зазвичай.

Сприймання дитиною зразка має бути повноцінним, дитина має зосередитись на вимові вихователя. Не можна відволікати малюків рухами, іграшками тощо. Показу зразка для наслідування має поєднуватись з подальшими вправами.

Щоб стимулювати мовну активність дітей і забезпечити багаторазове повторення мовного матеріалу доцільно використовувати методи і прийоми навчання, що підтримують увагу дітей:

- сюрпризні моменти («Раптом у двері постукали і зайшов ...»);
- ігри з елементами рухів і звуконаслідуванням («Потяг», «Автомобіль»);
- імітаційні рухи з елементами звуконаслідування (наприклад, діти зображують великі і маленькі колеса і наслідують їх стук);
- читання розповідей зі звуконаслідуванням;
- використання наочності;
- дидактичні ігри з іграшками на звуконаслідування;
- розповідь-драматизація з іграшками.

Розглянемо особливості застосування деяких з цих методів.

Ігри з елементами рухів і звуконаслідуванням.

Гра «Потяг».

Мета: розвиток артикуляційного апарату, наслідування звукосполучення «ту-ту», навчати дітей ходити один за одним невеликими групами, привчати починати рух та зупинятися за сигналом вихователя.

Хід гри. Вихователь пропонує кільком дітям стати один за одним, сам стає попереду і каже: «Ви будете вагончиками, а я – паровозом». Паровоз дає гудок – і потяг починає рухатись спочатку повільно, а потім швидше. Рух супроводжується звуками, які вимовляють гравці. Іноді потяг уповільнює рух і зупиняється, вихователь каже: «Зупинка» . Потім паровоз знову гудок – і потяг рухається далі.

Гра «Молоток».

Мета: розвиток артикуляційного апарату, вимова звуку «д».

Хід гри. Ведучий говорить: «Ви, напевно, бачили молоток. Зараз ми спробуємо показати, як працює молоток. Для цього потрібно довго вимовляти звук «д-д-д-д-д». Потім діти намагаються виконувати цю вправу протягом 3—4 хвилин.

Для дітей головними в таких іграх є рухова діяльність, а звуконаслідування відходить на другий план. Тому на початковому етапі навчання не слід ставити перед дітьми одночасно два завдання – виконання рухів і звуконаслідування, оскільки рухова діяльність буде гальмувати мовну діяльність дітей. Такі ігри *не сприяють зосередженню уваги дитини на звуконаслідуванні*, отже необхідно вибирати прийоми, що сприяють повноцінному сприйманню звуків. А рухливі ігри зі звуконаслідуванням можна використовувати в кінці року, коли діти оволодіють руховими навичками, і виконання рухів не буде викликати труднощів.

Дидактичні ігри та розповіді-драматизації з іграшками.

При проведенні дидактичних ігор та ігор-драматизацій використовуються іграшки. І тут вихователю важливо пам'ятати, що *при одночасному сприйманні зразка вимови та іграшок дитина в першу чергу зосереджується на іграшці*. Через це зосередження на артикуляції звуку послаблюється, що гальмує процес формування мовних навичок.

На заняттях варто використовувати знайомі дітям іграшки, оскільки нова іграшка викликає сильний інтерес, і навіть якщо її прибрати, все одно вона емоційно збуджує дітей і заважає їм переключитись на роботу.

Щоб забезпечити повноцінне сприймання зразка звуковимови треба дотримуватись такої послідовності роботи:

- розглядання іграшки;
- сприйняття слухового зразка і демонстрація артикуляції;
- відтворення зразка, що підкріплюється повторним сприйняттям іграшки.

При проведенні дидактичної гри *показ звуковимови проводиться після показу іграшки* або під час пояснення правил гри.

Таке розділення у сприйнятті вимови та іграшок дозволяє дітям зосереджувати увагу на звуковому сприйманні зразка та наслідувати його.

Розповідь-драматизація «Ранкова зустріч».

Одного дня вийшов на подвір'я Півник (іграшка показується, а потім прибирається) і сказав: «Ку-ку-рі-ку». Подивіться на мене і послушайте, як каже півник «Ку-ку-рі-ку». Як каже Півник? «Ку-ку-рі-ку» (іграшка знов показується дітям). *Розповідь продовжується з демонстрацією інших іграшок; при показі зразка звуковимови іграшка прибирається.*

Почуло це маленьке (хто це?) курча і почало казати: «ті-ті-ті». Як курчатко каже? «Ті-ті-ті». А мама Квочка не могла його знайти і стала кликати: ««Ко-ко-ко». Як каже квочка? «Ко-ко-ко». Почули це Півник і Курча і стали кричати. Півник відгукнувся і сказав: «Ку-ку-рі-ку». Як каже Півник? «Ку-ку-рі-ку». Почула Півника мама Квочка і побігла до них. Всією сім'єю вони пішли далі по двору.

Такі розповіді-драматизації можуть складатися вихователем, проводяться переважно в молодшій і середній групі.

На наступних етапах роботи, щоб привернути увагу до звуку, впроваджуються невеликі пояснення до артикуляції звуків.

Наприклад, вихователь каже: «Мишеня як пищить? (Пі-і-і-і). Губи складіть, ніби ви посміхаєтесь. Курочка каже: ко-ко-ко. Зробіть губи округлими». Завдяки таким поясненням діти починають розуміти, що артикуляція різних звуків є різною і готуються до пояснення артикуляції більш складних звуків.

№ 2. Виховання звукової культури мовлення у середній групі ЗДО

Діти середнього дошкільного віку опановують вимову всіх звуків рідної мови, в тому числі і важких в артикуляційному плані звуків.

На цьому віковому етапі педагог вчить дітей правильно і чітко вимовляти всі звуки рідної мови. Проте спеціальна робота з уточнення та закріплення звуків проводиться в наступній послідовності: спочатку з групою свистячих [с] ([с']), [з] ([з']), [ц], потім – шиплячих ([ш], [ж], [ч], [щ]) та звуків [л] ([л']), [р] ([р']). Крім цього проводиться робота з навчання дітей чітко вимовляти слова та фрази; користуватися помірним темпом мовлення,

інтонаційними засобами виразності; розвивається фонематичне сприймання; мовленнєве дихання; удосконалюється робота артикуляційного та голосового апаратів.

Таким чином, завдання виховання звукової культури мовлення не обмежуються формуванням тільки правильної звуковимови, а охоплюють усі сторони мовлення.

Процес оволодіння звуками складний, для нього характерна нестійкість вимови, коли в одному звукосполученні дитина правильно вимовляє звуки, а в іншому – неправильно. Пов'язана така вимова з тим, що у окремих дітей ще не дуже стійко зафіксовані конкретні звуки, або вони ще не можуть чітко диференціювати їх на слух у своїй вимові. Згодом, під впливом навчання, такі недосконалості звуковимови зникають.

Більшість звуків формується в правильному вигляді не одразу, а поступово, через проміжні, перехідні звуки. Наприклад, засвоєння звуку [ц] відбувається через такі проміжні звуки: [т '] - [з'] - [з] - [тс] - [тц] - [ц].

Засвоєння правильної звуковимови проходить не у всіх дітей однаково і рівномірно. Окремі дошкільники часто, протягом тривалого періоду продовжують заміщати складні в артикуляційному плані звуки більш простими. Цілком закономірною до п'ятирічного віку є неправильна вимова звуків, але якщо мовні недоліки спостерігаються в старшому віці, то необхідна спеціальна логопедична допомога.

Типовою є «зворотна заміна» звуків (замість необхідного звука ставиться тільки що засвоєний звук – «шлон», «шобака»). У частини дітей спостерігається недосконала вимова свистячих, шиплячих і сонорних (р, л) звуків в силу недостатнього розвитку мовнорухових механізмів. Під впливом навчання значна частина дітей починає правильно оцінювати вимову товаришів і свою власну.

Особлива увага приділяється інтонаційній виразності мовлення. Дітей вчать в інсценуваннях говорити різними голосами і з різною інтонацією: розповідною, питальною, окличною. Для вироблення дикції, чіткої і

правильної вимови як окремих слів, так і фраз широко використовується спеціальний матеріал (чистомовки, скоромовки, потішки, лічилки, невеликі вірші), які промовляються дітьми з різною силою голосу і в різному темпі.

Все це стає доступними дітям тільки в тому випадку, якщо в молодших групах велася відповідна робота. Якщо з дітьми на попередньому етапі не проводилась спеціальна робота і рівень їх вимови низький, необхідно форсувати процес навчання, заповнювати наявні прогалини у розвитку мовлення. В такому випадку з дітьми п'ятого року протягом перших двох місяців можна проводити заняття, які рекомендуються для дошкільників четвертого року життя. При цьому доцільно ускладнити методику подачі зразка і супроводжувати показ короткими поясненнями про стан органів артикуляції.

Правильна звуковимова і слововимова. На початку навчального року вихователь проводить ігрові вправи на закріплення вимови звуків, які вивчалися у молодших групах (голосні, прості приголосні). Діти вправляються у вимові окремих звуків, складів, при цьому використовуються в основному звуконаслідування: у-у-у – свистить паровоз, му-у – мукає корова, бі-і-і – гуде машина тощо.

Заняття на уточнення та закріплення свистячих та шиплячих звуків, а також звуків [л] ([л']), [р] ([р']) проводяться протягом усього навчального року. Звуки даються у певній послідовності, з урахуванням складності оволодіння ними.

Закріплення звуків, що відпрацьовуються, в словах здійснюється за допомогою їх інтонаційного виділення: з-з-зонт, с-с-санки. Вимова слів вголос і пошепки сприяє більш чіткій артикуляції звуків і може бути хорошим прийомом при відпрацюванні звуковимови та дикції.

В роботі над важкими для вимови звуками – свистячими і шиплячими – широко використовується такий прийом, як *показ артикуляції звуку з паралельним її поясненням*. Але, щоб зрозуміти пояснення артикуляції, необхідна відповідна підготовча робота, яка здійснювалась в молодшій групі.

Наприклад: мишеня пищить «Пі-і-і-і»; губи складіть, ніби ви посміхаєтесь. Якщо така робота не проводилась, її на початкових етапах проводять у середній групі.

Систематичні пояснення про положення органів артикуляційного апарату формують у дітей звичку слухати і дивитися, як вимовляє вихователь, а потім наслідувати зразок вимови.

Приблизно з другої половини навчального року при постановці та закріпленні шиплячих, свистячих, сонорних (л, р) звуків вводиться систематичне пояснення артикуляції. При поясненні артикуляції необхідно задіяти різні аналізатори: слуховий, зоровий, тактильний, кінестетический. Наприклад, важливо використовувати тактильно-вібраційні відчуття, які виникають, якщо торкатися до гортані, щоки, грудей під час вимови звуку (тремтіння гортані при вимові звуку «ж», наявність теплого струменя повітря при вимові звуку «ш»).

Деякі методисти пропонують у середній групі використовувати такий прийом, як *постановка перед дітьми навчального завдання* («Будемо вчитися вимовляти звук ш»). Якщо раніше дітям пропонувалося пограти, то тепер ставиться нове завдання – навчитися вимовляти звук. На думку вченої, постановка навчальної задачі сприяє більш свідомому виконанню вказівок вихователя в процесі заняття.

Можна виділити такі етапи роботи над звуковимовою:

- перед дітьми ставиться навчальна задача;
- даються показ і пояснення артикуляції звуку з залученням різних аналізаторів;
- діти вправляються у вимові ізольованого звуку;
- повторні вправи (можливі й у формі звуконаслідування).

Пропонується така послідовність дій, при ознайомленні зі звуком «ш».

1. *Постановка навчальної задачі.* Педагог каже дітям, що сьогодні вони будуть вчитися вимовляти звук «ш».

2. Показ і пояснення артикуляції звуку із залученням різних аналізаторів.

Вихователь показує і пояснює артикуляцію звуку: «Щоб правильно сказати звук «ш», потрібно губи злегка витягнути вперед кружечком, зуби злегка зімкнути (щоб між ними міг пройти нігтик), язик підняти до верхніх зубів». Пояснення повторюється і діти виконують рухи.

Педагог використовує різні аналізатори: слуховий («послухайте, як я вимовляю звук»), зоровий («подивіться, як я говорю: подивіться на мої губи та зуби»); звертає увагу дітей на струмінь повітря, що видихається («якщо ви правильно вимовите звук «ш», то відчуєте на руці теплий струмінь повітря»). Звук всі вимовляють хором. потім кілька дітей по одному. Спочатку викликають дітей із правильною вимовою, потім – з недосконалою.

3. Вправлення у вимові ізолюваного звуку.

Дітям пропонують вправи на звуконаслідування (Як шелестять гілки дерев, коли вітер дме тихо? Як шумить вітер, коли дме сильніше? Як паровоз випускає пару?).

4. Повторні вправи.

Діти виконують вправи на закріплення вимови звуку у словах. Тривале повторення звукосполучень (ша, шо, шу) нецікаво дитині та швидко втомлює її, тому краще використовувати дидактичні ігри з іграшками, розповіді-драматизації, читання та переказ коротких оповідань на основі принципу поступовості сприйняття зразка для наслідування та ігрових дій з іграшками.

На цьому етапі важливо враховувати особливості вимови дітей. Тим, у кого звук ще не з'явився, пропонують для вправи на звуконаслідування із ізолюваним звуком. Іншим дітям для закріплення нового звуку створюють полегшені умови його вимови (звук на початку слова, у поєднанні з голосними). В подальшому звук дається у різних положеннях, у поєднанні з приголосними. Вихователь слідкує за правильною артикуляцією звуку.

Якщо звук вже поставлений і на занятті проводиться *робота по закріпленню звуковимови*, то немає необхідності в показі і поясненні артикуляції. На заняттях по закріпленню звуків проводяться вправи, спрямовані на формування фонематичного сприйняття:

- підібрати слова з потрібним звуком;
- підібрати слова так, щоб звук знаходився в різних позиціях: на початку, середині, кінці слова;
- чітко назвати запропоновані іграшки і відібрати ті, у назвах яких є потрібний звук.

У середній групі, на відміну від молодшої, здійснюється *індивідуальна робота з дітьми*, що мають дефекти у вимові звуків.

Фонематичний слух. Робота з розвитку фонематичного сприймання проводиться у процесі закріплення звуків. Вихователь проводить дидактичні ігри та вправи:

- на впізнавання звуку в слові;
- на виділення з групи слів тих слів, що мають заданий звук;
- на підбір іграшок і предметів, в назві яких є звуки, що відпрацьовуються (при цьому вся група, контролює правильність виконання завдання).

На початку навчального року бажано не використовувати такі слова, в яких є звуки, близькі до звуку, який закріплюється. Наприклад, пропонуючи дітям виділити слова зі звуком [з], не слід давати такі слова, у яких є звуки [с] та [ж].

На початкових етапах, коли вихователь пропонує завдання на визначення звуку в слові, необхідно інтонаційно підкреслювати необхідний звук. Наприклад, дітям пропонується заселити в будиночок тих тварин, в назві яких є звук «ж». «Ж-ж-жираф. У цьому слові є звук [ж]? – запитує вихователь. Якщо діти кажуть, що у цьому слові є звук [ж], іграшка ставиться у будиночок.

В подальшому вихователь пропонує визначити наявність звуку у слові, але вже не виділяє його голосом.

У середньому дошкільному віці діти ще, як правило, не диференціюють на слух та у вимові тверді та м'які приголосні. Наприклад, зі звуком [с] вони можуть назвати слова: санчата, сіно тощо. Такі відповіді можна вважати правильними, однак слід все ж таки звертати увагу на м'якість вимови

приголосного звуку і вказувати дітям на це. Наприклад, можна звернути увагу дитини, що звук «с» в словах сіно і санки звучить по-різному. Вихователь промовляє ці слово і інтонаційно виділяє звуки [с] і [с'].

Виразність мовлення. Робота над інтонаційною виразністю мовлення здійснюється як на заняттях, так і в інших видах діяльності. Наприклад, вихователь дає зразок виразного читання казки, оповідання і широко використовує інсценування (персонажі говорять різними голосами).

Ефективними є й спеціальні завдання, у яких дітям пропонують вимовляти фрази з різними інтонаціями: весело, сумно, урочисто тощо. Або промовляння звуконаслідувань (наприклад, няв-няв вимовляється то жалібно, то сердито). Щоб діти правильно відтворили інтонацію, вихователь попередньо показує, як треба вимовити фразу.

№ 3. Виховання звукової культури мовлення у старшій групі ЗДО

Діти старшого віку здебільшого засвоюють і правильно вимовляють всі звуки рідної мови, вміють чітко і правильно вимовляти слова і фрази, змінювати гучність мови в залежності від ситуації, користуватися інтонаційними засобами виразності, мають досить розвинений мовний слух. Однак і в цьому віці ще зустрічаються діти, які не зовсім чітко вимовляють окремі звуки і складні слова, особливо зі збігом приголосних. Вони не завжди вміють користуватися помірним темпом мовлення, говорити голосно / тихо тощо. Деякі діти чітко вимовляють звуки, але не можуть розрізнити їх на слух, що в подальшому призводить до труднощів у оволодінні грамотою.

Основним завданням формування звукової культури мовлення у дітей 5-7 років є подальше вдосконалення фонематичного слуху, закріплення навичок чіткого, інтонаційно-виразного мовлення, вправління у правильній вимові звуків (особливо свистячих і шиплячих, звуків [л] і [р]). На цьому етапі формування звукової культури мовлення можна пов'язати з роботою по диференціації звуків, що змішуються: шиплячих і свистячих (ш – с, ж – з, ч –

ц, щ – сь), дзвінких і глухих (в – ф, з – с, ж – ш, б – п, д – т, г – к), звуків л і р, твердих і м'яких (д – дь, л – ль).

Спочатку вихователь вчить розрізняти звуки всередині однієї групи (наприклад, свистячі: [с] – [з], [с] – [ц]; шиплячі: [ш] – [ж], [ч'] – [щ']); потім різних груп (свистячих і шиплячих), звуки [л] – [р]. Необхідність розрізнення цих пар звуків обумовлена тим, що вони близькі між собою в акустичному чи артикуляційному відношенні. Крім того, вони є важкими, засвоюються дітьми пізніше.

Перш, ніж почати роботу над диференціацією звуків необхідно закріпити вимову звуків, що змішуються, а вже потім проводити роботу по диференціації.

Диференціація будь-якої пари звуків включає такі три види роботи:

- диференціація ізольованих звуків;
- диференціація звуків у словах;
- диференціація звуків у мовленні.

Виділяються 4 етапи роботи над диференціацією звуків, що змішуються.

1. Показ і пояснення артикуляції звуку або порівняння двох артикуляційних (при диференціації звуків); проводяться вправи на вимову цих звуків.

2. Звук включають в слова чи фрази. Вправи проводять з метою закріплення і диференціації звуків.

3. Вправи на вимову звуків в зв'язному мовленні: читання і переказ коротких оповідань; розповідання за картинкою на запропоновану тему. З допомогою цих вправ можна перевірити, наскільки стійкою є вимова дітей.

4. Хорове промовляння чистомовок, скоромовок з метою вправляння дітей в умінні змінювати силу голосу, темп мовлення, умінні використовувати питальну і розповідну інтонацію.

Залежно від конкретних умов навчання методика може дещо змінюватися. Наприклад, не потрібно кожен раз пояснювати артикуляцію звуку, достатньо обмежитися нагадуванням або вказівкою.

Питання для самоконтролю

1. Які особливості розвитку дитини лежать в основі розподілу звуків мови на звуки раннього, середнього та пізнього онтогенезу? Перерахуйте звуки цих груп.
2. Чому не можна тренувати дитину, яка не засвоїла артикуляцію, наприклад, звуку [с], у вимові звуку [ш]?
3. Які вправи на розвиток мовленнєвого дихання вам відомі?
4. Наведіть приклади ігрових прийомів навчання голосних звуків.
5. Які прийоми навчання артикуляції приголосних звуків вам відомі?
6. Як організується робота з виховання звукової культури мови дітей?
7. Назвіть основні напрями у вихованні звукової культури мовлення дітей у другій молодшій групі; у середній групі; у старшій групі. Якими особливостями розвитку мовлення дітей даного віку можна пояснити ці вимоги?
8. Якими анатомо-фізіологічними особливостями та психологічними особливостями можна обґрунтувати можливість становлення звуків рідної мови у дитини?
9. Назвіть вікові нормативи правильної звуковимови у дітей дошкільного віку?
10. У чому відмінність фізіологічного дихання та мовленнєвого дихання?
11. Дитина говорить тихим голосом, відчуває у вимові довгих фраз. Які можуть бути причини? Визначте методи та прийоми роботи з виправлення даних недоліків.
12. Дитина говорить нечітко, із захлинанням, кінець фрази може іноді вимовляти пошепки. Які характеристики мовленнєвого дихання у неї не сформовані? Назвіть методи та прийоми роботи з виправлення цих недоліків.
13. Дитина добре вимовляє практично всі звуки рідної мови. Зазнає труднощі у вимові деяких шиплячих (с, ш), сонорних (р, л). Вміє регулювати

темп мовлення та силу голосу. Вміє виділити необхідний звук у слові. Диференціювати звуки та визначати послідовність звуків у слові не вміє. Не завжди плавно витрачає повітря на видиху, тому під час читання віршів з'являються невиправдані паузи. Визначте, в якій віковій групі, швидше за все, знаходиться ця дитина. Сформулюйте завдання, розкрийте методи та прийоми роботи з цією дитиною.

Завдання для самостійної роботи

1. Проведіть дидактичну вправу з відпрацювання вимови голосних звуків з використанням пісеньки без слів з дітьми першої молодшої (ясельної) групи. Намагайтеся спонукати дитину до наслідування: «А-а-а-а-а-а-а-а-а...» (співати радісно / жалібно / здивовано). Відпрацьовуються звуки [a], [i], [e], пізніше – [o], [y].

2. Проведіть роботу на відпрацювання вимови приголосних звуків на матеріалі скоромовк / чистомовок. Обґрунтуйте вибір дидактичного матеріалу.

3. Проведіть дидактичні вправи з дітьми на відпрацювання інтонаційної виразності мовлення: сили голосу (з дітьми чотирьох років), висоти тону (з дітьми п'яти років), тембру голосу (з дітьми шести років).

4. Сплануйте поетапну роботу з виховання звуковимови у дітей (на певний проміжок часу). Підберіть ігри та вправи, спрямовані на постановку у дитини середнього або старшого дошкільного віку (на ваш вибір) конкретного звуку. Продумайте, у яких видах діяльності можна реалізувати цю роботу.

5. Проведіть діагностику вміння дошкільників виділяти звуки мови та диференціювати їх на слух. Для цього можна запропонувати різні завдання: почути в словах і назвати інтонований звук; визначити наявність звуку в запропонованому тексті; визначити позицію звуку в слові (на початку, в середині, в кінці); підібрати слово із заданим звуком; повторити за вихователем певні звукосполучення.

ТЕМА 6. МЕТОДИКА СЛОВНИКОВОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1. Завдання та зміст словникової роботи у різних вікових групах.
Принципи словникової роботи.

2. Етапи роботи з розвитку словника дітей дошкільного віку. Методи словникової роботи.

3. Характеристика та особливості застосування методів збагачення словника дошкільників новими словами.

4. Характеристика та особливості застосування методів, спрямованих на закріплення та активізацію словника дошкільників.

№ 1. Завдання та зміст словникової роботи у різних вікових групах.

Принципи словникової роботи

Слово – основна одиниця мови. Воно об'єднує різні компоненти мови: фонетику (оскільки складається зі звуків мови), лексику (слово позначає, кодує певне явище дійсності, тобто несе смислове навантаження), граматику (існує у певній граматичній формі).

Значення слова дитина розуміє тоді, коли воно вживається в словосполученнях, реченнях, зв'язному висловлюванні. Тому розвиток словника протікає в тісному зв'язку з розвитком зв'язного мовлення дітей. Значення слова засвоюється, якщо дитина оволоділа такими сторонами слова:

- 1) співвіднесеність слова з предметом;
- 2) зв'язок слова з певним поняттям;
- 3) співвіднесеність слова з іншими лексичними одиницями всередині лексичної системи мови.

Виділяють такі *завдання словникової роботи* у ранньому і дошкільному віці:

1. *Кількісне збагачення словника.* Реалізація цього завдання передбачає накопичення слів шляхом засвоєння загальноповсякденної лексики (побутовий словник, природознавчий, соціологічний, емоційно-оцінна

лексика та просторово-часова лексика). Існують узагальнені кількісні показники розвитку обсягу словника на різних етапах дошкільного дитинства: 1 рік – 10-12 слів; 2 роки – 200-400 слів; 3 роки – до 1500 слів; 4 роки – до 1900 слів; 5 років – 2000-2500 слів; 6 / 7 років – від 3,5-4000 слів до 6-7 тисяч слів.

При засвоєння дітьми значень слів спостерігаються такі труднощі:

– дошкільники намагаються знайти безпосередній зв'язок між звучанням та значенням слова (наприклад, міліціонер – «уліціонер»; вазелін – «мазелін»);

– нерозуміння переносного значення слів («він із півнями спати лягає»), схильність надавати буквальний смисл словам;

– нерозуміння відтінків смислів слів (їхати, заїхати, приїхати тощо).

Дитина освоює значення слова лише тоді, коли воно вживається у словосполученнях, реченнях, зв'язному висловлюванні.

2. Закріплення й уточнення словника. У дітей слово завжди пов'язано з уявленням про предмет. Розвиток значень слів представляє для дітей «грандіозну складність». Необхідно проводити роботу з поглиблення розуміння вже відомих слів, наповнення їх конкретним змістом, на основі певного співвіднесення з об'єктами реального світу, подальше *оволодіння узагальненням.*

Узагальнене значення слів дитина освоює поступово. Виділяються такі ступені узагальнення:

I ступінь узагальнення (кінець першого — початок другого років життя) – слово позначає один певний предмет (наприклад, «лялька» – тільки ця лялька). При сприйманні слово кілька разів співпало з відчуттями від цієї речі і між ними утворився міцний зв'язок (дитина побачила ляльку, почула слово – утворився зв'язок).

II ступінь узагальнення (до кінця другого року життя) – слово означає групу однорідних предметів («лялька» – це будь-яка лялька, незалежно від її розміру, матеріалу тощо). Значення слова тут ширше і, водночас, менш конкретне.

III ступінь узагальнення (формується приблизно в три – три з половиною роки) – слово означає кілька груп предметів, що мають загальне призначення («іграшки», «посуд» тощо). Так, слово «іграшки» узагальнює і ляльок, і м'ячі, і кубики, і інші предмети, призначені для гри. Сигнальне значення такого слова дуже широке, водночас воно значно віддалено від конкретних образів предметів.

IV ступінь узагальнення (формується на п'ятому році життя) – у слові нібито дано результат низки попередніх рівнів узагальнення (слово «предмет», наприклад, містить у собі узагальнення, що даються словами «іграшки», «посуд», «меблі» тощо). Сигнальне значення такого слова є надзвичайно широким, а зв'язок його з конкретними предметами простежується з великими труднощами.

Отже, чим вищий ступінь узагальнення словом (тобто чим більше предметів воно у собі «вміщує»), тим далі воно відходить від безпосередніх відчуттів [30].

3. *Активізація словника.* Виділяють пасивний словник (слова, які дитина розуміє, пов'язує з певними уявленнями, але не вживає) і активний словник (слова, які дитина не тільки розуміє, але активно і свідомо використовує в мовленні). Активізація словника передбачає, що нове слово входить в активний словник шляхом багаторазового відтворення у мовленні (у такій роботі бере участь не лише слуховий аналізатор, а й м'язово-руховий і кінестетичний аналізатори). Також дитина повинна навчитись використовувати у мовленні ті слова, які найбільш точно відповідають ситуації за смислом.

4. *Усунення з мовлення дітей нелітературних слів* (діалектні, просторічні, жаргонні). Це необхідно, коли діти оточені неблагополучним мовним середовищем.

Словникова робота ґрунтується на таких *принципах*:

- принцип єдності розвитку словника з розвитком сприймання та мислення передбачає встановлення зв'язку між певним об'єктом дійсності, який був сприйнятий за допомогою органів чуття, і словом, що його позначає;

- принцип зв'язку слова і попереднього уявлення передбачає таку організацію роботи, коли перед введенням нового слова необхідно забезпечити сприймання предмета дитиною за допомогою різних органів чуття;

- принцип забезпечення взаємозв'язку всіх завдань словникової роботи полягає в тому, що в освітньому процесі паралельно розв'язуються питання кількісного накопичення лексики, якісного її засвоєння і активізації словника;

- принцип зв'язку з пізнавальною діяльністю дитини – щоб дитина усвідомила назви предметів, її потрібно залучати до дій з цими предметами: 20 рухових зв'язків сильніші, ніж 20 зорових, мається на увазі, що м'язові відчуття, що виникають при діях з предметом, посилюють решту відчуттів і допомагають зв'язати їх у єдине ціле.

Щоб проілюструвати цей принцип, доцільно згадати дослідження, у якому брали участь діти віком 1 рік 8 місяців – 1 рік 10 місяців. У цьому віці дітям важко пов'язати слово з предметом, якщо вони тільки бачать його. Так, дітям показували окремо п'ять предметів і називали кожен із них. Потім всі п'ять предметів розкладали перед дитиною і давали завдання: «покажи ...» або «дай ...». Виявилось, що діти роблять багато помилок.

Зовсім іншими є результати, коли дітям давали маніпулювати предметом — малюки засвоювали назви дуже швидко та добре запам'ятовували їх. Наприклад, дитина крутить у руках гумового зайця, намагається гризти його, а дорослий у цей час повторює слово: «Зайчик, зайчик!». Отже, назви предметів і уявлення про них формуються легше, якщо дитина має можливість маніпулювати з цими предметами.

При організації роботи з розвитку словника необхідно враховувати механізми та особливості засвоєння лексичних одиниць у ранньому і дошкільному віці.

Засвоєння слів і **утворення понять** починається у ранньому віці і складається з декількох етапів:

- на першому етапі зміст слова усвідомлюється як синкретичне поєднання окремих предметів, які в уявленні дитини злилися в єдиний образ;

- другий етап отримав назву «мислення в комплексах» і характеризується тим, що узагальнення і об'єднання предметів в групи відбувається на основі їх об'єктивних зав'язків; проте основою цих комплексів є завжди фактичні зв'язки (не завжди істотні), а не логічні, які є основою понять;

- на третьому етапі формуються узагальнення, в якому вже помітні процеси абстрагування.

Отже, процес засвоєння і розуміння слів у дитинстві здійснюється від конкретного – до абстрактного, узагальненого.

Виділяються три **етапи пізнавальної діяльності**, що забезпечують освоєння дітьми дошкільного віку найпростіших понять. Перший етап – сприйняття, виділення об'єкта пізнання серед інших. Другий етап – освоєння знань про особливості об'єктів. Третій етап – відокремлення суттєвих ознак, узагальнення на цій основі, перехід до понять.

Виділяють декілька **ступенів узагальнення слів за смислом**:

- засвоєння власних імен і назв одиничних предметів, тобто слова засвоюються дітьми тільки у вигляді співвіднесення з окремим предметом (1-2 роки);

- дитина засвоює узагальнене значення назв однорідних предметів, властивостей, дій (близько 2х років);

- дитина оперує узагальненими словами (засвоюються родові поняття) – іграшки, посуд, меблі (близько 3х років);

- засвоюються слова, що позначають родові поняття третього ступеня узагальнення (рослини: дерева, трави, квіти; рух: біг, стрибки, ходьба) (приблизно 5-6 років) .

№ 2. Етапи роботи з розвитку словника дітей дошкільного віку.

Методи словникової роботи

Робота з розвитку словника включає такі етапи:

- збагачення словника на основі спостережень за об'єктами та явищами дійсності, обстеження властивостей предметів;
- уточнення та закріплення словника за допомогою ілюстративного матеріалу, розвиток узагальнюючої функції слова, перенесення найменування на подібні предмети та їх зображення;
- використання словника в активному мовленні, у спеціальних лексичних вправах на підбір синонімічних рядів слів, антонімів та багатозначних слів.

Ці етапи мають різну тривалість залежно від ступеня складності лексики та її близькості до досвіду дитини. Наприклад, у середній групі перший етап буде тривалішим при ознайомленні дітей з працею будівельників, ніж з працею водіїв транспорту, оскільки у першому випадку словник дитини бідніший.

У методичній літературі, зокрема у навчальному посібнику А.Богуш «Дошкільна лінгводидактика» обґрунтовуються такі ***критерії добору слів:***

- комунікативна доцільність уведення слів у словник дітей;
- необхідність слова для засвоєння змісту речень, висловлювань, текстів, передбачених програмою закладів дошкільної освіти;
- частота вживання слів у мовленні дорослих, з якими контактують діти;
- значення слів для реалізації виховних завдань;
- вживання слова, його доступність за лексичними, граматичними, фонетичними особливостями, за ступенем узагальнення;

- врахування рівня оволодіння лексикою рідної мови дітьми певної групи;

- значення слова для розуміння дітьми певного віку змісту художніх творів;

- добір слів, що належать до різних частин мови [7].

Відповідно до перерахованих критеріїв діти, в першу чергу, засвоюють:

- *побутовий словник*: назви частин тіла, обличчя, назви іграшок, посуду, меблів, одягу, предметів туалету, їжі, приміщень тощо;

- *природознавчий словник*: назви явищ неживої природи, рослин, тварин;

- *соціологічний словник*: слова, що позначають явища суспільного життя (праця людей, рідна країна, національні свята тощо);

- *емоційно-оцінну лексику*: слова, що позначають емоції, переживання, почуття (сміливий, чесний, радісний), якісну оцінку предметів (хороший, поганий, прекрасний);

- лексику, що позначає *час, простір, кількість* [7].

Освоєння таких слів повинно спиратися на формування знань понятійного характеру, що відображають істотні ознаки предметів і явищ. У граматичному відношенні це різні частини мови – іменники, дієслова, прикметники, прислівники.

У методичній літературі виділяють дві групи методів словникової роботи:

- *методи збагачення словника новими словами*: розглядання та обстеження предметів, опосередкованого ознайомлення з оточенням (розгляд картин з малознайомим змістом, читання художніх творів, показ діа-, кіно відеофільмів, перегляд телепередач), спостереження, огляди приміщень дитячого садка, мовний зразок;

- *методи, спрямовані на закріплення і активізацію словника*: розгляд іграшок, розгляд картин з добре знайомим змістом, дидактичні ігри, дидактичні (словникові) вправи, читання художніх творів.

№ 3. Характеристика та особливості застосування методів збагачення словника дошкільників новими словами

Метод розглядання та обстеження предметів.

Найбільш ефективною є така організація (послідовність етапів) обстеження:

1. Сприймання цілісного предмета, створення загального враження про предмет. Тут важливо уміло залучити увагу до предмета, зацікавити дітей, дозволити їм висловити свої враження. Діти ж схильні відразу виділяти окремі деталі, називати їх, втрачаючи враження цілого. У більшості випадків предмет в цілому легше сприймається з певної відстані.

2. Виділення основних частин предмета, визначення їх особливостей (форма, величина, розташування). Тут важливо скеровувати зорове і дотикове сприймання дітей (розглянути, торкнутися, обвести).

3. Визначення просторового розміщення одних частин предмета по відношенню до інших (вище, нижче, ліворуч, праворуч).

4. Виділення додаткових і більш дрібних частин, визначення їх просторового розташування по відношенню до основної частини.

5. Повторне цілісне сприймання предмета, закріплення враження про нього, виділення основної частини, з якої діти і будуть починати зображення його в іншому матеріалі.

В результаті такої організації обстеження у дітей формуються інтерес до предмету, повноцінне уявлення про нього, здатність зображувати предмет.

При організації *спостереження* об'єкта також доцільно проводити за такими етапами.

Огляди приміщення дитячого садка.

Вимоги до цього методу:

- під час спостереження не слід перевантажувати увагу дітей деталями, численними подробицями, оскільки це відволікає дитину від головного і швидко стомлює;

- один і той же предмет або явище можуть бути об'єктом спостережень дітей різного віку, але методи роботи повинні бути різні;
- забезпечувати активність сприймання та послідовність етапів обстеження;
- під час оглядів поєднувати безпосереднє сприймання об'єктів, слово педагога й мовлення самих дітей.

Мовний зразок (називання) вихователя. Нові слова повинні вимовлятися чітко, виразно. Для цього використовуються спеціальні прийоми:

- інтонаційне виділення слова,
- дещо посилена його артикуляція,
- повторне промовляння слів і словосполучень дітьми.

Мовний зразок вихователь часто супроводжує поясненням слів, тлумаченням їх смислу.

Показ картин з малознайомим змістом. Картина в даному випадку дає дітям знання про ті об'єкти, які вони не можуть спостерігати безпосередньо (про диких тварин, про окремі види праці, про техніку і засоби пересування тощо). З фізіологічної точки зору картина забезпечує зв'язок другої сигнальної системи з першою, що сприяє швидкому засвоєнню слів.

При виборі картин необхідно поступово переходити від доступних, простих сюжетів до більш складних.

Читання (розповідання) творів художньої літератури. Під час використання цього методу можуть використовуватися такі прийоми роботи над словом:

- збагачення знань про навколишній світ з метою підготовки дітей до сприймання твору;
- акцентування уваги на словах, що несуть основне смислове навантаження;
- лексичний аналіз художніх творів (пояснення значень незнайомих слів і виразів, уточнення відтінків значень слів, уточнення значень слів, що вживаються в переносному смислі);

- вимова слів дітьми;
- заміна авторських слів словами, близькими за значенням;
- підбір слів для характеристики героїв;
- вживання слів у різному контексті під час бесіди за змістом твору.

№ 4. Характеристика та особливості застосування методів, спрямованих на закріплення та активізацію словника дошкільників

Дидактичні ігри.

Дидактичні ігри — це різновид ігор з правилами, спрямовані на формування у дітей пізнавальних інтересів, потреби в знаннях, удосконалення пізнавальних умінь і навичок. Дидактичні ігри можуть виступати як форма навчання, метод навчання, форма організації самостійної діяльності дітей.

Дидактична гра має таку *структуру*: дидактичні та ігрові завдання, правила, ігрові дії, результат.

Дидактичні та ігрові завдання. Кожна дидактична гра має специфічне дидактичне (навчальне) завдання (наприклад, розвиток артикуляційного апарату, закріплення звуковимови, уточнення і розширення словникового запасу тощо). Наявність дидактичного завдання (або кількох) підкреслює спрямованість навчального змісту гри на пізнавальну діяльність дітей.

Ігрові завдання передбачають виконання дітьми цікавих для них, розважальних дій. Наприклад, у грі «Чарівний мішечок» дитина повинна навпацки визначити предмети і описати їх. Дидактичні та ігрові завдання відображають взаємозв'язок навчання і гри.

Правила гри визначають характер і способи ігрових дій дитини, організують і спрямовують її стосунки з іншими дітьми, спонукають дошкільника керувати своєю поведінкою.

Ігрові дії, завдяки яким діти реалізують свої ігрові задуми. Ігрові дії малюків однотипні і полягають у перестановці, збиранні предметів, їх порівнянні, доборі за кольором, розміром, імітуванні рухів, голосів тощо. Малюків поки що цікавить процес гри, а результат – ні. Ігрові дії дітей

середнього і старшого дошкільного віку можуть полягати у виконанні конкретної ролі у конкретній ситуації, загадуванні і відгадуванні, своєрідному змаганні. Переважають ігрові дії розумового характеру: проявити спостережливість, порівняти, згадати раніш засвоєне, класифікувати тощо.

Результат гри виявляється в задоволенні учасників гри від участі в ній. Для вихователя результатом гри є рівень засвоєння дітьми знань, їх успіх у розумовій діяльності.

Поширеною є ***класифікація дидактичних ігор за характером матеріалу:***

1. Ігри з предметами. У таких іграх використовують дидактичні іграшки (мозаїку, кубики), реальні предмети, різноманітний природний матеріал (листя, плоди, насіння).

2. Настільно-друковані ігри. Вони передбачають дії не з предметами, а з їх зображеннями. Найчастіше вони зорієнтовані на розв'язання таких ігрових завдань: добір картинок за схожістю (деякі види лото, парні картинки), карток-картинок під час чергового ходу (доміно), складання цілого з частин (розрізні картинки, кубики) тощо.

3. Словесні ігри. Вони є найскладнішими, оскільки змушують дітей оперувати уявленнями, мислити про речі, з якими на той час вони не діють, використовувати набуті знання у нових ситуаціях і зв'язках. У молодшому дошкільному віці ці ігри спрямовані на розвиток мовлення, уточнення і закріплення словникового запасу, формування вміння рахувати, орієнтуватися у просторі. У старшому дошкільному віці словесні ігри розвивають самостійність мислення, активізують розумову діяльність дітей [32, с. 358-360].

Розглядання іграшок як метод уточнення, закріплення та активізації словника використовується у всіх вікових групах. У практиці часто розглядання іграшки передує дидактичній грі з нею. Наприклад, спочатку діти розглядають ляльок, а потім грають в гру «День народження у ляльки

Дарини». Розглядання іграшок супроводжується бесідою, в якій діти розповідають про властивості іграшок, їх частини, можливі дії з ними.

Розгляд картин зі знайомим змістом. Цей метод навчання спрямований на уточнення словника і завжди супроводжується бесідою, що активізує накопичений раніше словник.

Завдання вихователя – вчити дітей сприймати смисл картини, послідовно її розглядати, виділяти головне. Загальні неконкретні питання (Що намальовано? А що ще можна сказати?) не дозволяють дитині послідовно сприймати картину. Краще запитати: про що ця картина? Вихователь поступово підводить дітей до вміння відповідати на це питання, використовуючи такі прийоми: сам розкриває зміст картини в короткій словесній формі; показує центральний об'єкт указкою і одночасно запитує: «Що (хто) це?» (тобто перше питання звучить конкретно).

Старшим дітям пропонується придумати назву картини на початку розгляду, а не тільки наприкінці.

Методика роботи над розглядом картини включає такі етапи:

- зосереджується увага дітей на момент внесення картини;
- дається час для початкового її споглядання;
- вихователь пропонує розглянути одну за одною всі частини картини і встановити смисловий зв'язок між ними.

Основний прийом навчання – бесіда. А.Бородич пропонує використовувати різні види питань, спрямовані на:

- з'ясування загального смислу картини (про що картина? як ми її назвемо? чи правильно діти зустріли новеньку?);
- опис предметів (що? який? де? що робить? на що схожий?);
- встановлення зв'язків між частинами картини (чому? навіщо? для чого? чий? чим подібні?);
- вихід за межі зображеного (як ви думаєте, що буде потім? що було раніше? як ти здогадався про це?);

- особистий досвід дітей, близький до змісту картини (а у тебе такі іграшки є? а до нас у групу хто прийшов недавно? як ми зустріли новенького?);
- підбір синонімів (для старших дітей) (як ще можна сказати про це?).

Хорошим наочним матеріалом для активізації словника є маленькі настільні картинки. Вихователь повинен підбирати для занять комплекти роздаткових картинок. У молодших групах розгляд триває 5-10 хв. За цей час дитина встигне подивитися та назвати кілька картинок.

Загадування і відгадування загадок. Цінність цього методу полягає в тому, що загадки допомагають дітям проникнути в образний лад мови, опанувати виразними засобами мови. У методичній літературі сформульовані вимоги до використання загадок в словниковій роботі:

- загадуванню загадок має передувати ознайомлення дітей з предметами, їх характерними ознаками;
- загадки повинні бути доступні дітям як за змістом, так і за формою;
- спочатку даються загадки, побудовані на прямому описі ознак («Сірий, ікластий, хоче вівцю вкрасти»), поступово вводяться загадки, які містять метафору (де опис предмета дається через порівняння з іншими предметами) («Дівка в коморі, а коса надворі»);
- навчання відгадуванню загадок має здійснюватися на наочному матеріалі і на основі співвіднесення словесного образу з реальним предметом;
- відгадування загадок повинно супроводжуватись міркуваннями та доказами, поясненням образного опису;
- придумування загадок самими дітьми повинно ґрунтуватись на великій попередній роботі по розгляданню і опису предметів, відгадуванню готових загадок.

Словникова робота в різних видах діяльності.

Велике значення для збагачення і активізації словника має **побутова діяльність**. Діти освоюють життєво необхідний повсякденний словник. У зв'язку з вихованням культурно-гігієнічних навичок, формуванням навичок самообслуговування дитина освоює слова, що позначають предмети одягу,

меблів, постільні та умивальні приналежності, а також їх якості, дії з ними. Природність ситуацій спілкування в побуті, зв'язок з чуттєвим сприйняттям, власна діяльність призводять до того, що дитина швидко запам'ятовує слова, освоює узагальнення, що стоять за словами і засновані на істотних ознаках.

У **трудовій діяльності** словник дітей поповнюється за рахунок назв знарядь праці, інструментів, дій, якостей і властивостей предметів. Особливе значення має спільний, колективний труд, в якому виникають і спеціально створюються різноманітні комунікативні ситуації, що вимагають вживання відповідних слів: планування роботи, обговорення конкретних способів її виконання, обмін думками в ході праці, короткі звіти про виконану роботу.

Велика роль в активізації словника **належить і грі**. У сюжетно-рольових іграх на побутові теми активізується побутовий словник, в іграх на виробничі теми – професійна лексика; в будівельних іграх – слова, що позначають якості і просторове розташування предметів, а також відповідні дієслова.

Виняткові можливості для розвитку словника створює **творча художня діяльність дітей**. Ознайомлення з різними видами мистецтва завдяки поєднанню зорового і слухового сприйняття, особливого емоційного впливу на почуття дитини розширює кругозір і збагачує лексикон дітей.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте місце та роль словникової роботи в загальній системі роботи з розвитку мовлення дошкільників?
2. Розкажіть значення словникової роботи для розумового, емоційного, естетичного розвитку дитини?
3. Опишіть основні принципи словникової роботи у закладі дошкільної освіти.
4. Які положення психології, педагогіки, анатомії і фізіології лежать в основі визначення завдань, змісту та принципів словникової роботи в закладі дошкільної освіти?

5. Охарактеризуйте основні тематичні групи слів, які засвоюються дітьми дошкільного віку.

6. Чому для засвоєння значення слова дитині важливо бачити предмет, який цим словом називається, торкатися його, посмакувати, понюхати за можливістю?

7. Як відбувається розвиток різних рівнів узагальнень слів?

8. Як засвоюються слова, які мають вищі ступеня узагальнення?

9. Який закономірності засвоєння рідної мови підпорядковується засвоєння лексичного значення слів різного ступеня узагальнення?

10. Якого типу діти задають питання у ранньому віці? у молодшому і середньому дошкільному віці? у старшому дошкільному віці?

11. Які методи і прийоми пояснення значень слів використовуються при вільному спілкуванні?

12. Чому дитина легко уявляє предмети по їх зображенню на картинці?

13. Яких вимог до вимови нових слів має дотримуватись вихователь для того, щоб діти швидко засвоювали нові слова?

14. Як вихователь повинен скласти тематичні словнички для роботи з кожною віковою групою (тема, кількість та категорії слів)?

Завдання для самостійної роботи

1. З програм розвитку дитини дошкільного віку («Дитина», «Українське дошкілля» тощо) виписати особливості словникової роботи у різні вікові періоди: ранній вік, молодший дошкільний вік, середній дошкільний вік, старший дошкільний вік. Проаналізуйте, як ускладнюються вимоги до словникової роботи у різних групах.

2. Підготуватися до демонстрації в аудиторії 2-х методів навчання, спрямованих на розвиток словника дошкільника: метод, спрямований на збагачення словника (введення нового слова); метод, спрямований на закріплення / активізацію словника.

3. Підготуйте повідомлення про різні підходи до організації словникової роботи в закладі дошкільної освіти. У повідомленні мають бути такі відомості:

- назва джерела, його автор та вихідні дані;
- коротка інструкція;
- які завдання словникової роботи можуть бути розв'язані в процесі такої роботи;
- рекомендації вихователям ЗДО.

4. Орієнтуючись на програми розвитку дитини дошкільного віку («Дитина», «Українське дошкілля» тощо), складіть тематичні словнички для збагачення мовлення дітей різних вікових груп на перший тиждень вересня (або на інший час на свій вибір).

5. Зніміть і продемонструйте відео, де ви пояснюєте нове слово. Простежте за своїм мовленням: чи достатньо голосно ви вимовляєте слово, яким називається цей предмет (чи всі діти почули вас); чи достатньо енергійно артикулюєте звуки мови; чи немає помилок у вашому мовленні.

ТЕМА 7. ОКРЕМІ АСПЕКТИ МЕТОДИКИ СЛОВНИКОВОЇ РОБОТИ В ЗДО

1. Організація роботи над смисловою стороною мови.
2. Методика ознайомлення дітей з синонімами й антонімами.
3. Методика ознайомлення дітей з багатозначними словами.

№ 1.

Організація роботи над смисловою стороною мови

Можна запропонувати *дидактичні вправи* для дітей старшого дошкільного віку, спрямовані на розширення словника.

1. *Підбір епітетів до предмета.* Називається предмет, наприклад, собака. Які бувають собаки? (великі, маленькі, мохнаті, розумні, добрі, старі, молоді, веселі, мисливські, вівчарські, пожежні).

Впізнання за епітетами предмета. Вихователь пропонує дітям відгадати, що це: зелена, кучерява, струнка, білокора (берізка).

Вихователь має усвідомлювати, що слова не повинні називатися формально, а повинні зв'язуватися зі знайомими дітям уявленнями.

2. *Підбір до предмета дій (дієслів).* Вітер що робить? (віє, пил піднімає, листя зриває, вітрило надує, хмари ганяє).

Підбір до названих дій предмета. На небі сяє, землю зігріває, пільму розганяє, освітлює (сонце).

3. *Підбір обставин.* Вчитися можна як? (добре, ліниво, старанно, з успіхом, багато).

4. *Усвідомлення відтінків значень слів:* будиночок, будинок, домівка; крихітний, маленький, невеликий; великий величезний, громіздкий. Дітям пропонують скласти із цими словами фрази.

5. *Вставлення дітьми пропущених слів.* Вихователь читає речення, діти вставляють підмет, присудок тощо. Наприклад: Надворі бігав і кукурікав (хто?). Пір'я у півника.. (яке?), кігті.. (які?). Півник стояв біля корита з просом...(що робив?). Раптом він побачив собаку і ... (що зробив?). Півник злякався і побіг ... (куди?).

6. *Поширення речень.* Садівник поливає... (що? де? коли? навіщо?). При виконанні цієї вправи необхідно звертати увагу на правильність побудови речень.

7. *Додавання другої частини у складнопідрядних реченнях.* Вихователь читає головне речення, а діти додають підрядне. Наприклад: Оленка взула гумові чобітки, бо на вулиці пройшов дощ.

8. *Називання складових частин цілого.* Наприклад: дерево – стовбур, гілки, бруньки, коріння.

По частинах визначити ціле. Наприклад: циферблат, стрілки, маятник.

9. *Вправа на точність номенклатури.* Використовується для усвідомлення значень слів, відтінки яких часто не уловлюються. Дітям пропонуються слова, а вони повинні вставляти їх у фрази. Наприклад: мукає,

ірге, гавкає, нявкає, гогоче, співає, крякає, кудахче тощо. Діти повинні до кожного з них назвати відповідну тварину. Або називаються тварини, а діти повинні підібрати відповідні дієслова–голоси.

10. Складання речень з певним словом або з декількома словами. З цим справляються найменші діти, але в старшій групі мають бути складні за будовою речення.

12. Пояснення слів.

13. Відгадування та складання загадок.

№ 2. Методика ознайомлення дітей з синонімами й антонімами.

Робота над збагаченням та активізацією словника повинна включати крім завдань ознайомлення з предметами та явищами навколишньої дійсності ще й такі завдання:

- 1) розкриття багатозначності слова;
- 2) розширення запасу синонімів та антонімів;
- 3) формування вміння правильно вживати слова.

Ознайомлення дошкільників з синонімами.

Ознайомлення дітей з синонімами (словами, різними за звучанням, але близькими за змістом та лексичним значенням) починається у другій молодшій групі закладу дошкільної освіти. Вихователь збагачує словник дитини словами, які мають схоже лексичне значення. З середньої групи діти починають добирати синоніми до певного слова.

Пропонується ряд дидактичних вправ, що сприяють ознайомленню дітей з синонімами у старшій групі ЗДО.

1. Підбір синонімів до словосполучень. Дітям називають словосполучення, наприклад: весна іде, сніг іде, людина йде. Звертають увагу дітей на те, як нецікаво слухати, коли повторюється одне й те саме слово, і пропонують його замінити: «Весна йде – як можна сказати по іншому?». Діти підбирають слова, близькі за змістом (настає, крокує) і роблять висновок, що

одне й те ж слово «йде» у запропонованих словосполученнях має різне значення.

Дитина не завжди правильно підбирає синонім. Наприклад, до словосполучення «річка біжить» діти підбирають такі слова: тече, пливе, шумить, вирує, ллється, котиться, дзюрчить тощо. Серед цих відповідей власне синонімом є слово «тече».

2. *Завдання на складання речень з окремими словами (іменниками, прикметниками тощо) та зі словами синонімічного ряду (наприклад, великий – величезний – гігантський).* Ці завдання спрямовані формування вміння вживати задане слово разом із іншими. Складання речень із заданими словами представляє певні труднощі для дитини: вона повинна утримати в пам'яті запропоновані слова та зуміти з'єднати їх правильно за змістом та за законами граматики. Також дитина ще погано орієнтується в смислових відтінках слів. Отже, в роботі з синонімами слід підкреслювати як подібність, близькість їх значень, так і різницю.

3. *Завдання на формування вміння вибирати найточніше слово із синонімічного ряду.* Тут ефективними є спеціальні мовні ситуації, що вимагають певного словесного позначення. Наприклад, вихователь каже: «Пішли ведмежата гуляти і знайшли бджолиний вулик. Одного ведмежа бджола вжалила, і він пішов до мами сумний. Як ще можна про нього сказати? Підберіть до слова сумний слова, близькі за змістом (сумний, невеселий, нудний тощо). А якщо він був таким (сумним), то він не просто пішов, а...? (поплентався, побрів тощо).

Яке слово протилежне слову сумний? (веселий.) Друге ведмежа було веселе. Як ще можна про нього сказати? Підберіть до слова веселий слова, близькі за смислом (радісний, задоволений, життєрадісний). А якщо він був таким, то він не просто йшов до мами, а...?» (скакав, біг, стрибав, мчав тощо)

Приклад іншої ситуації: «Якщо небо затягнуло хмарами, дме холодний вітер, часто йде дощ, то якими словами можна сказати про осінь? Яка вона? (пізня, похмура, дощова, прохолодна тощо). А якщо світить сонце, небо

прозоре, листя пожовтіло, то як можна сказати про осінь? Яка вона? (рання, сонячна, тепла, ясна, золота, лагідна)».

15. *Завдання на оцінку словосполучень та речень за змістом.* Наприклад, дітям пред'являють правильні та неправильні поєднання слів «легкий», «важкий», «складний» зі словами «вітер», «валіза» і пропонують відповісти на запитання: чи можна так сказати? як сказати по-іншому? Діти колективно обирають правильну відповідь, але при цьому вони повинні ще й обґрунтувати її, відповісти на питання: «Чому ти думаєш, що так можна (чи не можна) сказати?»

В роботі над синонімами рекомендують використовувати такі прийоми:

- добір синонімів до ізольованого слова;
- пояснення вибору слів у синонімічному ряду;
- заміна синоніму у реченні, обговорення варіантів значень;
- складання речень зі словами синонімічного ряду;
- складання розповіді зі словами синонімічного ряду.

Ознайомлення дошкільників з антонімами.

Ознайомлення дітей з антонімами (словами, протилежними за значенням) починається у другій молодшій групі закладу дошкільної освіти. Робота над антонімами корисна тим, що привчає до зіставлення предметів та явищ за різними ознаками (часовими та просторовим відношеннями, за величиною, вагою тощо). Вона сприяє активізації дієслів та прикметників, якими бідна мова дошкільників.

Всі завдання словникової роботи мають бути пов'язані з ***основною частиною заняття*** (зв'язне мовлення). Наприклад, після бесіди за оповіданням «Перша рибка» Є. Перм'яка дітям можна задати питання: «В оповіданні сказано «малесенький йоржик». Як можна сказати по-іншому? Доберіть до слова «маленький» слова, близькі за змістом (крихітний, малесенький). Яке слово буде протилежним за змістом слову «маленький»? Якими словами в оповіданні сказано про йоржа? (великий). А тепер до слова «великий» підберіть слова, близькі за змістом» (величезний).

Потім можна запропонувати дітям для оцінки за змістом словосполучення «величезний йоржище» і «маленький йоржище» («чи можна так сказати? чи правильно це?»). Далі діти відповідають на запитання: про що можна сказати крихітний? що буває величезним? (тобто вони мають скласти словосполучення із запропонованим словом). Отже, завдання були такі: підбір синонімів, підбір антонімів, оцінка словосполучень за змістом.

Можна запропонувати різні ігри та вправи, спрямовані на ознайомлення з антонімами.

Дидактична вправа «Закінчи речення» (середній дошкільний вік).

Мета: ознайомлення з антонімами.

Хід гри. Вихователь каже: Я зараз буду читати початок речення, а ви повинні його закінчити, сказавши слово навпаки. Наприклад: зима холодна, а літо тепле.

Лексичний матеріал. Трава низька, а дерево... (високе). Редька гірка, а морква... (солодка). Молоко рідке, а сметана... (густа). Пір'я легке, а камінь... (важкий). Вата біла, а сажа... (чорна). Малина солодка, а лимон... (кислий). Вдень світло, а вночі... (темно). Кричать голосно, а шепочуть... (тихо). Кінь біжить швидко, а черепаха повзе... (повільно).

№ 3. Методика ознайомлення дітей з багатозначними словами

В молодшій групі робота з ознайомлення з багатозначними словами (ніжка стільця – ніжка столу – ніжка у гриба; ручка у сумки – ручка у парасольки – ручка у чашки; голка швейна – голка у їжака на спині – голка у ялинки) проводиться на основі наочності.

В середній групі при ознайомленні з багатозначними словами (лапка, ручка) необхідно використовувати наочність (малюнки, ілюстрації). Пропонується завдання: знайти на картинці предмети, які називаються одним словом голка (швейна, медична, голка у їжака, ялинки). Можна пропонувати доступні дітям слова різних частин мови (лежить, лле, біжить; ніжка, ніс,

блискавка; сильний, слабкий, гострий). Діти вчаться не тільки співвідносити слова за змістом, а й пояснювати їх.

Від пояснення окремих слів діти переходять до складання словосполучень, потім речень з багатозначними словами, тобто переносять їх у зв'язне висловлювання.

У старшій групі продовжуємо закріплювати розуміння дітьми значень багатозначних слів різних частин мови (блискавка, кран, лист; лити, плисти; повний, гострий, важкий), вчать поєднувати слова за змістом відповідно до контексту. Від окремих вправ на вибір багатозначних слів діти переходять до складання зв'язних висловлювань, використовуючи всі названі характеристики предмета, явища, персонажа, їх якості та дії.

Алла Богуш виділяє етапи ознайомлення дітей з багатозначними словами.

1. Спочатку вихователь звертає увагу дітей на слова, які звучать однаково, але позначають зовсім різні предмети, дії – це багатозначні слова. Усвідомлення явища багатозначності відбувається в ігровій формі. Наприклад, педагог може запропонувати дітям гру «Розвідники», суть якої полягає в тому, щоб знайти у кімнаті предмети, що називаються словом *ручка*. Потім вихователь пропонує дітям назвати призначення кожного предмета, скласти з ними словосполучення: *шкільна ручка, ручка кошика, ручка у ляльки, мамина рука*.

На заняттях доречно також використовувати **загадки**, в яких ідеться про різні значення багатозначного слова.

Можна запропонувати дітям таку вправу на ознайомлення з багатозначними словами, синонімами, антонімами (середній дошкільний вік).

Дидактична вправа «Відгадай слово»

Мета: ознайомлення з багатозначним словом «коса», введення в словник дітей різних значень слова «коса».

Хід проведення. Вихователь: погляньте на ці картинки. Що це? (сільськогосподарська коса). А що це? (морська коса, вона утворюється при відпливах і припливах). Що це? (дівоча коса).

Зараз я загадаю вам загадки, ви скажете яка саме це коса.

Що за тітонька довгенька

На язик така гостренька?

По лужку лишень пройшла –

Вся травиця полягла (*коса сільськогосподарська*).

Кожна дівчина, що волосся довге має,

часто її заплітає (*дівоча коса*).

Якою косою не можна косити? (*морська коса*).

2. В подальшому обсяг багатозначних слів та омонімів збільшується завдяки введенню нових слів, що належать до різних частин мови: дієслів (*лити, бігти, бити, нести*), прикметників (*золотий, зелений, солодкий, великий*).

На цьому етапі діти ознайомлюються також з іншими властивостями полісемії, *вчать*ся добирати слова, враховуючи принцип їх лексичної сполучуваності. Наприклад, словом «ніс» називаємо ніс людини, птаха, слона, поросяти, чайника, лійки, моркви. Проте в кожному окремому випадку існує й інша назва: п'ятачок, хобот, лійка, кінчик, дзьоб. У слова «ходити» є смислові відтінки: крокувати, марширувати, тупати, брести, плентатись.

3. У старшому дошкільному віці дітей знайомлять не лише з прямим, а й переносним значенням багатозначних слів: *солодкий*, тобто лагідний; *золоте серце* - дуже добрий.

У роботі над багатозначними словами можна рекомендувати такі прийоми:

- пояснення та порівняння значень багатозначних слів у контексті: «вушко дитини» та «вушко голки»;
- підбір близьких за змістом слів до кожного значення багатозначного слова;
- підбір антонімів до кожного значення багатозначного слова;
- складання речень з багатозначними словами;
- малювання на тему багатозначного слова;
- знаходження багатозначних слів у прислів'ях, приказках, загадках тощо;
- вигадкування розповідей та казок на тему багатозначного слова.

Питання для самоконтролю

1. Що таке переносне значення слова?
2. Чому засвоєння дошкільниками синонімів, що відображають смислові відтінки слова, є важливим у виховних цілях?
3. Яким закономірностям засвоєння рідної мови підпорядковується сприймання дітьми переносного значення слів та емоційних синонімів?
4. Перерахуйте етапи засвоєння багатозначних слів.
5. Які прийоми застосовуються для розкриття значень багатозначних слів?
6. Продемонструйте ускладнення змісту роботи над смисловою стороною слова в різних вікових групах.
7. Наведіть приклади неправильного чи неточного розуміння дитиною смислу слова. Ці слова мають конкретні чи абстрактні значення?
8. Які вправи можна використати для ознайомлення дітей з синонімами?
9. Які вправи можна використати для ознайомлення дітей з антонімами?

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуватися до демонстрації в аудиторії методів навчання, спрямованих на розвиток словника дошкільника: робота над смислом слова; ознайомлення з багатозначними словами, синонімами, антонімами або ознайомлення з художнім словом.

2. Визначте мету дидактичних ігор, поданих нижче. Які з описаних прийомів та ігор доцільно використовувати на ранніх етапах навчання, які пізніше? Вкажіть можливі варіанти цих ігор, як за змістом, так і формою проведення.

Дидактична гра «Скажи, який».

Дорослий дістає з коробки предмети, називає їх: «Це груша». Дитина називає ознаки: «Вона жовта, м'яка, смачна».

Дидактична гра «Ляльки малюють і граються».

Вихователь розповідає:

У гості приходять дві ляльки: велика та маленька. Велика лялька візьме довгий олівець, а маленька... (короткий). Велика лялька намалювала великий м'яча, а маленька... (маленький). Як інакше можна назвати маленький м'яч? (м'ячик). Ляльки пішли гуляти, і раптом почався сильний дощ. Вони сховалися під деревами. Велика лялька сховалась під високим деревом, а маленька... (під низьким) тощо.

Дидактична гра «Вгадай іграшку».

Дорослий показує 3-4 іграшки, а дитина називає їх. Дорослий розповідає про кожну іграшку, називає зовнішні ознаки, а діти повинні відгадати, про кого йдеться: Це м'яка іграшка. Вона сіра. Хвостик короткий, а вуха довгі. Любить морквину, стрибає вправо».

Дидактична гра «Назви одним словом».

- Згадайте, на чому в нас спали ляльки? (на ліжку). Куди вони кладуть свої речі? (у шафу). На чому сидять вони? (на стільцях).

- Я почну говорити, а ти продовжуй: ліжко, шафа... (стіл, стілець, диван, крісло). Як назвати всі ці предмети одним словом? (меблі).

- Які меблі у тебе в кімнаті?

- Що ляльки кладуть у шафу? Що там лежить та висить?
- Продовжити: сукня, штани... (спідниці, кофти, сорочки). Всі ці речі називаються... (одяг). Який одяг на тобі?

Дидактична гра «Як сказати по-іншому?».

– Скажіть по-іншому! Годинник іде (ходить...). Хлопчик іде (крокує ...).
Поїзд іде (їде, мчить). Весна йде (настає...). Пароплав іде (пливе...).

- Закінчіть речення: Хлопчик пішов... Дівчинка пішла... Люди вийшли...
Я прийшов... Сашко йде повільно, а Вова йде ... Можна сказати, що він не йде,
а

Дидактична гра «Порівняй ведмедя і ведмежатка».

Педагог пропонує розглянути ведмедика та ведмежатка.

- Ведмедик великий, а ведмежатко... (маленьке). Ще який ведмедик?
(товстий, клишоногий). А ведмежатко яке? (маленьке, сіреньке, швидке,
спритне). Ведмедик любить... (мед, малину), а ведмежатко любить... (сир,
сухарики).

Дидактична гра Що ви бачите навколо?

– У мене в руці ручка. Що нею роблять? (пишуть.) У дверей також є
ручка. Чому ці предмети називають одним і тим словом? (їх тримають
руками.) Що означає слово ручка, що позначає цей предмет (педагог показує
авторучку)? (нею пишуть.) А що означає слово ручка тут (педагог вказує на
дверну ручку)? (нею відкривають та закривають двері).

3. . Прочитайте фрагмент заняття з розвитку мовлення, присвячене
формуванню видових понять із дітьми молодшої групи. Визначте тему
заняття, сформулюйте завдання. Виділіть та назвіть етапи роботи з виділення
суттєвих та різних ознак предметів. Охарактеризуйте використані
вихователем методи та прийоми роботи.

4. Перевірте, чи розуміють діти смисл слів другого і вищих ступенів
узагальнення.

Попросіть дитину принести з полиці (з куточка) будь-який предмет.
Видова назва цього предмета дитині відома (кубик, м'яч, лялька тощо), але ви

назвіть цей предмет родовим, загальним ім'ям: іграшка. Наприклад: «Наталко, принеси мені іграшку». Якщо дитина попросить уточнити, яку саме іграшку принести, то вона розуміє значення слова іграшка, осмислює його як родове, загальне поняття до слів лялька, кулька тощо.

Перевірку можна провести, використовуючи слова:

- для дітей чотирьох-п'яти років – меблі, посуд, одяг, дерево;
- для дітей п'яти-шості років - плоди, рослини, дієслова (вирушати, пересуватися);
- для дітей шести-семи років – продукти, кольори (червоний, зелений, синій), дієслова (обертатися, кружляти, витися, крутитися).

ТЕМА 8. МЕТОДИКА СЛОВНИКОВОЇ РОБОТИ В РІЗНИХ ГРУПАХ ЗДО

1. Словникова робота з дітьми молодшого дошкільного віку.
2. Словникова робота у середній групі ЗДО.
3. Словникова робота з дітьми старшого дошкільного віку.

№ 1. Словникова робота з дітьми молодшого дошкільного віку

Основна увага у словниковій роботі приділяється накопиченню та збагаченню словника на основі знань та уявлень з оточуючого дитину життя, активізації різних частин мови, не тільки іменників, а й дієслів, прикметників, прислівників. Діти молодшого дошкільного віку засвоюють конкретний зміст слів, необхідних їм для спілкування і предмети найближчого оточення, частини предметів, дії з ними. Приблизний зміст словникової роботи у молодшій групі подано у додатку А.

Оксана Ушакова виділяє такий зміст словникової роботи у молодшій групі. Діти мають продовжувати засвоювати назви об'єктів, правильно називати їх властивості та дії з ними. Таке навчання проводиться в іграх «Що за предмет?», «Скажи який», «Хто що вміє робити?».

Поступово від називання видимих ознак (колір, форма, величина) треба переходити до перерахування внутрішніх якостей предмета (наприклад, у грі «Хто скаже більше слів про яблуко, яке воно?»).

При називанні дій об'єкта (предмета) дітей вчать бачити початок, середину і кінець дії. Наприклад, гра з картинками «Що спочатку, що потім?».

У дітей формується розуміння та вживання узагальнюючих понять (одяг, іграшки, посуд), розвивається вміння співвідносити ціле та його частини.

Роботу над синонімами рекомендується проводити в процесі читання та розповідання дітям художніх творів. Увагу дітей звертають до різних слів, якими можна назвати один і той же об'єкт (кішка, кицька; автомобіль, машина тощо).

Синоніми у словнику молодших дошкільників мають приблизний характер, що допустимо для цього віку. Наприклад: радіти, посміхатися, веселитися, сміятися.

Робота над антонімами проводиться на основі наочності. Діти розглядають іграшки, малюнки і навчаються підбирати слова із протилежним значенням: ця лялька велика, а та... (маленька); червоний олівець довгий, а синій ... (короткий); дерево високе, а кущ ... (низький).

Робота по ознайомленню з багатозначними словами також проводиться на основі наочності. Діти розглядають предмети або їх зображення і називають їх: ніжка стільця – ніжка у гриба – ніжка у дитини; голка швейна – голка у їжака на спині – голка у ялинки).

У молодших групах проводяться такі види словникової роботи: поповнення словника новими словами (здійснюється первинне ознайомлення з предметом і введення нового слова); закріплення та активізація словника (передбачає поглиблення знань про предмет).

Введення нового слова пропонується здійснювати у такій послідовності:

1. Зосередити увагу дітей на предметі.

2. Вихователь називає предмет (слово виступає як знак предмета). На цьому етапі встановлюється зв'язок слова з уявленням про предмет.

3. Створюється пошукова ситуація, коли дитині пропонується відшукати предмет. У відповідь вихователь показує предмет знов і повторює слово. На цьому етапі дорослому важливо декілька раз повторити слово-назву.

4. Слово повторюється дитиною при появі або зникненні предмета.

На етапі введення нового слова не варто переобтяжувати дітей деталями предмета, основна увага зосереджена на його назві.

Наприклад, введення слова «годинник» можна провести так.

Вихователь: Діти, погляньте, що в мене в руках? Це годинник.
Годинник.

А де ще в кімнаті годинник? Подивіться уважно. Ось годинник (на стіні), і це годинник (на столі).

То що це? Годинник (хорове повторення).

Через деякий час після введення нового слова проводиться робота по закріпленню слова.

Закріплення слова передбачає формування цілісного уявлення про предмет: встановлюється зв'язок між призначенням предмета і його будовою, матеріалом, з якого він виготовлений.

Ознайомлення з предметом і закріплення слова-назви здійснюється поетапно:

- ознайомлення із зовнішнім виглядом предмета, його призначенням;
- виділення частин, деталей предмета;
- знайомство з властивостями предмета, матеріалом, з якого він зроблений. Визначення відповідності матеріалу, з якого зроблений предмет, його призначенню.

Наприклад, послідовність роботи по закріпленню слова «ручка».

Вихователь: Діти, згадайте, що це? (ручка). Яка ручка? (зелена, довга, маленька). Для чого нам ручка? (писати).

З чого вона складається? (ковпачок, корпус, паста). З якого матеріалу зроблена? (пластмаса, отже ручка пластмасова). То що ми розглядали? (ручку).

При введенні нового слова та його закріпленні доцільно використовувати такі прийоми роботи:

- розгляд предмета, його деталей;
- багаторазове називання вихователем предмета, дій з ним в момент зосередження уваги дитини;
- активне наслідування дітей мовному зразку;
- використання запитань, що передбачають відповідь дією;
- спонукання знаходити потрібний предмет за словом вихователя;
- активні дії дітей з обстеження предмета (обмацування, погладжування, сприйняття на слух, розрізнення за смаком, запахом), включення рухового, слухового та інших аналізаторів;
- порівняння предметів за їх зовнішнім виглядом;
- поступовість у формуванні цілісного уявлення про предмет.

Введення нових слів і пояснення значень слів можна здійснювати і за допомогою інших *прийомів навчання*:

- пояснення значень слів шляхом показу картин;
- зіставлення слова з іншими словами;
- пояснення етимології слова;
- складання словосполучень та речень з новим словом;
- пояснення слова іншим словом, близьким за значенням;
- добір слова, протилежного за значенням;
- пояснення значення слова через визначення;
- порівняння слів за звучанням та значенням, підбір римованих слів.

Важливою умовою розвитку словника є точність і багатство мови вихователя. Спостереження показують, що часто вихователь не надає значення своєму мовленню. Замість точних найменувань він вживає поширені, але не зовсім точні слова. Наприклад, робити замість будувати, ліпити; хороший – замість слухняний, добрий; страви – перше, друге – замість борщ

або котлета тощо. Це є однією з причин бідності словникового запасу дітей. Загалом, у дітей молодшого дошкільного віку спостерігається відставання словника від накопичених уявлень.

Наступною умовою є така. Вихователь повинен супроводжувати свої дії та дії дітей словом. Необхідно *поєднувати безпосереднє сприйняття об'єктів, слово педагога та мовлення самої дитини*. Нові слова повинні вимовлятися чітко, виразно. Використовується інтонаційне виділення слова, дещо посилене його артикулювання, повторне промовляння слів та словосполучень дітьми. З погляду фізіології та психології, роль цих прийомів викликана необхідністю запам'ятовування слова, збереження у пам'яті його звукового образу, утворення кінестетичних відчуттів, що виникають при його багаторазовій вимові.

У збагаченні словника дітей велика роль належить художній літературі. Для введення емоційної лексики особливо цінні казки, вірші, потішки, примовки. Твори художньої літератури використовуються і на прогулянці, і в повсякденному спілкуванні, і на інших заняттях. Вихователь читає дітям вірші, загадує загадки. Словник малюків слід збагачувати влучними словами і виразами народної мови: клишоногий ведмедик; мишка-шкреботушка, лисичка-сестричка.

№ 2. Словникова робота у середній групі ЗДО

Продовжується робота з активізації у словнику дітей назв предметів, їх властивостей, дій (іменники, прикметники, дієслова). Використовується поєднання наочних і практичних методів ознайомлення з предметами, завдяки чому уточнюються уявлення і зв'язок слова і предмета. Продовжується оволодіння узагальненими словами (одяг, меблі, овочі, фрукти, посуд).

Діти навчаються розуміти смисл загадок, порівнювати предмети за розміром, кольором, величиною. Підбирають дії до предмета (лійка ..., праска ..., молоток ... потрібні для того, щоб...), також підбирають предмети до певної дії (читати можна ... (книгу, журнал), мити можна ... (вікно, посуд, іграшки)).

Удосконалюється правильне вживання слів, що позначають просторові відносини. Дітей знайомлять з матеріалами, з яких зроблені предмети.

Діти навчаються підбирати слова, близькі та протилежні за змістом (*синоніми та антоніми*), наприклад: діти, малюки, хлопчики та дівчатка; солодкий – гіркий; старий – новий.

При знайомстві з *багатозначними словами* діти, на основі наочності (картинки, як правило), вчаться знаходити предмети, які називаються одним словом. Наприклад, голка (швацька, медична, голка у їжака, ялинки). Також дітям пропонуються багатозначні слова, що належать до різних частин мови (лежить, ллє, б'є; ніжка, ніс, блискавка; сильний, слабкий, гострий) [68]. Виділяють нові значення у вже відомих словах (йти, носик, ніжка, ручка), при цьому багатозначне слово виділяється голосом (ручка у ляльки; ручка біля дверей; ручка, якою пишуть). Дітям пропонують подумати, про що, наприклад, можна сказати слово «йде»: йде хлопчик, йде потяг, йде час. Від пояснення окремих слів переходять до складання словосполучень і речень з багатозначними словами.

Під час роботи над синонімами, антонімами, багатозначними словами О.Ушакова радить використовувати драматизації та інсценізації. Навчання має сюжетний характер і об'єднано одним персонажем – наприклад, лялькою Тетянкою. В ігровій формі діти вчаться користуватися багатозначним словом «йде» (кошеня, дощ, годинник). На наступних заняттях підбирають антоніми до прикметників і дієслів (кошеня втекло – Тетянка сумна, засмучена, заплакала, засумувала; кошеня повернулося – Таня повеселішала, зраділа, стала веселою) і вигадують розповіді про Таню, яка спочатку була сумною, а потім – веселою. Дітей вчать складати речення, а потім розповіді з багатозначними словами (ручка, голка).

У роботі з дітьми середнього дошкільного віку з'являються нові прийоми навчання, які передбачаються сприймання мови без наочного супроводу, на досвіді дітей. Мовні рефлексії у дітей цього віку утворюються

швидко, але швидко згасають, відрізняються нестійкістю. Тому в середній групі необхідно повторення одних і тих же занять.

У зв'язку з ускладненням уявлень огляди приміщення приймають інший характер. Менше уваги приділяється огляду приміщення своєї групи. Діти знайомляться з кухнею, кабінетом завідуючої, залом. При ознайомленні з кухнею, наприклад, в їх словник вводяться такі слова, як кастроля, сковорода, терка, качалка, варити, смажити, пекти, терти, розгортати. Дітей підводять до узагальнюючих понять: меблі, посуд, рослини, тварини.

Проводяться екскурсії вулицями міста, в найближчий ліс, парк. Їх мета – дати дітям нові уявлення про навколишній, уточнити, систематизувати наявні знання і на цій основі збагатити словник. Рекомендується проводити екскурсії в одне і те ж місце в *різні пори року*, завдяки чому уявлення дітей стають більш виразними і впорядкованими. З кожною повторної екскурсії дитина отримує нові знання, починає пригадувати, порівнювати, встановлювати зв'язки між явищами, отже, уточнює свій словник.

При введенні слів, що позначають властивості предметів необхідно дотримуватись такої послідовності дій:

- виділення якості предмета в певній ситуації або діяльності, ознайомлення з новим словом (прозорий, непрозорий);
- обстежувальні дії дітей, виділення кожною дитиною якостей, закріплення слів-назв та слів, що позначають дії;
- вправлення дітей у виділенні даної якості в різноманітних предметах і у використанні нових слів.

У середній групі частіше, ніж у молодшій, використовують *прийом порівняння*, оскільки діти краще помічають відмінності між предметами. Перед порівнянням діти повинні уважно розглянути предмети (живі об'єкти), а в процесі порівняння обидва предмети, що порівнюються, повинні бути перед очима дітей. Спочатку виділяються відмінності між предметами, а потім спільні ознаки.

Основними прийомами є питання і вказівки вихователя, що допомагають послідовно будувати порівняння, бачити значимі відмінні особливості предметів, найбільш чітко формулювати відповідь і підбирати потрібне слово (що це? якого кольору? яке за величиною? за формою? з яких частин складається? для чого потрібне?).

У середній групі починає проводитись бесіда за іграшками, яка також супроводжується порівнянням, описом. Для бесід краще брати іграшки, що зображують тварин (не більше 3-4). Спочатку увагу дітей привертають до знайомих деталей, потім розглядається і обговорюється незнайоме (грива, копита у коня). Вихователь опирається на дитячий досвід (де бачили тварину, що знаєте про неї), використовує загадки, пісеньки, вірші, щоб підвищити інтерес дітей.

Дітям ще важко дається опис іграшки і складання загадок за нею. Перед складанням загадок вихователь розглядає з дітьми іграшки, виділяє характерні ознаки, потім загадує в якості зразка загадку про одну з них. Пропонує дітям придумати свої загадки. Якщо діти не можуть, педагог вдається до навідних питань. Вихователь використовує авторські, народні та придумані ним самим загадки.

№ 3. Словникова робота з дітьми старшого дошкільного віку

Діти 5 – 7 років володіють побутовим словником лише на рівні розмовної мови дорослих, вживають слова не лише з узагальнюючим, але й абстрактним значенням – горе, радість, сміливість. У них з'являється великий інтерес до слова, його значення. До семи років більшість слів у словнику дитини іменники становлять близько 42%, дієслова – 43%. Прикметники та прислівники відповідно займають близько 7% та 6%; службові слова – близько 2%.

У старшій групі запас слів розширюється за рахунок назв предметів, якостей, дій. Формується вміння добирати слова з протилежним та подібним значеннями; використовувати слова, що означають матеріал (метал, дерево,

скло); вчити осмислювати образні висловлювання в загадках. Збагачується словник дітей синонімічними іменниками (діти – малята – дітвора); дієсловами недоконаного виду, які означають необмежену дію (телефонувати, організовувати, пояснювати); порівняльними прикметниками; образними виразами. Розширюється знання і розуміння багатозначних слів, зокрема їх переносного значення (іде дощ, іде хлопчик; м'яч падає, сніг падає, світло падає).

Діти навчаються розуміти і вживати слова, які вимовляються однаково, але мають зовсім значення (омоніми): ключ птахів і ключ від дверей. Вчаться добирати до іменників якісні, відносні та присвійні прикметники.

Наприклад, при описі хутра лисиці недостатньо дати такі її характеристики, як руде, м'яке, а використовувати прикметники: пухнасте, шовковисте, золотисте тощо. Необхідно урізноманітнювати вживання дієслів: заєць скаче, біжить, ховається; лисичка крадеться, біжить, затаїлася; вовк скаче, виє, біжить, крадеться.

Дидактична вправа «Хто більше дій назве» (старший дошкільний вік).

Мета: вчити підбирати дієслова, що позначають дії.

Хід проведення: вихователь задає питання, діти відповідають. За кожну правильну відповідь діти отримують фішку.

- Що можна робити з водою? (наливати, розливати, пити, грати, плавати, заморожувати).

- Що робить двірник? (підмітає, прибирає, поливає, чистить доріжки від снігу).

- Що можна робити з піском?(сипати, гратися, ліпити, розсипати, просіювати).

- Що можна робити з квітами? (рвати, нюхати, дивитися, поливати, дарувати, садити).

- Що можна робити з лялькою?(грати, одягати, роздягати, мити, годувати).

- Що можна робити з пластиліну (ліпити, різати, рвати, змішувати) .
- Що можна робити з паперу? (рвати, різати, складати, клеїти).

У старшому дошкільному віці активно освоюється оцінна лексика. Це пов'язано з формуванням позаситуативно-особистісного спілкування дитини з дорослим, з проявом інтересу до особистості дорослого. Діти починають вживати слова, що позначають особистісні характеристики (чесний, скромний, турботливий, чуйний). Причому спочатку засвоюються прикметники, а вже на їх основі – іменники (чесність, скромність, чуйність, дбайливість), оскільки значення прикметників є більш конкретним в даному випадку, ніж значення іменників.

У роботі з дітьми старшого дошкільного віку менше використовується іграшка, більше уваги приділяється іншими видами наочності (картинки, відео тощо). Серед методів збагачення словника у старшому дошкільному віці залишаються спостереження, обстеження предметів, розгляд картин та інші наочні методи. Ускладнення полягає у розширенні кола об'єктів, з якими знайомлять дітей, у збільшенні набору предметів та матеріалів, їх ознак.

Одне з основних правил запровадження нових слів у словник дитини – ознайомлення зі словом у певному контексті (мінімальним контекстом є словосполучення чи речення) [34 , с. 218].

В старшій групі рекомендується проводити **заняття в порівнянні предметів**. Їх мета – формування вміння найбільш точно підбирати слова для характеристики предметів. Методичні вимоги до занять такого роду:

1) предмети для порівняння підбирають таким чином, щоб була достатня кількість порівнюваних ознак (колір, форма, величина, частини, деталі, матеріал, призначення);

2) порівняння повинно бути послідовним – від порівняння предметів у цілому до виділення і порівнянні частин і потім – до узагальнення;

3) основними прийомами навчання повинні бути питання і вказівки, які допомагають дітям послідовно порівнювати, помічати ті особливості, які вони самі не бачать, точно формулювати відповідь і підбирати потрібне слово;

4) максимальна мовна активність дітей.

Проводиться робота з введення родових понять на основі узагальнення груп предметів різних видів.

Введення узагальнюючих слів проводиться за такими етапами:

1) підбираються різні предмети (картинки), що входять і не входять (але є близькими) у дане поняття;

2) діти розглядають і описують картинки, що входять до родового поняття;

3) після цього діти порівнюють їх і виділяють загальні ознаки, на основі яких робиться узагальнення і вводиться узагальнююче слово;

4) дітям пропонується відібрати з різних картинок ті, що відносяться до узагальнюючого слова;

5) після цього здійснюється диференціація понять: одяг – літній, зимовий, демісезонний; птахи – зимуючі, перелітні.

Наприклад, видові поняття – лялька, машинка, ведмедик, кубики; родові поняття – іграшки; диференціація родового поняття – м'які іграшки, дерев'яні іграшки, пластмасові іграшки.

Пропонуються такі ***види ігор та вправ для закріплення умінь точно підбирати слова:***

1. *Вживання дітьми найменувань предметів та їх ознак.* Використовуються з метою активізації іменників, дієслів, прикметників. Наприклад, дітям ставлять питання: «Що можна шити? штопати? приміряти? застебнути? зав'язати? вдягнути?». Аналогічне завдання вирішується в грі «Назви який?». До названого предмету діти підбирають визначення (шарф – теплий, легкий, довгий, короткий, вузький, широкий, в'язаний, красивий).

2. *Класифікація предметів і їх узагальнення:*

- використовуються різні види класифікацій предметів (розподіл слів за групами: овочі, посуд, рослини; за родовою і підродовою ознакою: транспорт – залізничний, автомобільний, повітряний, водний);

- виключення з групи слів (предметів), що не володіють загальною ознакою (стіл, стілець, диван, стакан, ліжко, крісло, сукня – які предмети зайві?);

- підбір до слова, що позначає родові поняття, слова з видовим значенням (які фрукти ростуть в саду?; назвіть перелітних птахів? які продукти продають у продовольчому магазині?);

- підведення слів видового значення під родові поняття (туфлі, чоботи, сандалі; берет, панама, капелюх);

- узагальнення через протиставлення (ластівка – птах, а метелик? сукня – одяг, а туфлі?);

- складання словосполучень і речень зі словами, що позначають видові і родові поняття.

У старшому дошкільному віці використовуються такі *прийоми тлумачення значень слів*:

- пояснення значень слів шляхом показу картинки;

- зіставлення слова з іншими словами:- надягати ... що ?; одягати ... кого?;

- пояснення етимології слова через словотвірний аналіз (чапля-болотниця);

- складання словосполучень і речень з пояснюваними словами;

- пояснення слова іншим словом, близьким за значенням: мужній – хоробрий;

- підбір слова протилежного за значенням (антоніма): нечупара - чистий, охайний;

- пояснення значення слова через його визначення: герой – людина, яка відрізняється хоробрістю, здійснює подвиги;

- порівняння слів за звучанням і значенням, підбір римованих слів.

У старшому дошкільному віці продовжується робота над синонімами, антонімами, багатозначними словами.

Прийоми роботи над антонімами:

- підбір антоніма до заданого слова: тепло –..., довгий –...;
- відшукування антонімів в оповіданнях, прислів'ях: «Праця годує, а лінь псує»;
- домовляння речення з антонімами: дерево високе, а кущ – ... (низький);
- складання речень із заданою парою антонімів (швидкий – повільний, весело - сумно).

Прийоми роботи з синонімами:

- підбір синонімів до запропонованого слова;
- пояснення вибору слів в синонімічному ряду;
- заміна синоніма в реченні, обговорення варіантів значень: біжить маленький струмок (дзюрчить, ллється);
- складання речень зі словами синонімічного ряду;
- складання розповіді зі словами синонімічного ряду.

Прийоми роботи з багатозначними словами:

- пояснення і порівняння значень багатозначних слів в контексті: вушко дитини (зайчика), вушко голки;
- підбір близьких за змістом слів до кожного значення багатозначного слова: гострий перець – гіркий, пекучий; гостра голка – колюча, загострена;
- підбір антонімів до кожного значення багатозначного слова: гострий – солодкий (цукор), гостра – тупа (голка);
- складання речень з багатозначними словами;
- малювання на тему багатозначного слова;
- знаходження багатозначних слів в прислів'ях, загадках, скоромовках і казках, віршах, оповіданнях;
- придумування розповідей на тему багатозначного слова.

Дидактична розповідь «Скажи точніше».

Мета: вчити підбирати слова за змістом тексту.

Вихователь: Діти, послухайте казку, яку я вам розповім. Там, де я буду зупинятися, ви будете мені допомагати: підбирати слова.

Жили-були три брати: вітер, вітерець і вітрище. Вітер каже: «Я найголовніший!» Дітки, який може бути вітер? (сильний, різкий, рвучкий, холодний ...). Вітрище не погодився з братом: «Ні, це я найголовніший, мене і звуть Вітрище!». Який вітрище? (могутній, злий, суворий, крижаний.)

Вітерець слухав їх і думав: «А який же я?» (легкий, ніжний, приємний, лагідний ...).

Довго сперечалися брати, але так нічого і не з'ясували. Вирішили вони силою помірятися. Повіяв Вітер. Що сталося? (дерева захиталися, травичка пригнулась до землі.) Що робив Вітер? (дув, мчав, гудів, бурчав).

Повіяв Вітрище. Що він робив? (сильно дув, вив, завивав, стрімко нісся). Що після цього сталося? (гілки у дерев зламалися, трава полягла, хмари набігли, птиці та звірі сховалися.)

І ось подув Вітерець. Що він робив? (дув ласкаво і ніжно, шелестів листям, розгойдував гілочки). Що сталося в природі? (листочки зашелестіли, пташки заспівали, стало прохолодно і приємно.)

Питання для самоконтролю

1. Які завдання словникової роботи вирішуються в молодшій групі?
2. Які завдання словникової роботи вирішуються в середній групі?
3. Які завдання словникової роботи вирішуються в старшій групі?
4. Перерахуйте методи і прийоми пояснення смислу слова.
5. Які використовуються прийоми роботи над введенням багатозначних слів в різних групах ЗДО?
6. Які використовуються прийоми роботи з антонімами в різних групах ЗДО?
7. Які використовуються прийоми роботи з синонімами в різних групах ЗДО?
8. Які завдання вирішують такі прийоми роботи: пояснення значень слів; підбір слова протилежного за значенням; підбір слова схожого за значенням.

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть орієнтовні словнички за певними темами для дітей різних груп ЗДО («Одяг», «Праця», «Транспорт» тощо). Які критерії підбору слів ви будете враховувати?

2. Розробіть фрагмент заняття з розвитку словника у процесі ознайомлення з властивостями та якостями предметів для дітей старшого дошкільного віку.

3. Розробіть фрагмент заняття з формування родових понять. Для цього можна використовувати такі слова з узагальненим значенням: іграшки, одяг, овочі фрукти.

Орієнтовна структура заняття:

– виділення ознак предметів (зв'язок матеріалу із попередніми заняттями);

– відокремити суттєві для узагальнення ознаки від несуттєвих. Узагальнити групу предметів за істотними ознаками і ввести слово, що означає цю групу предметів;

– вправи у підведенні видів предметів під поняття з урахуванням істотних ознак.

ТЕМА 9. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ І МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ ПРАВИЛЬНОСТІ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Основні завдання формування граматичної правильності мовлення у дошкільному віці.

2. Особливості засвоєння граматичної будови мови дітьми дошкільного віку

3. Типові граматичні помилки в мовленні дітей. Напрями формування граматичної правильності мовлення у дітей.

4. Методи формування граматичної правильності мовлення у дітей.

№ 1. Основні завдання формування граматичної правильності мовлення у дошкільному віці

Граматична правильність мовлення – це дотримання в процесі спілкування основних граматичних норм, сформульованих у вигляді правил. Це норми словотворення частин мови, відмінювання і дієвідмінювання слів, узгодження, побудови речень певної структури, а також норми керування, що засвоюються практично (А.Богуш).

Оволодіти граматичною правильністю мовлення означає оволодіти граматичними нормами рідної мови, що є складником літературної норми мови.

Граматика – це розділ мовознавства, який вивчає граматичну будову мови, і складається з двох взаємопов'язаних розділів – морфології та синтаксису.

Морфологія є граматичною наукою про слово, його структуру і форми, а також про лексико-граматичні класи слів. *Синтаксис* – граматичне учення про будову речення, про сполучуваність і функції форм слів у мовленні. Традиційно в граматику включають і *словотворення* як науку про способи творення слів [22].

Освоєння граматичної будови мови дитиною має велике значення, оскільки тільки морфологічно та синтаксично оформлене мовлення зрозуміле оточенню і може бути засобом спілкування.

В закладах дошкільної освіти не ставиться завдання вивчення законів граматики, знайомства з її категоріями та термінологією. У дошкільному віці потрібно виховувати звичку говорити граматично правильно. Правила та закони граматики пізнаються дітьми у практиці живого спілкування.

Можна виділити такі завдання формування граматичної правильності мовлення у дошкільному віці:

- 1) допомогти дітям практично освоїти морфологічну систему рідної мови;
- 2) допомогти дітям у оволодінні синтаксичною стороною мови;

3) ознайомити з окремими нормами утворення форм слів – словотвору.

Оволодіння морфологічною системою рідної мови передбачає, що дітей вчать:

- змінювати іменники за відмінками, числами, використовувати їх з різними прийменниками;
- змінювати прикметники за числами та відмінками (узгоджувати з іменниками та займенниками);
- змінювати дієслова – за часом, числами, особами тощо (узгоджувати з іменниками та займенниками);
- узгоджувати числівники з іменниками.

В процесі оволодінні синтаксичною стороною мови дітей вчать користуватися:

- простими непоширеними реченнями;
- простими поширеними реченнями;
- реченнями з однорідними членами;
- складними реченнями (безсполучниковими, складносурядними та складнопідрядними);
- реченнями з прямою і непрямою мовою.

Дошкільників ознайомлюють з такими способами словотвору:

- суфіксальним та префіксальним;
- суфіксально-префіксальним;
- складання слів;
- з нульовим закінченням тощо.

У засвоєнні граматичних форм мовлення дитиною є *кілька етапів*:

1) спочатку перед дітьми ставиться завдання розуміти смисл сказаного (наприклад, орієнтуючись на закінчення іменника, розрізняти де один предмет, а де багато);

2) в подальшому вчать використовувати певні слова, словосполучення у мовленні, говорити так, як говорять інші, запозичувати граматичну форму з мови оточуючих;

3) наступним етапом є самостійне утворення форми нового слова за аналогією зі знайомим (лошата, ведмежата за аналогією зі словоформою кошенята);

4) дитина має оцінювати граматичну правильність свого і чужого мовлення.

Умови формування граматично правильного мовлення:

- створення сприятливого мовного середовища, що дає зразки грамотного мовлення;
- підвищення мовної культури дорослих;
- спеціальне навчання дітей важким граматичним формам, спрямоване на попередження помилок;
- формування граматичних навичок у практиці мовного спілкування;
- виправлення граматичних помилок у мовленні дітей.

Розглянемо більш детально виділені умови.

Забезпечення активного мовного середовища – одна з найбільш важливих умов засвоєння дітьми граматичних категорій. Узагальнюючи дослідження цих авторів можна стверджувати, що мовлення оточуючих дитину людей може мати як позитивний, так і негативний вплив. Оскільки дитині властиве наслідування дорослому, то вона запозичує не тільки правильні, але і помилкові форми слів, мовні звороти, а також стиль спілкування.

Велике значення має приклад культурної, грамотної мови дорослих, які оточують дитину. Засвоєння граматичних категорій здійснюється двома шляхами: в процесі безпосередньо освітньої діяльності; в процесі виховання граматичних умінь в щоденній комунікації [7, с. 194].

Крім занять з розвитку мовлення, засвоєння граматичних категорій здійснюється і на інших заняттях. Наприклад, на заняттях з формування елементарних математичних уявлень діти вправляються в узгодженні числівників з іменниками, наприклад: п'ять олівців, шість каченят, три їжака, п'ять їжаків; визначаючи величину предмета, утворюють порівняльний

ступінь прикметників, наприклад: довший – коротший, вище – нижче; навчаються змінювати числівники, наприклад: шість більше п'яти, п'ять менше шести тощо.

При ознайомленні з природою діти вправляються у вживанні таких граматичних категорій: застосування вищого та найвищого ступенів прикметників. Наприклад: восени дні є коротшими, а ночі – довшими; взимку – найкоротші дні і найдовші ночі. Вправляються у вживанні дієслів, наприклад: навесні день подовжується, а ніч коротшає; восени листя опадає, трава в'яне; навесні набухають бруньки, розпускається листя, цвітуть квіти.

У практиці роботи використовуються такі традиційні методи і прийоми формування граматичних форм мовлення: бесіда, дидактичні ігри та вправи, ігри (театралізовані, сюжетно–рольові), моделювання тощо.

№ 2. Особливості засвоєння граматичної будови мови дітьми дошкільного віку

Процес засвоєння дошкільником граматичних категорій непростий. Він пов'язаний з аналітико-синтетичною діяльністю кори головного мозку. Граматика є своєрідною формою динамічного мовного стереотипу. Іншими словами, при зміні граматичних форм, наприклад, іменників, прикметників у дитини виробляється певний динамічний стереотип.

Отже, *фізіологічним механізмом освоєння граматичної будови мови є генералізація (відбір і узагальнення) відповідних граматичних відносин, вироблення динамічного стереотипу. Дитина слухає мовлення оточуючих, робить певні висновки, узагальнення, а потім інтуїтивно підпорядковує своє мовлення цим правилам.*

Вироблення динамічного стереотипу полегшується великою його стійкістю. Якщо дошкільник засвоїв утворення слів за допомогою суфіксів, то безпомилково буде вживати їх далі.

Розкрита наступна закономірність. У засвоєнні граматичної будови спостерігається певна послідовність: спочатку засвоюється все найбільш

типове, рядове, всі продуктивні форми в області словотвору і словозміни (відмінкові закінчення іменників, форми зміни дієслів за особами, часами). Все одиничне, виняткове, що порушує норми цієї системи, нерідко піддається витісненню з мовлення дитини. Поступово, шляхом наслідування мови оточуючих, зразки переймаються дитиною в загальному вигляді. Поодинокі слова, що стоять особняком, засвоюються вже в шкільному віці.

У методиці окреслено *основні періоди у формуванні граматичної будови* мови.

Перший період (від 1 року 3 місяців до 1 року 10 місяців) – період речень, що складаються з аморфних слів-коренів, які вживаються в одному незмінному вигляді у всіх випадках, де вони використовуються.

У цьому періоді чітко виділяються два етапи:

- а) етап однослівного речення (від 1 року 3 місяців до 1 року 8 місяців);
- б) етап речень з кількох слів, в основному двослівних речень (від 1 року 8 місяців до 1 року 10 місяців).

Другий період (від 1 року 10 місяців – до 3 років) – період засвоєння граматичної структури речення, пов'язаний з формуванням граматичних категорій та їх зовнішнім вираженням. Він характеризується швидким зростанням різних типів простих та складних речень. У цей період засвоюються граматичні категорії та продуктивні типи словотвору та словозміни.

У межах цього періоду можна намітити три етапи:

- 1) етап формування перших граматичних форм (від 1 року до 10 місяців до 2 років 1 місяця), коли у реченнях паралельно з морфологічно розчленованими словами ще зустрічаються незмінні слова-корені (наприклад, початкова форма іменника, що збігається з називним відмінком, використовується замість знахідного відмінка; початкова форма дієслова, що збігається з інфінітивом, вживається замість теперішнього часу, а також ще вживаються чисто дитячі слова-корені);

2) етап використання флексійної системи мови для вираження синтаксичних зв'язків слів (відмінникові закінчення іменників, закінчення дієслів); складне речення поки що залишається безсполучниковим;

3) етап засвоєння службових слів для вираження синтаксичних відношень (від 2 років 3 місяців до 3 років). В цей час з'являються і засвоюються прийменники та сполучники, складне речення стає сполучниковим.

Третій період (від 3 років до 7) – період засвоєння морфологічної системи мови, що характеризується засвоєнням типів відмінювання іменників, змін дієслів. У цей час все більшою мірою засвоюються всі одиничні форми, що стоять окремо. Раніше засвоюється система закінчень, пізніше – система чергувань в основах.

А.Богущ відзначає, що системою словозміни діти оволодівають в молодшому і середньому дошкільному віці, а системою словотворення – починаючи з середньої групи. Саме у середній і старшій групах процес формування словотворчих умінь характеризується інтенсивністю, творчістю. Також, якщо в молодшому віці вирішуються переважно завдання, пов'язані з розумінням і використанням у мовленні граматичних засобів, то в старшому – завдання оціночного характеру.

№ 3. Типові граматичні помилки в мовленні дітей. Напрями формування граматичної правильності мовлення у дітей

Найбільш типові помилки описані в навчальних і методичних посібниках А.Богущ, Л.Федоренко та інших.

Наведемо деякі *приклади морфологічних помилок* у мовленні дітей:

- помилки у словозміні (дошкільники неправильно вживають закінчення у межах одного відмінка);
- відмінювання невідмінюваних іменників;
- заміна роду іменників (наприклад, велика собака);
- неправильне вживання числа іменників;

- помилки у вживанні дієслівних форм (наприклад, бігу, ходю);
- помилки у вживанні займенників (наприклад: у її, з їх);
- помилки у вживанні числівників;
- помилки у вживанні дієприкметників;
- помилки у чергуванні приголосних в основі іменників (наприклад: вуші, на ноги, в руці) [7, с. 274].

Граматичні помилки дошкільників визначаються різними **факторами**:

1) загальні психофізіологічні закономірності розвитку дитини (розвиток уваги, пам'яті, мислення, стан нервових процесів);

2) труднощі оволодіння граматичною будовою мови (морфологією, синтаксисом, словотвором) і рівнем її засвоєння;

3) запас знань про навколишній світ і обсяг словника, а також стан мовного апарату і рівень розвитку фонематичного сприйняття мови;

4) несприятливий вплив навколишнього мовного середовища (в першу чергу граматичні помилки у мовленні батьків і вихователів);

5) педагогічна занедбаність, недостатня увага до дитячого мовлення.

Морфологічна та синтаксична сторони мови розвиваються паралельно. В оволодінні синтаксисом зустрічається менше труднощів, хоча науковці відмічають, що синтаксичні помилки більш стійкі. Вони менш помітні оточуючим, тому що дошкільники користуються усним мовленням і в основному вживають речення з нескладною конструкцією.

Синтаксичні помилки спостерігаються в порушенні порядку слів у реченні. На перше місце ставиться найбільш важливе для дитини слово: «Ляльку мама принесла?». Питальне речення починається з того, що для дитини є більш важливим: «Заплакала Таня чому?». Неправильно іноді оформлюється сполучний зв'язок: пропускається сполучник або частина сполучника: «Ось знову лопнула кулька у дядька, тому натиснув сильно»; один сполучник замінюється іншим: «Як ми прийшли додому, ми грали з м'ячем».

Виділяються такі труднощі у засвоєнні граматичної будови мови:

- щодо іменників найбільш важко засвоюються закінчення;
- щодо дієслів важко дається оволодіння основами;
- щодо прикметників – труднощі спостерігаються у словотворі (порівняльний ступінь).

№ 4. Методи формування граматичної правильності мовлення у дітей

Метод бесіди. Практика мовного спілкування - найважливіша умова формування граматичних навичок.

Постійно розмовляючи з дітьми вихователь заохочує і спонукає дітей до спілкування один з одним. Наводиться такий приклад бесіди.

Перед прогулянкою вихователь запитує:

- Будемо ліпити сніговика? Іра, ти хочеш? Запитай у Наташі та Юлі, чи хочуть вони ліпити сніговика. Всі хочуть ліпити сніговика. Подумайте, що з собою треба для цього взяти?

- Відро. Велике чи маленьке? Візьмемо маленьке пластмасове відро, воно легше, а біле емальоване відро важче.

- Що ще треба взяти? (лопатки). Скільки лопаток? (три лопатки). Ще візьмемо велику моркву для носа і фарбу.

- Мишко, перевір, чи все взяли? Пластмасове червоне відро, три лопатки, моркву і фарбу.

Дидактичні ігри.

Використовують дидактичні ігри, спрямовані на формування таких умінь дітей:

- 1) відмінювання іменників множини в родовому та називному відмінках;
- 2) відмінювання іменників однини і множини у знахідному відмінку;
- 3) узгодження іменників з прикметниками в роді, числі;
- 4) вживання невідмінюваних іменників;
- 5) вживання дієслів за особами і дієслівних форм з чергуванням приголосних в основі;

- б) узгодження числівників з іменниками;
- 7) відмінювання іменників, що вживаються тільки в однині або множині;
- 8) правильне вживання прийменників;
- 9) виправлення помилок, зумовлених двомовністю;
- 10) виправлення граматичних помилок [7].

Дидактична гра «Яка, який, яке?» (середній дошкільний вік).

Мета: підбирати прикметники до іменника, узгоджувати прикметники з іменником в роді.

Хід гри: Вихователь показує картинку і називає, що на ній зображено, а діти по черзі називають як можна більше ознак, що відповідають даному предмету.

- Я буду називати предмет, зображений на картинці, а ви скажете який він? Наприклад: пальто – тепле, зимове, нове, вовняне ...

Білка – руда, спритна, пухнаста, маленька, красива; мама – добра, лагідна, ніжна, кохана, дорога; будинок – дерев'яний, кам'яний, новий, панельний, теплий; сонце – тепле, пекуче, яскраве, золоте, гаряче; вітер – сильний, нестримний, швидкий, холодний; котик – вусатий, грайливий, лагідний, смугастий; трава – зелена, чиста, волога, свіжа; озеро – спокійне, глибоке, мілке, велике, мальовниче.

Дидактична гра «Знайди зайчика» (молодший дошкільний вік).

Мета: закріплення уміння правильного вживання прийменників (під, перед, на, біля, за, над).

Хід гри. Діти, погляньте, хто це до нас завітав? (зайчик). Він прийшов до вас погратися. Зайчик буде ховатися, а ви будете казати де він. Погляньте, де зайчик? На столі. А тепер ви відшукайте.

- Де зайчик? (зайчик під столом).
- Де зайчик? (зайчик перед столом).
- Де зайчик? (зайчик біля столу).
- Де зайчик? (зайчик на столі).
- Де зайчик? (зайчик за столом).

- Де зайчик? (зайчик над столом).

Дидактична гра «Один-багато» (середній дошкільний вік).

Мета: закріплювати вміння утворювати іменники множини у родовому відмінку.

Хід гри. Діти, я покажу картинку і заву предмет, який на ній зображений, а ви знайдете картинку, де таких предметів багато. Наприклад: одне яблуко, а тут багато яблук. Одна книга – багато книг; одна лялька – багато ляльок; один ведмідь – багато ведмедів; одна машина – багато машин; одна цукерка – багато цукерок; одне дерево – багато дерев; один апельсин – багато апельсинів.

Дидактичні вправи.

Вправи на словотворення:

1) утворення іменників за допомогою суфіксів («Хто у нього мама?», «Хто вона (він)?», «Скажи одним словом»);

2) утворення порівняльних ступенів прикметників;

3) утворення прикметників з двох слів;

4) утворення дієприкметників (наприклад: розбили тарілку. Як про неї можна сказати? розбита тарілка);

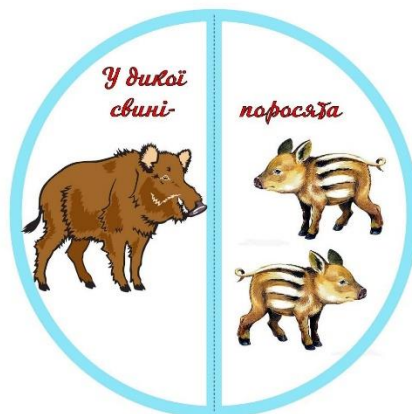
5) утворення іменників від дієслів (будує – будівельник, лікує – лікар, виховує – вихователь);

6) утворення споріднених слів (ліс – лісний, лісник, лісовик, лісовичок).

Дидактична вправа «Хто в кого» (середній дошкільний вік).

Мета: закріпити вживання назв тварин та їх дитинчат в називному однини та множини.

Хід гри. Погляньте, хто до нас завітав? Яких тварин ви бачите? (ведмідь, їжак, кабан, заєць). Де живуть ці всі тваринки? (у лісі). Як ми скажемо про тварин, які живуть у лісі? (дикі тварини). Давайте з вами пограємо: я буду називати тваринку, а ви маєте знайти і назвати її дитинчат. Я почну перша. Це – лисиця, у неї лисенята. У вовчиці (хто?) – вовченята; у ведмедиці (хто?) – ведмежата; у зайчихи (хто?) – зайченята; у білки (хто?) – білченята, у їжачихи (хто?) – їжаченята; у миші (хто?) – мишенята; дикої свині (хто?) – поросята.

Вправи на словозміну:

1) відмінювання дієслівних форм (бігати – біжу, їздити - їжджу, носити – ношу тощо);

2) узгодження числівників і прикметників з іменниками. Наприклад: червоний олівець. Про що ще можна сказати червоний? (червона квітка, червоний помідор, червоний м'яч, червоний бант). Як сказати про воду? Вода яка? (холодна, тепла, прозора, чиста);

3) відмінювання іменників;

4) відмінювання займенників. Наприклад: у мене лялька. Як сказати, що у Оксани лялька? (у неї лялька). Про Юрка? (у нього лялька). Про дітей? (у них лялька);

5) вживання часу дієслів. Наприклад: що я (ти, він, вони, ми) роблю? Що я (ти, він, вони, ми) робитиму? Що я (ти, він, вони, ми) робив?

Дидактична вправа «Відгадай, де я був?»

Мета: закріпити відмінювання іменників у знахідному відмінку множини та в місцевому відмінку однини.

Хід гри. Вихователь пояснює правила гри: діти по черзі розповідають, що вони бачили (або робили), інші повинні відгадати, де це було. Наприклад:

- Ми прийшли з татком у великий парк. У парку я бачив багато лисиць, тигрів, ведмедів, вовків, мавп. Там були і маленькі слоненята, страусенята. Де я був? (у зоопарку).

- Прийшов я у великий будинок, все там біле, люди у білих халатах. Я там бачив ваги, ліки, шприци. Де я був? (у лікарні).

- Я бачив багато волошок, кульбаб, ромашок; рвав і нюхав, плів вінок, сидів на траві. Де я був? (у полі).

- Я бачив пароплави, човни, чайок, дельфінів, багато людей, а навколо вода. Де я був? (на морі).

Дидактична вправа «Кого, де бачив?» (старший дошкільний вік)

Мета: вправляти у відмінюванні іменників у знахідному відмінку множини.

Хід гри. На початку гри вихователь проводить вступну бесіду: кого ви бачили в зоопарку? хто живе в лісі? кого ви бачили під час екскурсії на птахофермі (в полі)?

Обирають ведучого. Ведучий ставить дітям запитання.

- Ми були в зоопарку. Там ми бачили ... кого? (мавп, верблюдів, вовків, тигрів, левів, зайців тощо).

- Ми були в лісі. Там ми бачили ... кого? (білок, їжаків, лисиць, птахів).

- Ми були на птахофермі. Там ми бачили ... кого? (гусей, курей, качок, індиків, курчат, каченят, індичат).

- Ми були в полі. Там ми бачили ... кого? (мишей, ящірок, ховрахів).

Дидактична гра «Відгадай, кого я бачила?» (середній дошкільний вік).

Мета: вправляти дітей у відмінюванні іменників IV відміни у знахідному відмінку множини.

Хід гри. Картинки виставляють на дошці. Вихователь пояснює хід гри: я буду описувати, кого я бачила в зоопарку, лісі, на фермі, а ви повинні відгадати і знайти картинку.

- Я бачила дитинчат вівці. Вони були маленькі, хутро у них біле, кучеряве. Кого я бачила? (ягнят).

- На подвір'ї я бачила білих коней, біля них бігали маленькі білі дитинчата. Кого я бачила? (лошат).

- На молочній фермі біля кожної корови я бачила маленьких її діток, вони були руді з чорними плямами. Кого я бачила на молочній фермі? (телят).

- У лісі я бачила зайців, біля них бігали сіренькі дитинчата. Кого я бачила? (зайченят).

- На фермі я бачила свиней, а біля них бігали маленькі дитинчата. Кого я бачила? (поросят).

Дидактична вправа «Хто що робить» (старший дошкільний вік).

Мета: закріплення вживання відмінкових закінчень, роду та числа іменників, дієслівних форм.

Хід проведення. Я буду говорити речення та задавати питання, а вам потрібно буде на нього відповісти. Наприклад: «Хлопчикам потрібно бігти додому. Як сказати, що вони роблять?». Треба сказати: «Вони біжать».

— Як ти скажеш про себе? (я біжу).

— Про хлопчика? (він біжить).

— Про мене? (ти біжиш).

— Про нас? (ми біжимо).

— Про Марину? (вона біжить).

— Юля ходить. А як ти скажеш про себе? (я ходжу).

— Ми сидимо. А як ти скажеш про себе? (Я сиджу).

Дидактична вправа «Що із чого?» (середній дошкільний вік).

Мета: утворення відносних прикметників, узгодження їх з іменниками.

Хід проведення. Вихователь пропонує назвати предмети. Цей посуд зі скла, це скляний посуд. Цей посуд із глини, це глиняний посуд. Цей посуд із заліза, це залізний посуд. Це блюдо із пластмаси, це пластмасове блюдо.

Дидактична вправа «У крамниці».

Мета: вправляти в узгодженні числівників з іменниками.

Хід проведення. На початку гри вихователь проводить вступну бесіду: де люди купують продукти? (у продуктових крамницях) які продукти продають у продуктових крамницях?

Обирають касира, продавців. Покупець вибирає, які продукти він хоче купити, бере в касі чек, підходить до продавця і просить:

– Дайте, будь ласка, мені 8 яблук, 3 огірки, один кілограм цукру, 10 яєць тощо.

Обладнати крамницю треба такими продуктами-іграшками, в назві яких діти припускаються помилок.

Дидактична вправа «Чого не вистачає?»

Мета: вправляти дітей у відмінюванні іменників у родовому відмінку множини та вживанні прийменника «серед».

Хід проведення. На столі розкладені різні предмети: одяг – дві шапки, панчохи, черевики; посуд – дві тарілки, дві чашки, дві ложки; овочі – дві моркви, дві цибулі, два огірки. Діти розглядають предмети, запам'ятовують їх, хтось з них виходить за двері, вихователь ховає з кожної групи який-небудь вид предметів. Діти повинні сказати: «Серед одягу не стало черевиків, серед посуду не стало тарілок, серед овочів – цибулі». Під час гри вихователь може додавати нові види предметів (постіль, меблі).

Дидактична вправа «Чого не вистачає?»

Мета: вправляти дітей у вживанні невідмінюваних іменників: радіо, піаніно, кашне, кіно.

Хід проведення. Вихователь розглядає з дітьми предметні картинки, уточнює їх зміст. Потім розкладає картинки на столі або виставляє на дошці,

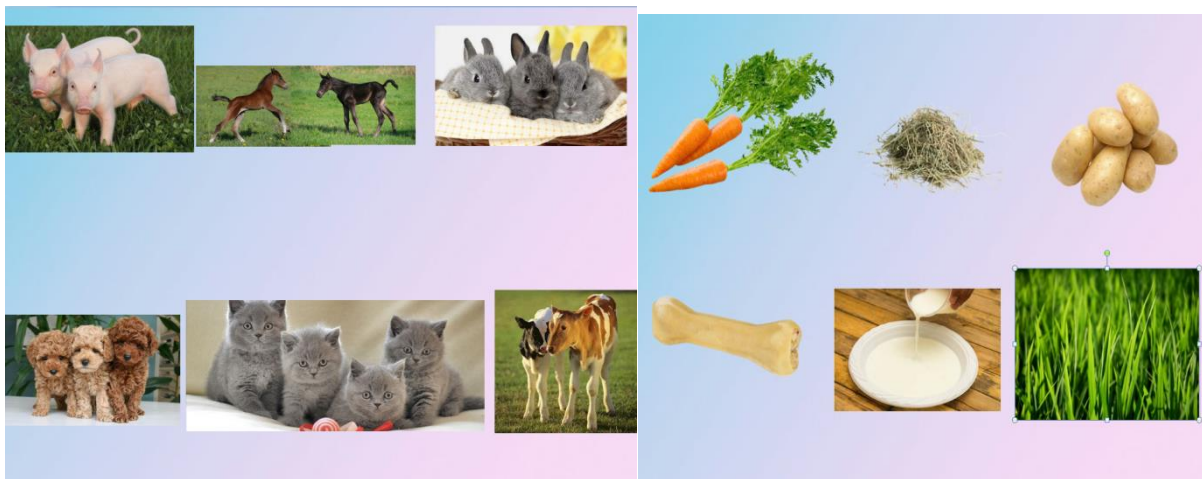
пропонує комусь вийти за двері, одну або дві картинки ховає. Увійшовши до кімнати, дитина повинна сказати, якої картинки не стало.

– Не стало радіо і піаніно.

Дидактична гра «Кому що їсти» (середній дошкільний вік).

Мета: правильне вживання іменників давального відмінку множини.

Хід гри. Діти, до нас прийшов ведмедик Умка. Він підготував цікаву гру і хоче з вами погратися. Гра називається «Кому, що віддамо?» Подивіться, ось морква. Моркву даємо кому? (кролятам). Беру кісточку. Кісточку віддаємо кому? (цуценятам). Беру сіно. Сіно віддаємо кому? (лошатам). Беру картоплю. Картоплю віддаємо кому? (поросятam). Беру траву. Траву віддаємо кому? (телятам). Беру молоко. Молоко віддаємо кому? (кошенятам).

Ігри-драматизації характеризуються тим, що в них розігруються сценки з іграшками. Спочатку режисером є сам вихователь, пізніше режисером стає дитина.

Прикладом може служити *гра-драматизація «Чиї хвости?»*

Якось прокинулися тварини у лісі і не знайшли у себе хвостів. Вони вирішили, що вночі вітер відірвав хвости і розніс їх по лісу. От й пішли звірі лісом, шукати свої хвости. Але хвости сховалися в лісі і щоб їх відшукати, треба правильно їх назвати. Наприклад, хвіст зайця треба називати «заячий хвіст».

На дереві висить сіренький, пухнастий хвіст білки. Чий це хвіст? (білячий.) Білка знайшла свій хвіст. А під дубом лежить коричневий хвіст ведмедя. Чий це хвіст? (ведмежий). Дамо ведмедю його хвіст. У лісі знайшовся і хвіст вовка. Чий це хвіст? (вовчий). І ще видніється рудий, пухнастий хвіст лисиці. Чий це хвіст? (лисячий). На пеньочку лежить тоненький, маленький хвостик мишки. Чий це хвостик? (мишачий.)

Усі тварини знайшли свої хвости були дуже раді.

Давайте згадаємо, як називаються хвости у свійських тварин: хвіст собаки – собачий, хвіст кішки – котячий, хвіст корови – коров'ячий, хвіст коня – кінський, хвіст кози – козячий, хвіст вівці – овечий.

Питання для самоконтролю

1. Що таке граматична правильність мовлення?
2. Що таке граматична форма слова? Назвіть основні граматичні форми слів.
3. У чому полягають труднощі навчання дітей граматичній правильності мовлення?
4. Чому важливо для розумового розвитку дітей засвоєння ними граматичної системи рідної мови?
5. Який переважно характер граматичних помилок у дитячому мовленні?
6. Наведіть приклади помилок, що свідчать про те, що діти розуміють граматичне значення суфіксів та префіксів.
7. Наведіть приклади помилок, які свідчать, що діти розуміють граматичне значення закінчень слів.
8. Як вихователь може виправити граматичні помилки у мовленні дітей?
9. Як повинен вихователь ставитися до діалектних помилок у дитячому мовленні?
10. Опишіть завдання роботи вихователя при формування граматичної правильності мовлення дітей.

11. Що є фізіологічним механізмом освоєння граматичної будови мови?
12. Перерахуйте педагогічні умови формування граматично правильного мовлення.
13. Які основні періоди у формуванні граматичної будови мови виділив О.Гвоздев?
14. Перерахуйте основні методи формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку.
15. Які види дидактичних ігор та вправ використовуються для формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку.

Завдання для самостійної роботи

1. З програми розвитку дитини дошкільного віку виписати вимоги до формування граматичної правильності мовлення у різні вікові періоди: ранній вік, молодший дошкільний вік, середній дошкільний вік, старший дошкільний вік. Проаналізуйте, як ускладнюються вимоги до формування граматичної правильності мовлення у різних групах.
2. Підготуватись до демонстрації в аудиторії будь-якого методу навчання, що забезпечує формування граматичної правильності мовлення дошкільників.
3. Зберіть матеріал, що відображає граматичні помилки дітей та дорослих. Правила оформлення матеріалу: кожне висловлювання записується на окремій картці, де вказується вік того, хто говорить, причина граматичної помилки, шляхи її виправлення.
4. Підберіть із методичної літератури або складіть самостійно кілька ігор;
 - спрямованих на утворення форм родового відмінка множини іменників;
 - на засвоєння роду іменників;
 - на зміну дієслів за особами;
 - на засвоєння та активізацію прийменників та прислівників;
 - на вміння правильно використовувати невідмінювані іменники.

5. Підготуйте повідомлення про сучасні дослідження граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку.

6. Проаналізуйте фрагмент заняття, присвяченого формуванню граматичної правильності мовлення. Визначте завдання, які ставив вихователь. Виділіть та назвіть етапи роботи, оцініть вибір прийомів і методів навчання.

6. Розробіть фрагмент заняття, одна з цілей якого формування навичок граматично правильного мовлення.

ТЕМА 10. ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ ПРАВИЛЬНОСТІ МОВЛЕННЯ (МОРФОЛОГІЯ) У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Методика формування морфологічної сторони мовлення дошкільників у молодшій групі.

2. Методика формування морфологічної сторони мовлення дошкільників у середній групі.

3. Методика формування морфологічної сторони мовлення дошкільників у старшій групі.

№ 1. Методика формування морфологічної сторони мовлення дошкільників у молодшій групі

На четвертому році дитина орієнтується на первинну форму слова, що пов'язано із засвоєнням категорії роду. При *правильному визначенні родової приналежності іменника дитина правильно змінює* його, при помилковому - допускає помилки («кішка зловила миша», «я хочу хліб з солем»).

Для цього віку характерне *прагнення до збереження дієслівної основи* слова, тому і виникають помилки типу «не пустю» замість не пущу. Такі морфологічні помилки є віковою закономірністю і не залежать від соціального оточення.

Основний зміст роботи:

- зміна слів за відмінками;

- узгодженням іменників з прикметниками в роді і числі;
- вживання прийменників (в, на, за, під, близько) і дієслів.

Заняття проводяться з іграшками, оскільки іграшка дозволяє простежити за зміною місця (на столі, під столом), стану (сидить, стоїть), дій (стрибає, грає); називати якості – колір, форму (м'яч синій, маленький; зайчик білий, пухнастий), числові співвідношення (кішка одна, а кошенят багато).

З метою розуміння і правильного вживання прийменників з просторовим значенням (в, на, за, близько, під) можна використовувати ігри, де діти називають розташування різних предметів.

Дидактична гра «В гостях у ведмедика»

Мета: засвоєння прийменників та їх значень (на, за під, біля, у, в).

Хід проведення. Діти, погляньте на цей будиночок, тут живе ведмедик. Він нам залишив лист, в якому просить розповісти, що він робить на картинках і тоді він нас запросить у гості. Погляньте, на цій картинці ведмедик сидить НА столі (вихователь дає приклад виконання завдання).

- Де ховається ведмедик? (ховається ЗА шторами).
- Де стоїть ведмедик?(У кутку).
- Де заховався ведмедик? (ПІД столом).

Ось ми прийшли в гості до ведмедика. Де ведмедик? (сидить ЗА столом). На чому він сидить? (НА стільці). Де стоїть бочка з медом (ПІД столом). Де стоять чашки і тарілки у ведмедика? (НА столі).

Навчання зміні слів за відмінками, узгодження іменників у роді та числі проводиться у спеціальних іграх та вправах. Так, у грі «Чого не стало?» діти вправляються в утворенні родового відмінка іменників у множині. Оскільки діти роблять помилки у вживанні іменників у множині, то і іграшок повинно бути по 2-3 в групі. Більше двох-трьох іграшок не варто пропонувати, щоб увага дитини була направлена на виконання навчального завдання.

Дидактична гра «Вгадай, чого не стало?»

Мета: вправляти дітей в утворенні родового відмінка іменників множини.

Матеріал: пари предметів – машинки, пірамідки (велика і маленька), стрічки (різного кольору і різного розміру – довга і коротка), іграшкові конячки, каченята, лялька Даша, мішечок.

Хід гри. Перед дітьми з'являється лялька Даша з мішечком (діти розглядають його).

Лялька Даша: Привіт, я принесла вам іграшки.

Діти розглядають їх, називають і виставляють на столі.

Вихователь: Запам'ятайте предмети на столі. Даша буде гратися з вами. Вона буде ховати іграшки, а ви говорите яких іграшок не стало (машинок, пірамідок, каченят або чого-небудь іншого).

У молодших дошкільників викликає труднощі *вживання форми середнього роду іменників*.

Для її засвоєння можна рекомендувати **дидактичну гру «Що у коробці»**.

Мета: засвоєння середнього роду іменників, узгодження іменників з прикметниками.

Хід гри. Діти, до нас у гості прийшов зайчик і приніс коробку. Давайте поглянемо, що в ній. Я дістаю предмет, а ви його називаєте і кажете який він. Подивіться, я дістала намисто, воно блискуче, гарне, довге (*вихователь дає зразок виконання завдання*).

По черзі дістаються предмети і ставиться запитання:

- Що це? Яке відерце? (металеве, сіре, маленьке).
- Що це? Яке віяло ? (блискуче, фіолетове, красиве, легке).
- Що це? Яке люстерко? (маленьке, зручне, гладеньке, блискуче).
- Що це? Яке намисто? (довге, красиве, блискуче).
- Що це? Яке колесо? (кругле, металеве, червоне).

У процесі відповідей на питання питальний займенник узгоджується з іменником і допомагає дитині орієнтуватися в родовій приналежності останнього. З часом завдання ускладнюються – дітям пропонуються іменники різного роду.

У *гри-драматизації «Ведмедикова гімнастика»* діти навчаються змінювати дієслова за часами, користуватися наказовим способом.

Мета: формувати вміння утворювати наказовий спосіб дієслів.

Хід гри. В гості до дітей приходить ведмедик.

Вихователь: Ведмедик прийшов до нас робити гімнастику. Ви допоможете ведмедику? Будете віддавати команди, а ведмедик буде їх виконувати. Тільки команди повинні бути чітким та зрозумілими, інакше ведмедик не виконає команду. Послухайте, як я кажу: ведмедик, нахились вперед (ведмедик нахиляється). Зрозуміли? Тепер ви спробуйте.

Діти віддають команди (біжи, скачи, ляж, присядь, стій, нахилися), а ведмедик їх виконує.

Звичайно, в дидактичних іграх передбачається дидактичне і ігрове завдання, все ж в молодших групах *ігрове правило не завжди виділяється*. Наприклад, у грі «Ведмедикова гімнастика» дидактична задача – вживання дієслів у наказовому способі, ігрове завдання – гра ведмедика з дітьми (діти називають команди, а ведмедик робить, як вони сказали). Ігрове правило виражено неяскраво: ведмедик виконує команду тільки тоді, коли дитина правильно вживає дієслово.

В роботі з дітьми вихователь має дотримуватись такого правила: *важкі граматичні форми, складні для дітей, утворює вихователь; лише в тих випадках, коли змінити слово легко, можна надавати дітям самостійність*. Для цього краще йти від важкої форми (яку утворює педагог) до легкої (яку утворюють діти), від множини – до однини. Наприклад: «Кошенята – це коли їх багато, а якщо одне? (кошеня). Каченята – це коли їх багато, а якщо одне?» (каченя).

Також, для попередження помилок перед початком гри в процесі уточнення правил *слід давати зразок важкої форми*, тренувати дітей у її вживанні (повторення дітьми слова слідом за дорослим).

№ 2. Методика формування морфологічної сторони мовлення дошкільників у середній групі

На п'ятому році життя у дітей з'являється велика кількість морфологічних помилок, обумовлених розширенням сфери спілкування, більш складною структурою мови, внаслідок чого незасвоєні ще норми правильної зміни слів стають більш помітними. Поряд з цим в мовленні дітей спостерігається значно більше правильних граматичних форм. З'являється *потреба говорити правильно*, дитина орієнтується на оцінку дорослим її мовлення.

У програмі «Українське дошкілля» визначено такі освітні завдання розвитку граматичної правильності мовлення дітей середнього дошкільного віку:

- продовжувати вчити засвоювати граматичні форми (рід, число, відмінок), відмінкові закінчення у словах;
- вчити правильно будувати складнопідрядні речення;
- закріплювати і вдосконалювати навички дитини узгоджувати у реченні слова в роді, числі та відмінку, правильно вживати граматичні форми;
- вчити утворювати нові форми іменників, що позначають професію людини (чи її діяльність), від іменників (ліс — лісник, таксі — таксист), від дієслів (водити — водій, учити — учитель);
- відпрацьовувати правильне вживання іменників, що позначають назву істот без вказівки на стать (спільного роду): метелик, сом тощо;
- звертати увагу дітей на різні способи творення слів (хлібниця, сільничка, цукерниця);
- вправляти у правильному вживанні граматичних форм, що змінюють місце наголосу при зміні числа (пісок — піски, рука — руки);
- вчити вживати наказову форму дієслів; продовжувати вчити правильно вживати дієслова у різних особових формах (м'яти, мну, мнеш, мне); утворювати дієслова з різними префіксами пере-, об-, роз- (йти — перейти, казати — розказати);

- вправляти у правильному вживанні відмінкових форм займенника чий (чийого, чийому, чийм), неозначених займенників (якийсь, чийсь, щось, кимось);
- вчити утворювати ступені порівняння прикметників зі словами "багато", "небагато", "куди", "трохи" (набагато ширший, значно вужчий, куди ліпший, трохи вищий); із суфіксами –ісіньк, –есеньк;
- вчити вживати збірні числівники й узгоджувати з ними іменники: четверо хлопців, троє дівчат; утворювати порядкові числівники (перший, другий) та узгоджувати їх з іменниками (другий ряд, перше вікно);
- розширювати запас вигуків і часток; звертати увагу дітей на чергування звуків при змінюванні деяких слів (стіл – на столі, муха – мусі);
- спонукати дітей до вживання різних типів речень (прості: непоширені та поширені; складносурядні та складнопідрядні); будувати їх за допомогою дорослого, а згодом — самостійно [34, с. 36].

Завдяки проведеній роботі дитина середнього дошкільного віку має вийти на певний рівень сформованості граматичної компетентності. У програмі «Українське дошкілля» виділяються такі показники компетентності дитини:

- засвоює граматичні форми, відмінкові закінчення, хоч робить незначні граматичні помилки (чергування приголосних);
- утворює форми однини та множини;
- утворює від інших частин мови нові граматичні форми за допомогою суфіксів, префіксів;
- засвоює рід іменників, кличний відмінок як у звертанні до дітей, так і до дорослих;
- утворює наказовий спосіб дієслова;
- будує речення різного типу: прості, складносурядні зі сполучними словами, прямою мовою;
- правильно вживає відмінкові форми неозначених займенників;

- вживає у мовленні порядкові числівники й узгоджує їх з іменниками [34, с. 39].

В середньому дошкільному віці поряд із закріпленням вже сформованих граматичних навичок слід вчити *правильно змінювати важкі слова*.

Методика навчання граматичній правильності мовлення у середній групі має деякі відмінності у порівнянні з молодшими групами. Якщо в молодших групах переважно використовуються іграшки, то в середній *іграшки і картинки застосовуються в рівній мірі*. Частина граматичних форм підлягає засвоєнню і без наочного матеріалу.

Зразок вихователя залишається провідним прийомом навчання, він використовується у випадках нетипової зміни слів з метою попередження помилок.

Ускладнюється зміст дидактичних ігор і вправ. Якщо у молодших групах давалася одна ситуація, то тепер дається декілька ситуацій. Наприклад: дівчинка пішла в ліс. У лісі зустріла лисицю з лисенятами, вовчицю з вовченятами, ведмедицю з ведмежатами. У грі «Чого не стало» прибирають не одну іграшку, а дві; змінюють місце розташування не однієї іграшки, а кількох.

Окреслюються *вимоги до дітей*:

- вихователь домагається від дітей чіткості і виразності вимови закінчень;
- вихователь пропонує вимовити слово в правильній формі, повторити вслід за ним;
- вихователь пропонує подумати, як сказати правильно, підтримує пошук дитиною словоформи;
- вихователь заохочує дитину до виправлення власних і чужих помилок.

Дидактична гра «Що не стало?». Ця гра використовується в різних вікових групах для вправляння дітей у вживанні іменників множини в родовому відмінку. Відмінність полягає в тому, що у середній групі

підбирають *більш важкі слова*, ніж у молодшій групі: туфлі – туфель, чоботи – чобіт, тапочки – тапочок, валянки – валянок, сандалі – сандаль.

Дидактична гра «Один і багато».

Мета: вправляти у правильному вживанні іменників родового відмінка однини та множини.

Хід гри. Дітки, у вас на столі лежать картинки з різними предметами. Я вам буду показувати картинку одного предмета, а ви повинні знайти картинку, де цих предметів багато та назвати їх. Подивіться як я це роблю: це кулька, ось багато кульок.

Олівець, а ось багато олівців. Одна качка – багато качок. Туфлі – багато туфель. Яблуко, багато яблук. М'яч, багато м'ячів. Зошит, багато зошитів.

Досить часто діти допускають помилки при вживанні знахідного відмінка. Для закріплення правильного вживання іменників у знахідному відмінку можна запропонувати ***дидактичну вправу «Кого ви бачите».***

Мета: вправляти у правильному вживанні іменників множини у знахідному відмінку.

Хід вправи. Вихователь пропонує розглянути картинки і сказати, хто на них зображений.

- Кого ви бачите? (качок, собак, кроликів).
- Що ви бачите? (чашки, ложки, тарілки).

№ 3. Методика формування морфологічної сторони мовлення дошкільників у старшій групі

До шести років діти засвоюють основні норми словозміни і сполучення слів в реченні, узгодження в роді, числі і відмінку. Але поодинокі, нетипові форми викликають труднощі.

У програмі «Українське дошкілля» визначено такі освітні завдання розвитку граматичної правильності мовлення дітей старшого дошкільного віку:

- вправляти у правильному вживанні іменників родового відмінка однини та множини, у творенні порівняльних ступенів прикметників;
- вчити правильно узгоджувати іменники з прикметниками та займенниками;
- активізувати вміння будувати речення різного типу, прості, поширені з однорідними членами речення, складносурядні та складнопідрядні;
- виховувати критичне ставлення до граматичних помилок у власному мовленні, потребу говорити правильно;
- вчити утворювати нові слова за допомогою префіксів і суфіксів [34, с. 219].

Завдяки проведеній роботі дитина старшого дошкільного віку має вийти на певний рівень сформованості граматичної компетентності. У програмі «Українське дошкілля» виділяються такі показники компетентності дитини:

- володіє граматичними категоріями рідної мови (рід, число, відмінок);
- переважно правильно вживає відмінкові закінчення;
- правильно утворює кличний відмінок іменників;
- легко утворює за вказівкою дорослого нові слова (іменники, прикметники, дієслова) за допомогою суфіксів, префіксів, а також складні слова;
- у мовленні користується різними типами речень: як простими, так і складними, зі сполучниками та сполучними словами, з однорідними членами, прямою мовою;
- складає окличні, питальні, розповідні, безособові речення зі вставними словами;
- добирає однокореневі слова;
- помічає і виправляє граматичні помилки у мовленні дітей, власному та мовленні дорослих [34, с. 220].

У роботі з дітьми старшого дошкільного віку поступово здійснюється *перехід до словесних прийомів*. Знижується роль ігор з іграшками, більше використовуються картинки, словесні дидактичні ігри та спеціальні словесні

граматичні вправи. Як і раніше використовується зразок *граматичної форми*. Зразком може бути і мовлення самих дітей.

Продовжується вправління дітей у *вживанні іменників множини у родовому відмінку*.

Дидактична гра «Є – немає».

Мета: вправління дітей у вживанні іменників множини у родовому відмінку.

Хід проведення. Вихователь пропонує дітям стати в коло, а сам стоїть в центрі з м'ячем.

Вихователь: Діти, я буду кидати вам м'яч і говорити, що у мене є, а ви будете кидати м'яч мені і говорити, чого у вас немає. Наприклад: у мене є туфлі, а у вас немає туфель. У мене є черевики, а у вас немає ... (черевиків). У мене є колготки, а у вас немає ... (колготок). У мене є рейтузи, а у вас немає ... (рейтузів).

Лексичний матеріал: коти – котів, шафи – шаф, кулі – куль, сукні – суконь, троянди – троянд, колеса – коліс, ковдри –ковдр, листя – листя, кільця –кілець.

Дидактична гра «Великі математики».

Мета: вчити дітей узгоджувати числівники з іменниками.

Хід гри. Діти, сьогодні ми з вами будемо великими математиками. А що вміють робити математики? (рахувати). Я вам буду показувати предмети і ми разом будемо їх рахувати. Допоможете мені? (лічба в межах 10).

Вихователь: «У саду ростуть дерева. Нам треба їх порахувати: одне ... (дерево), два ... (дерева), п'ять (дерев) ... десять ... (дерев). На дереві ростуть груші – одна ... (груша), дві ... (груші), десять ... (груш). На іншому дереві ростуть яблука, скільки їх? Давайте рахувати – одне ... (яблуко), два ... (яблука), п'ять ... (яблук), десять ... (яблук). Хтось під яблунею залишив ляльок, давайте їх порахуємо – одна ... (лялька), дві ... (ляльки), п'ять ... (ляльок), десять ... (ляльок). Діти, ми такі хороші математики!

Продовжується вправляння дітей у вживанні іменників в непрямих відмінках.

Дидактична гра «Йдемо в гості».

Мета: вживання іменників у давальному і орудному відмінках.

Хід гри. На столі розкладено картонні будиночки. У віконці кожного будинку розміщені його мешканці.

Вихователь: Ми сьогодні приїхали в незнайоме місто. Давайте познайомимось з його мешканцями і подаруємо їм наші сувеніри. Діти підходять до будиночка і відкривають віконце. Наприклад: відкрили віконце першого будиночка і побачили ляльку. Вихователь запитує: кому ми подаруємо сувенір? (ляльці). В іншому будиночку у віконці з'явилися ведмежа. Вихователь запитує: А кому ми зараз подаруємо сувеніри?» (ведмежаті). Лексичний матеріал: кошеня – кошеняті, лоша – лоша́ті, курча – курча́ті, заєць – зайцю́, ведмідь – ведмедю́, собака – соба́ці тощо.

В гостях ми грали м'ячами, ляльками, малювали олівцями, тупотіли ногами, ляскали руками тощо.

Питання для самоконтролю

1. Що таке граматична форма слова? В чому проявляються граматичні форми слова?
2. Які основні завдання роботи над формуванням граматичної правильності мовлення у молодшій групі ЗДО?
3. Охарактеризуйте з погляду граматики мовлення дітей п'ятого / шостого років життя.
4. Як вводити в мовлення дітей дієслова доконаного та недоконаного виду?
5. За допомогою яких дидактичних ігор та вправ можна вправляти дітей у вживанні прийменників з просторовим значенням?
6. За допомогою яких дидактичних ігор та вправ можна вправляти дітей в узгодженні іменників з прикметниками в роді і числі?

7. За допомогою яких дидактичних ігор та вправ можна вправляти дітей у відмінюванні іменників?

8. У чому полягає ускладнення змісту дидактичних ігор у середній групі у порівнянні з молодшою?

9. Які вимоги вихователя до дітей при проведенні дидактичних ігор на розвиток граматичної правильності мовлення?

10. Якого типу дидактичні ігри і вправи ви будете використовувати у роботі зі старшими дошкільниками?

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуватися до демонстрації в аудиторії 3 дидактичних ігор або вправ, що забезпечують формування морфологічної сторони мовлення дошкільників (для молодшої, середньої і старшої груп).

2. Розробити фрагмент заняття з розвитку мовлення, де вирішуються завдання формування граматичної правильності мовлення дошкільників.

ТЕМА 11. ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ ПРАВИЛЬНОСТІ МОВЛЕННЯ (СИНТАКСИС) У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Методика формування синтаксичної сторони мовлення у молодшій групі ЗДО.

2. Методика формування синтаксичної сторони мовлення у середній групі ЗДО.

3. Методика формування синтаксичної сторони мовлення у старшій групі ЗДО.

4. Методика формування способів словотворення у дошкільному віці.

№ 1. Методика формування синтаксичної сторони мовлення у молодшій групі ЗДО

Робота над синтаксичною стороною мовлення передбачає формування у дітей умінь будувати речення різних типів та з'єднувати їх у зв'язне

висловлювання. Дітей молодшого дошкільного віку вчать будувати прості речення (з 2-3 слів), прості поширені речення, речення з однорідними членами. У мовленні з'являються складносурядні і складнопідрядні речення.

У молодшому дошкільному віці робота над реченнями проходить у такій послідовності: спочатку дітей вчать відчувати основу речення (підмет і присудок), потім поширювати і граматично оформляти просте речення.

Спочатку дитину вчать одними словом відповідати на питання по картинці (виділяється присудок):

- Що робить дівчинка? (стрибає).
- Що робить мама? (читає).

Потім дітей вчать будувати прості речення (які складаються з підмета і присудка) шляхом повних відповідей на запитання:

- Що робить дівчинка? (дівчинка стрибає).
- Що робить мама? (мама читає).

Далі дошкільники навчаються складати прості поширені речення. Паралельно вони набувають умінь граматично правильно поєднувати слова в реченні.

Формуванню вміння будувати поширені речення сприяють завдання типу «Закінчи речення». Під час виконання цих завдань діти навчаються підбирати другорядні члени речення (додаток, означення, обставину). Наприклад:

- Лікар лікує кого? (хворих).
- Дівчинка малює чим? (фарбами).
- Продавець продає що? (продукти).

Після такої роботи діти складають прості поширені речення шляхом повних відповідей на питання:

- Лікар лікує кого? (лікар лікує хворих).
- Дівчинка малює чим? (дівчинка малює фарбами). Що дівчинка малює фарбами? (дівчинка фарбами малює квіти).

У молодшій групі дітей навчають *поширювати речення за рахунок однорідних членів*. Трохи пізніше вчать вживати узагальнюючі слова.

Перед дітьми набори картинок: овочі (морква, цибуля, огірки, картопля), фрукти (яблука, вишні, груші), тварини (кішка, собака, корова), меблі (столи, стільці, шафи). Спочатку діти разом з вихователем розглядаються, що намальовано на картинці. Потім вихователь починає речення, а діти продовжують. Наприклад: мама купила в магазині моркву, цибулю, капусту.

У дівчинки в кімнаті є шафа, стіл, ліжко, стілець.

Далі називаються узагальнюючі слова: як можна одним словом назвати стіл, шафу, стілець, ліжко? (меблі).

Діти разом з вихователем *складають речення з узагальнюючим словом*, яке стоїть перед однорідними членами речення. Вихователь починає речення, діти продовжують його, а потім самостійно повторюють речення. Наприклад:

- У Даринки є багато іграшок: лялька, м'яч, ведмедик, зайчик.
- У бабусі на городі ростуть овочі: картопля, капуста, морква.

Отже, можна виділити такі етапи роботи над формуванням синтаксичної сторони мовлення у дітей молодшого віку:

- діти складають просте речення (підмет, присудок);
- розширюють речення за рахунок другорядних членів речення;
- розширюють речення за рахунок однорідних членів;
- вживають у реченні узагальнюючі слова перед однорідними членами;
- підводяться до складання складних речень.

№ 2. Методика формування синтаксичної сторони мовлення у середній групі ЗДО

У зміст навчання входить закріплення умінь правильно будувати речення, узгоджувати слова в реченні, використовувати в мовленні найпростіші види складносурядних і складнопідрядних речень.

Триває робота над поширенням речення та його правильним граматичним оформленням. Для цього при здійсненні словникової роботи необхідно дитину знайомити з дієслівною лексикою.

Дидактична вправа «Склади речення».

Мета: вчити граматично правильно оформлювати речення та розширювати його за допомогою другорядних членів.

Хід проведення.

- Що робить дівчинка? (дівчинка миє посуд).
- Яка дівчинка? (маленька).
- Доповніть словом «маленька» складене речення (маленька дівчинка миє посуд).
- Чим дівчинка миє посуд? (водою).
- Доповніть словом «водою» складене речення (маленька дівчинка миє посуд водою).
- Якою водою? (теплою).
- Доповніть словом «теплою» складене речення (маленька дівчинка миє посуд теплою водою).

Багато уваги у середньому дошкільному віці приділяється формуванню умінь складати складні речення. Для того, що будувати складні речення дітям необхідно усвідомлювати значення сполучників. З цією метою необхідно активізувати у мовленні дітей сурядні сполучники (а, але, або, однак, все ж) і підрядні сполучники (що, щоб, тому що, якщо, коли, оскільки).

Для введення сполучників у мовлення дітям пропонуються дидактичні вправи, у яких потрібно відповідати на запитання цілим реченням або закінчити речення.

Можна навести приклад дидактичної вправи, у якій дітям пропонують закінчити речення.

Дидактична вправа «Закінчи речення».

Мета: навчити правильно будувати складнопідрядні речення з сполучниками (тому що, бо).

Хід проведення. Діти, я буду говорити початок речення, ви його закінчуєте. Наприклад: Сергійко взяв м'яч, тому що він буде... (грати в футбол).

Вадим взяв фарби, тому що він буде... (малювати картину).

Катя взяла лійку, бо вона буде ... (поливати квіти)

Юра взяв молоток, тому що він буде ... (забивати цвяхи).

Дидактична вправа «Дай відповідь на питання».

Мета: навчити правильно будувати складнопідрядні речення з сполучниками (тому що, бо).

Хід проведення. Чому Сергійко взяв м'яч?

Для чого Юра взяв молоток?

Чому Вадим взяв фарби?

Дидактична вправа «Закінчи речення».

Мета: навчити складати складнопідрядні речення зі сполучником «адже».

Хід проведення. Діти, перед нами на столі лежать картинки. Давайте розглянемо їх і складемо речення з словом «адже». Наприклад: дівчатка діляться іграшками, адже вони друзі.

Дівчатка взяли парасольку, адже надворі йде дощ.

Почав розтавати сніг, адже прийшла весна.

Необхідно поливати квіти, адже вони не можуть жити без води.

Для формування умінь складати складносурядні речення також можна використовувати вправи типу «Закінчи речення» або спеціально створені побутові ситуації.

Дидактична вправа «Що роблять діти?».

Мета: навчити дітей граматично оформляти складносурядні речення.

Хід проведення. Діти, давайте подивимося на картинки і опишемо, що на них зображено.

- Дівчинка взяла фарби, вона буде (малювати картину).
- Хлопчик взяв м'яч, він буде (грати в футбол з друзями).
- Дівчинка взяла праску, вона буде (прасувати білизну).

Можна використати й інші види вправ.

Складання складносурядних речень за двома картинками.

Діти розглядають близькі за сюжетом картинки, складають речення по кожній картинці. Після цього за зразком вихователя, а потім самостійно складають речення.

Дидактична вправа «Хто де?».

Мета: вчити правильно складати складносурядне речення.

Хід проведення. Діти, давайте розглянемо картинки і спробуємо скласти речення. Що ми бачимо на першій картинці? (пташка сидить на гілці). Що ми бачимо на другій картинці? (зайчик лежить під деревом). А тепер об'єднаємо два речення в одне: пташка сидить на гілці, а зайчик лежить під деревом.

Хлопчик грає у футбол, а дівчинка малює.

Дівчинка чистить зуби, а хлопчик спить.

Можна запропонувати дидактичну вправу, в якій діти будуть виправляти зміст речення.

Дидактична вправа «Скажи правильно».

Мета: закріплювати вміння складати складносурядні речення.

Хід проведення. Я вам буду розповідати, як правильно робити, а ви мене виправляйте, якщо помітите помилку.

Спочатку треба лягти спати, а потім розібрати постіль (спочатку треба розібрати постіль, а потім лягти спати).

Спочатку треба витерти посуд, а потім вимити його (спочатку треба вимити посуд, а потім витерти його).

Спочатку треба йти спати, а потім умитися і почистити зуби (спочатку треба умитися і почистити зуби, а потім йти спати.)

№ 3. Методика формування синтаксичної сторони мовлення у старшій групі ЗДО

У старшому дошкільному віці дитина опановує різноманітням простих і складних синтаксичних конструкцій у зв'язку з розвитком діалогічної і монологічної форм мовлення. У роботі з дошкільниками використовуються прийоми роботи, які були в середній групі, проте зміст матеріалу ускладнюється.

Складання речень з однорідними означеннями.

- Яка сьогодні погода? (тепла, сонячна, безвітряна). Потім запропонувати дітям скласти речення. Наприклад: надворі стоїть тепла, сонячна, безвітряна погода.

- Яка осінь? (золотиста, жовтокоса, багряна). Запропонувати скласти речення. Наприклад: прийшла золотиста, жовтокоса, багряна осінь.

Слухання речень і подальше складання речень з правильним вживанням прийменників (у вигляді відповідей на питання).

Речення, які слухають діти.

З-за хмарки вийшло ласкаве та тепле сонечко.

З-за тину виглядала маленька білява дівчинка.

З-поміж усіх дітей Дмитрик був найвищим.

З-під землі виглядали перші проліски.

Посеред густого лісу стояв кремезний дуб.

Питання, на які відповідь дається повним реченням.

Звідки виглянуло сонечко?

Звідки виглядала маленька білява дівчинка?

З-поміж кого Дмитрик був найвищим?

№ 4. Методика формування способів словотворення у дошкільному віці

У дошкільному віці велика увага приділяється навчанню різним способам словотворення. Під час навчання способам словотворення просте повторення та запам'ятовування слів є малопродуктивним, дитина повинна дізнатися механізм словотворення і навчитися ним користуватися. Слід звернути увагу дітей на такі способи утворення слів:

- за допомогою суфіксів (вчитель – вчителька);
- за допомогою префіксів (їхав – поїхав – переїхав – виїхав);
- утворення слів за аналогією.

Молодший дошкільний вік.

Молодших дошкільників навчають різним способам словотворення. Суфіксальний спосіб словотворення використовується для утворення назв тварин та їх дитинчат (курка – курча – курчата), назв предметів посуду (цукор – цукорниця, сіль – сільниця).

Префіксальний спосіб словотворення використовується при вживанні дієслів (увійшов – вийшов, прийшов – пішов).

У молодшому дошкільному віці дітей вчать утворювати дієслова від звуконаслідувальних слів:

- Качка говорить: «Кря-кря-кря!». Що вона робить? (крякає).
- Жаба говорить: «Ква ква ква!». Що вона робить? (квакає).
- Корова говорить: «Мууу». Що вона робить? (мукає).

Дидактична гра «Утвори слово».

Мета: вчити утворювати дієслова від звуконаслідувальних слів.

Хід проведення. Діти, до нас завітали гості. Відгадайте, хто це? Перший гість каже «кря-кря-кря!». Це качечка. Що качечка робить? Крякає (зразок відповіді дає вихователь, далі діти називають дієслово самостійно).

Другий гість каже «ква-ква-ква!». Хто це? (жабка). Що жабка робить? (квакає). А хто каже «хрю-хрю-хрю»? (свинка). Що свинка робить? (хрюкає).

Дітей в дидактичних іграх та іграх-драматизаціях навчають утворювати *зменшувально-пестливі назви* дитинчат тварин, вживати назви дитинчат тварин в однині та множині: кошеня – кошенятко – кошенята, цуценя – цуценятко – цуценята; мишеня – мишенятко – мишенята.

Треба пам'ятати, що діти допускають помилки у важких формах словотвору. Тому, щоб попереджати помилки, дорослому доцільно використовувати мовний зразок.

Молодших дошкільників вчать утворювати слова шляхом *складання основ*: довгі вуха – довговухий, куций хвіст – куцохвостий.

Дидактична вправа «Скажи одним словом».

Мета: вчити утворювати прикметники з двох слів (іменника і прикметника, прикметника і дієслова).

Хід проведення. Діти, наш гість Мишеня хоче з вами погратися. Мишеня буде показувати картинки і говорити, що на них зображено двома словами, а ви скажете те ж саме одним словом. Наприклад, у зайчика довгі вуха – зайчик довговухий.

У дівчинки сірі очі. Яка дівчинка? (сіроока).

У лелеки довгі ноги. Який лелека? (довгоногий).

Короткий хвіст у зайця. Який зайчик? (короткохвостий).

Середній дошкільний вік.

У середній групі здійснюється навчання різним способам словотворення різних частин мови. Дітей вчать співвідносити назви тварин та їх дитинчат, вживати ці назви в однині, множині, в родовому відмінку множини (каченя – каченята – не стало каченят; зайченя – зайченята – багато зайченят; лисеня – лисенята – немає лисенят).

Діти, вправляючись в утворенні назв предметів посуду, усвідомлюють, що не всі слова утворюються однаковим способом (цукорниця, серветниця, хлібниця, салатниця, але маслянка).

Дітей ознайомлюють з походженням та утворенням деяких слів (чому гриби називають підберезниками, лисичками, мухоморами? шапку — вушанкою?).

Продовжується робота з утворення звуконаслідувальних дієслів (ворона каркає, півень кукураїкає); утворення дієслів префіксальним способом. Дітей вчать способам утворення дієслів від іменників (мило – милить, дзвінок – дзвенить, фарба – фарбує, вчитель – вчить, будівельник – будує, але кравець – шиє).

Дітей вчать співвідносити назви тварин та їх дитинчат, вживати ці назви в однині та множині, в родовому відмінку множини. *Вводяться такі найменування тварин, у яких дитинча називається по-іншому:* у коня – лоша, у корови – теля, у свині – поросля, у вівці – ягня. Педагог пояснює, що не у всіх дитинчат тварин є ім'я, їх так і називають: дитинча жирафа, дитинча мавпи.

Методика проведення ігор ускладнюється, *діти вже самостійно утворюють назви дитинчат тварин* за аналогією з тими, що вже знайоме.

Цікавим є приклад гри-драматизації, де в процесі гри діти вправляються у вживанні назви дитинча їжачка – їжаченя, відмінюванню іменника «їжаченя», а також узгодженню його з числівниками.

Гра-драматизація «Лісова пригода».

Якось восени я пішла до лісу. Я сіла на пенюк і раптом бачу: на галявинці з'явилася велика хто? (їжачиха.) А слідом за нею маленькі колючі кульки котяться. Хто це? Так, правильно, це їжаченята, маленькі їжачки. Що стали робити їжаченята? (їжаченята граються). Стали їжаченята гратися, перекидатися, носиками сопуть. А потім їжаченята вирішили налякати маму і сховалися за кущик. Хто сховався за кущик? (їжаченята). Їжачиха шукає їх. Хто їх шукає? (Їжачиха.) Ніяк не може знайти мама-їжачиха своїх (їжаченят). Їжаченята самі прибігли до неї. Пішли вони додому. Попереду хто? (їжачиха.)

За мамою-їжачихою хто? (їжаченята.) Спочатку одне (їжаченя), потім друге (їжаченя). Спочатку не стало кого? (їжачихи), а потім першого (їжаченяти) і, нарешті, не стало другого (їжаченяти). Не стало ні ... (їжачихи), ні її ... (їжаченят). А я встала з пенька і теж пішла додому.

Дидактична гра «Що з чого зроблено?»

Мета: формування навичок словотвору, розвиток узгодження іменника з прикметником.

Хід гри: Діти, я вам буду показувати картинки із різними предметами, а ви маєте сказати з чого зроблено цей предмет. Наприклад, якщо ваза зі скла, то це скляна ваза.

Миска з глини – глиняна миска; кораблик з паперу – паперовий кораблик; шарф з вовни – вовняний шарф; ложка з дерева – дерев'яна ложка; сумка зі шкіри – шкіряна сумка; стаканчик із пластмаси – пластмасовий стаканчик; варення з вишні – вишневе варення; шуба з хутра – хутряна шуба; відро із заліза – залізне відро.

Старший дошкільний вік.

У старшому дошкільному віці програма рекомендує знайомити дітей з типовими способами словотворення.

У старшій групі доцільно такі дидактичні вправи:

1) підбирати однокореневі слова («слова-родичі», які мають схожу частину і пов'язані за змістом): сніг, сніжний, сніжинка, сніжка; ліс, лісовий, лісник;

2) утворення ступенів порівняння прикметників: зелений — зеленіший; високий — вищий – дуже високий;

3) утворення прикметників від основ іменників: малина – малиновий, полуниця – полуничне;

4) утворення іменників чоловічого та жіночого роду суфіксальним способом: спорт – спортсмен, хокей – хокеїст, теніс – тенісист (від іменників); вчить – вчитель, буде – будівельник (від дієслів);

5) утворення присвійних прикметників: вовчий, орлиний, собачий, телячий, свинячий.

Гра «Хвалько».

Мета: утворення та вживання та розуміння дітьми іменників із суфіксом згрубілості.

Хід гри. Вихователь розповідає, що в гості прийшов зайчик, який дуже любить похвалитися. Як він хвалиться?

- Я не заєць, я зайчище.
- В мене не лапи, а лапища.
- В мене не вуса, а вусища.
- В мене не хвіст, а хвостище.
- В мене не зуби, а зубища.

Питання для самоконтролю

1. Які види речень діти навчаються будувати у молодшому дошкільному віці?
2. Які види речень діти навчаються будувати у середньому дошкільному віці?
3. Яка послідовність навчання складанню речень у молодшій групі?
4. Як дітей вчать вживати у реченні однорідні члени? узагальнюючі слова?
5. Якою є послідовність роботи над складанням складносурядних і складнопідрядних речень?
6. Як виправити граматичні помилки дітей (наведіть приклади)?
7. З якими способами словотвори знайомлять дітей у закладі дошкільної освіти?
8. Розкрийте послідовність роботи з формування синтаксичної будови мови у дітей?
9. Опишіть дитячі помилки, які спостерігаються при складанні речень та назвіть їх можливі причини.

10. Опишіть особливості оволодіння дошкільниками граматичними правилами та граматичною нормою.

11. Розташуйте у правильній послідовності етапи засвоєння граматики дітьми:

- а) дотримання правил граматики у власному мовленні;
- б) розуміння смислу сказаного оточуючими;
- в) оцінювання граматичної правильності мови;
- г) самостійне утворення нових слів за аналогією зі знайомими.

12. Визначте правильну послідовність ускладнення будови речень у дітей дошкільного віку:

- а) складносурядне речення;
- б) слова-речення;
- в) складнопідрядні речення;
- г) речення, що складаються із 3-4 слів;
- д) просте речення пропозиція, ускладнене однорідними членами.

13. Розкрийте особливості дитячої словотворчості: причини словотворчості, особливості дитячих слів.

14. Опишіть роботу над попередженням та подоланням граматичних помилок.

15. Подумайте про роль спілкування та дидактичних ігор у подоланні труднощів освоєння дітьми граматичних норм мови.

Завдання для самостійної роботи

1. Опишіть методику формування вміння говорити реченнями на заняттях з розвитку зв'язного мовлення.

2. Уявіть, що дитина у вашій групі робить помилки в утворенні форм родового відмінка множини іменників. Назвіть дидактичні ігри та вправи, які допоможуть дитині засвоїти способи словозміни іменників. Подумайте, на якому змісті ви будете проводити цю роботу у молодшому дошкільному віці, у старшому дошкільному віці?

3. Дитина старшого дошкільного віку рідко використовує складні речення. Які рекомендації ви можете дати для роботи з цією дитиною?
4. Дитина середнього дошкільного віку змінює невідмінювані іменники. Дайте рекомендації для роботи з цією дитиною.
5. Запропонуйте завдання, спрямовані на формування умінь у дитини складати складносурядні речення.
6. Запропонуйте завдання, спрямовані на формування умінь у дитини складати складнопідрядні речення.

РОЗДІЛ III. РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОЇ І МОНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

ТЕМА 11. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Поняття зв'язного мовлення та його основні форми.
2. Методи і прийоми навчання діалогічному мовленню дошкільників.
3. Етапи навчання діалогічному мовленню

№ 1. Поняття зв'язного мовлення та його основні форми

Оволодіння зв'язним мовленням – необхідна умова розвитку мовлення дошкільників. В оволодінні мовою дитина йде від частини до цілого: від слова – до з'єднання двох або трьох слів, далі – до простої фрази, ще пізніше – до складних речень. Кінцевим етапом є зв'язне мовлення, що складається з ряду розгорнутих речень.

Закономірності розвитку зв'язного мовлення дітей розкриваються в дослідженнях А.Леушиної. Вона показала, що розвиток зв'язного мовлення йде від оволодіння ситуативним мовленням – до оволодіння контекстним, потім процес вдосконалення цих форм протікає паралельно; розвиток зв'язного мовлення, зміна його функцій залежить від змісту, умов, форм спілкування дитини з оточуючими, визначається рівнем її інтелектуального розвитку.

Зв'язне мовлення реалізується у *двох формах*: монологі і діалозі. Діалогічна форма мовлення – первинна за своїм походженням у порівнянні з монологічною. Діалогічне мовлення відрізняється від монологічного тим, що несе безпосередньо емоційний контакт, впливає на співрозмовника за допомогою інтонації, тембру голосу, міміки і жестів.

Діалог – це розмова двох або кількох осіб. Він складається із запитань та відповідей, не потребує розгорнутих речень, тому що їх зміст доповнюється мімікою, жестами, інтонаціями, а також ситуацією, обстановкою, в якій

перебувають співрозмовники. Тому в діалозі багато неповних номінативних, питальних і окличних речень; значне місце тут посідає розмовна лексика; складні речення зустрічаються рідше, ніж у монологі [5].

Монолог — мовлення однієї людини, яке не передбачає миттєвого, безпосереднього відгуку слухачів, проте орієнтоване на сприймання його іншими людьми. Монологічне мовлення в психологічному і лінгвістичному відношенні більш складна форма усного мовлення. Вона більш розгорнута, вимагає більшої напруженості пам'яті, уваги до змісту і форми мови. Монологічне мовлення спирається на мислення, яке логічно більш послідовне, ніж у процесі діалогу. Для того щоб монолог був зрозумілий слухачам, у ньому повинні використовуватися повні і поширені речення, точні формулювання. Серед характеристик монологу у методичній літературі виділяються такі:

- цілеспрямованість (у мовця завжди є мета - вирішити певне мовне завдання);
- логічність (послідовність викладу інформації, тобто всі факти, думки пов'язані єдиним смислом);
- безперервність (відсутність непотрібних пауз, осмислене і правильне поєднання слів у висловлюваннях).

Монолог потребує ретельної попередньої підготовки, значного вольового зусилля, композиційних і логічних умінь. Монолог не підтримується ситуацією або запитаннями на відміну від діалогу, він, як правило, адресований не одній людині, а багатьом. Тому монолог повинен бути складений дуже ретельно, щоб бути зрозумілим слухачам.

Якщо до діалогу людину спонукають внутрішні та зовнішні мотиви (ситуація спілкування, репліки співрозмовника), то до монологу людину спонукають передусім внутрішні мотиви (стан, настрій, бажання, наміри), і вона сама обирає, про що і за допомогою яких засобів говоритиме. Монолог як основний засіб логічно та послідовно організованого повідомлення є більш усвідомленим та довільним за діалог. Монологічне мовлення вбирає всі досягнення мовця в оволодінні рідною мовою, його звуковою формою,

лексичним складом, граматичною будовою. Через це О.Леонтьєв пише: «Зазвичай, той, хто говорить планує або програмує не лише окреме висловлювання, а й ... весь монолог як ціле».

Виділяються такі відмінності монологу від діалогу:

- в створенні монологу бере участь одна людина;
- монологічне висловлювання більш контекстне;
- воно відрізняється більшою зв'язністю і логічною послідовністю;
- монолог триває відносно довго за часом, тому його обсяг найчастіше перевершує обсяг діалогу;
- монологічне висловлювання відрізняється від діалогічного чіткою структурною побудовою.

До основних властивостей монологічного мовлення відносять:

- можливість монологу забезпечується однією людиною;
- розгорнутість висловлювання, закінченість, логічна завершеність;
- довільність, безперервність висловлювання, літературна лексика.

Монологічне мовлення як складний, довільний, організований вид мовлення, що *потребує спеціального навчання*).

Оволодіння монологічним мовленням передбачає формування умінь дітей складати різні види розповідей. Виділяють такі види розповідей:

- розповідь-опис;
- сюжетна розповідь;
- розповідь-міркування.

Опис – це висловлювання про певні ознаки, властивості предмета чи явища. В описі дається характеристика людей, предметів, явищ природи шляхом перерахування їх суттєвих ознак. Найголовніше в описі – дати точне уявлення про предмет мовлення. Усі речення розповіді-опису мають якомога повніше, яскравіше, точніше відповісти на запитання, яким є предмет. Опис характеризується фіксацією зорових спостережень та об'єктивним викладом, що досягається використанням численних прикметників, іменників-означень тощо.

Опису притаманні такі основні характеристики:

- статичність (єдиний часовий план);
- констатація (затверджується наявність або відсутність будь-яких ознак предмета);
- інтонація перерахування;
- наявність об'єкта опису (картини природи, будь-яка обстановка або людина, тварина, невизначений предмет).

Сюжетна розповідь – це такий вид монологічного мовлення, в якому повідомляється про події, явища, що розгортаються у часі. Розповіді притаманні такі характерні особливості:

- динамічність (дійсність сприймається в процесі зміни і розвитку);
- послідовність подій;
- інтонація розповідання;
- наявність композиційної структури (вступ, основна частина, висновок).

Міркування – особливий вид монологічного мовлення, в якому відбиваються причинно-наслідкові зв'язки між різними фактами і явищами. Міркування складається з трьох основних частин:

- теза (те, що необхідно доводити);
- аргументи (докази, які дозволяють встановити хибність або істинність інформації);
- висновок.

Міркування є найбільш складним типом монологу для дошкільників, тому що для того, щоб побудувати міркування, необхідно сформоване логічне мислення, яке з'являється наприкінці дошкільного віку [29].

Монологічне висловлювання відрізняється чіткою структурною побудовою. Специфіка структури монологів різних типів представлена у таблиці 1.1. [17, с. 18].

Специфіка структури монологів різних типів

Тип тексту	Характеристика висловлювання	
	Мета висловлювання	Структура
Розповідь-опис	Описуються ознаки предметів, явищ, тварин, людей	Загальна характеристика об'єкта опису. Послідовне перерахування окремих ознак об'єкта опису. Заключна оцінка об'єкта опису.
Розповідь-повідомлення	Описуються події в певній послідовності.	Експозиція і зав'язка подій. Виклад розвитку подій у часовій послідовності, їх кульмінація. Розв'язка.
Розповідь-міркування	Стверджується або заперечується яке-небудь явище, факт, поняття.	Теза, що виражає судження, думку. Доведення думки (послідовне наведення аргументів). Висновок-заключення.

В таблиці показано, що в залежності від типу монологу (опис, повідомлення, міркування) його структура може видозмінюватися, конкретизуватися, проте в будь-якому випадку в монологічному висловлюванні чітко виділяються початок, середина і закінчення монологу. Структура монологу підпорядкована його темі, яка визначає цілісність і взаємозв'язок його частин (єдність теми, відповідність всіх мікротем головної думки мовця). Від початку (зачину) залежить зміст основної частини монологу, а кінець монологу підводить підсумок всьому сказаному.

№ 2. Методи і прийоми навчання діалогічному мовленню дошкільників

Для дитини дошкільного віку оволодіння діалогічним мовленням є необхідною умовою повноцінного соціального розвитку, оскільки здатність будувати діалог дозволяє дитині налагодити спілкування як з дорослими, так і з однолітками.

Головною особливістю діалогу є чергування говоріння одного співрозмовника зі слуханням та подальшим говорінням іншого. Діалогічне мовлення протікає у конкретній ситуації та супроводжується жестами, мімікою, інтонацією. Для діалогу характерні: розмовна лексика та фразеологія; стислість, недомовленість; прості та складні безсполучникові речення; короткочасне попереднє обмірковування. Зв'язність діалогу забезпечується двома співрозмовниками.

Діалогічне мовлення відрізняється мимовільністю, реактивністю. Дуже важливо відзначити, що для діалогу характерне використання мовних стереотипів, стійких формул спілкування, що полегшують ведення діалогу. Діалогічне мовлення стимулюється як внутрішніми, так і зовнішніми мотивами (ситуація, у якій відбувається діалог, репліки співрозмовника).

Отже, у діалозі поєднуються дві взаємопов'язані репліки: репліка, яка починає діалог (стимул), і репліка у відповідь (реакція). Виділяють три види діалогічних реплік: «питання – відповідь», «повідомлення – реакція на повідомлення», «спонукання – реакція на спонукання».

А Богуш виділяє такі завдання розвитку діалогічного мовлення є:

- а) відповідати на запитання і звертатися до інших із запитаннями;
- б) підтримувати розмову, продовжувати її відповідно до ситуації спілкування;
- в) виявляти ініціативу в розмові з дорослими та дітьми;
- г) будувати діалог на запропоновану тему [7, с. 397].

Визначальною педагогічної умовою розвитку діалогічного мовлення дітей є *створення активного мовленнєвого середовища* між дітьми, дітьми та дорослими.

Дошкільників навчають таким правилам ведення діалогу:

- дотримуватись черговості в розмові;
- вислуховувати співрозмовника, не перебивати його;
- підтримувати загальну тему розмови, не відволікатися від неї;
- виявляти повагу та увагу до співрозмовника, слухати, дивитися йому в очі або в обличчя;
- не говорити з повним ротом;
- говорити спокійно, з помірною гучністю, доброзичливим тоном;
- використовувати літературну лексику;
- будувати своє висловлювання так, щоб не образити співрозмовника і щоб воно було зрозуміле йому.

Основним методом формування діалогічного мовлення у повсякденному спілкуванні є бесіда вихователя з дітьми. Спілкування вихователя з дітьми має будуватися з урахуванням потреби дитини у спілкуванні, що змінюється протягом дошкільного дитинства.

Бесіди з дітьми можуть бути індивідуальними та колективними. Найкращий час для колективних бесід – прогулянка. Для індивідуальних бесід підходять вечірні та ранкові години. Але коли б вихователь не говорив з дітьми, розмова має бути корисною, цікавою і доступною.

Бесіди з дітьми можуть бути спланованими заздалегідь і спонтанними, які вихователь не планує, вони виникають з його ініціативи або ініціативи дітей під час прогулянок, ігор, режимних процесів.

Тематика та зміст бесід визначаються завданнями виховання та залежать від вікових особливостей дітей. У молодшій групі тематика бесід пов'язана з тим, що оточує дітей, що вони безпосередньо спостерігають. У середній та старших групах тематика бесід розширюється за рахунок нових знань та досвіду, які діти отримують із навколишнього життя, книг, телебачення.

Вихователь упродовж дня постійно спілкується з дітьми, організовує з ними бесіду з будь-якого приводу. **Вимоги щодо керівництва розумовою й мовленнєвою активністю дітей під час бесіди:**

- не зловживати запитаннями і не вимагати від них повних відповідей;
- вести бесіду природно, спонукати дітей до запитань, заохочувати до оцінки висловлюваних думок та їх словесного викладу всіма дітьми;
- не давати малюкам можливості відхилитися від основної теми бесіди;
- непомітно підводити їх до кінцевих висновків.

Ефективність бесіди залежить від вмілого підбору та розстановки питань. Запитання можуть бути основні та допоміжні, репродуктивні та пошукові. Крім питань у бесіді використовуються такі прийоми, як вказівка, пояснення, узагальнення, відповіді самого педагога, читання художніх творів, показ наочного матеріалу, залучення ігрового персонажа, створення ігрової ситуації, відгадування загадок, розв'язання логічних мовних завдань. Показником ефективності розмови є мовна активність дітей.

Методи і прийоми розвитку діалогічного мовлення:

1. *Словесні доручення* – сутність цього прийому навчання полягає в тому, що вихователь пропонує дитині звернутися з проханням до когось і дає зразок побудови речення, яке необхідно дитині для побудови діалогу. За допомогою цього прийому дитина навчається виражати свої дії, бажання словами. Можна навести такі приклади.

Ситуація 1. Даринко, якщо ти хочеш погратися з лялькою, попроси Тетянку поділитися з тобою. Підійди до неї і скажи: «Тетянку, дай мені, будь ласка, погратися твоєю лялькою. Я її поверну». Після цього можна проговорити з дитиною очікуваний діалог: «Що ти скажеш Тетянці? А що ти скажеш, коли Тетянка дасть тобі ляльку погратися?».

Ситуація 2. Наталочко, якщо ти хочеш пити, підійди до Світлани Іванівни і попроси налити тобі води. Скажеш так: «Світлано Іванівно, дайте

мені, будь ласка, попити води». Що ти скажеш Світлані Іванівні? А коли вона дасть тобі попити, що ти скажеш?

Можна використати прийом *звітування дитини про виконання доручення*. Вихователь пропонує дитині діалог: «Наталочко, ти поговорила зі Світланою Іванівною? Що ти їй сказала? А вона як відповіла? Ти молодець».

2. *Робота з книгою*: діти розглядають ілюстрації, картинки; озвучують діалоги героїв.

3. *Ігрові мовленнєві ситуації* типу: «У крамниці іграшок», «Розмова по оголошенню», «Розмова по телефону», «Довідкове бюро», «Каса».

Спочатку вихователь з дітьми обговорює сюжет, допомагає дітям створити уявну ситуацію (підбирає іграшки та інші атрибути). В процесі розігрування ситуації за необхідності надає дітям допомогу (задає навідні питання, дає вказівки, пропонує власні варіанти як зразок дії).

Ситуація «У крамниці іграшок».

Уявіть, що ви прийшли до крамниці і хочете купити іграшку. Хто буде продавцем в магазині?

Продавець: Добрий день. Ви хочете придбати іграшку?

Покупець. Так. Я хочу купити сестричці на день народження іграшку.

- А що саме Ви хочете?
- Мені подобається лялька на велосипеді. Скільки вона коштує?
- Вона коштує 90 гривень. Тримайте.
- Дякую, ось гроші.
- І Вам дякую. До побачення.

4. *Спільна діяльність*: завітати в гості до дітей іншої групи, допомогти молодшим дітям тощо.

5. *Спостереження*: в природі, за працею людей, транспортом, іграми дітей.

6. *Ігри*: сюжетно-рольові, дидактичні, рухливі з текстом, народні, ігри-інсценівки, ігри-драматизації. Завдання педагога – допомогти дітям установити ігрову взаємодію, наповнити її цікавим змістом для дітей,

спонукати до обміну репліками, тобто до діалогу. Роль, яку виконує дитина, задає стереотип мовної поведінки і привчає враховувати не тільки ситуацію спілкування, а й вік, стать, ступінь знайомства з тією чи іншою людиною.

7. *Праця*: доручення, колективна праця.

№ 3. Етапи навчання дошкільників діалогічному мовленню

У методиці пропонується використовувати різні види ігор при навчанні дітей діалогічному мовленню: ігри-інсценування, режисерські, дидактичні та рухливі ігри, ігри з готовими діалогічними текстами, а також ігри, у ході яких ці тексти створюються самими дітьми. Перевагою ігор є те, що вони створюють сприятливий емоційний фон, необхідний для організації освітнього процесу.

Послідовність використання ігор має узгоджуватись з етапами розвитку мовленнєвих умінь: від сприйняття і запозичення мовленнєвих форм до самостійного їх використання у різних умовах спілкування. Це визначає етапи роботи із дітьми.

На *попередньому етапі роботи* основним завданням є збагачення мовного досвіду дітей різноманітними видами діалогічних реплік. Механізмом засвоєння діалогічних реплік є здатність дошкільників до наслідування. Загальновідомо, що діти запозичують ті мовні зразки, які найчастіше чують. Саме тому важливо забезпечити багаторазове сприйняття дітьми різноманітних діалогічних реплік.

До джерел мовленнєвого наслідування відносяться: мовлення оточення, художня література, лялькові спектаклі, фільми. Під час роботи з дітьми необхідно привертати увагу дітей до діалогів героїв. Для цього в бесідах після читання літературних творів або перегляду фільмів, вистав вихователь виділяє діалогічні репліки, які зустрічалися у тексті (як ініціативні репліки, так і висловлювання у відповідь): «Як Лисичка підмовляла півника відчинити двері? Що півник їй відповідав?» (казка «Котик і півник»); «Що дідусь

запитував у кізоньки щовечора? А що коза-дереза відповідала?» (казка «Коза-дереза»).

Перший етап формування діалогічних умінь – запозичення готових діалогічних реплік. Діти засвоюють літературні діалоги і відтворюють їх при інсценуванні віршів, казок. З цією метою використовуються різноманітні потішки, забавлянки, казки та оповідання.

Ковальок, ковальок.

- Ковальок, ковальок, підкуй чобіток,
А я тобі, ковальок, дам за теє п'ятачок.
- Я не хочу кувать: в мене ручки болять.

Лася-Парася.

- Лася-Парася, де була?
- У лісі.
- Що їла?
- Горісі.
- Чим кусала?
- Зубами.
- Куди клала?
- До мами.

Киця-мура.

- Киця-мура, де ти була?
- У бабусі.
- Що робила?
- Миски мила: дві помила, дві розбила,
Баба голову набила!

Євген Гуцало «Без дороги ходить дощ».

- Звідки дощ іде?
- Із неба!
- Де іде той дощ?
- Де треба!

- Без дороги ходить скрізь –
через поле, через ліс.

- А чи є у нього ноги?

- Та нащо дощеві ноги,
коли ходить без дороги!

Грицько Бойко «Знайду».

Нащо калоші ти взуваєш?

— Я в них на вулицю піду!

— Але ж грязюки там немає...

— Нічого, я її знайду!

Л.Коврига «Чистуха».

Мама-білочка руденька донечку пита маленьку:

- Посуд ти сама помила?

- Ні, я песика просила.

- Ну, а песик як зумів?

- Язичком його помив.

На другому етапі використовуються ігри, в яких дошкільники оперують не лише заученими (репродуктивними) репліками, а й самостійно побудованими (продуктивними). Такі види театральних ігор, в яких використовується переказ за ролями, інсценування прозових літературних творів та режисерські ігри за мотивами творів, використовуються для поступового переходу дітей від використання готових реплік до побудови своїх.

Гра «Фарби».

Мета: вчити дітей ставити запитання та відповідати на них.

Хід гри. Учасники гри обирають продавця та двох покупців. Інші гравці – фарби. Кожна фарба вигадує собі колір і називає його продавцю. Потім приходить покупець:

- Тук-тук!

- Хто там?

- Покупець.
- Навіщо прийшов?
- За фарбою.
- За якою?
- За блакитною.

Якщо блакитної фарби немає, продавець каже: «Такої у нас нема! Скачи по доріжці на одній ніжці!». Завдання можуть бути різні: поскакати на одній ніжці, пройти гігантськими (ліліпутськими) кроками тощо.

Якщо покупець відгадав колір фарби, він забирає її собі. Потім підходить другий покупець, розмова із продавцем повторюється. Так вони по черзі розбирають фарби. Виграє покупець, який набрав більше фарб.

На даному етапі можна вчити дітей вести діалог по телефону. Для цього використовуються ігри з телефоном, у яких педагог демонструє різні ситуації, пов'язані з телефонними переговорами: дзвінок до поліклініки, квітковий магазин тощо. При обігранні ситуацій вихователь знайомить дітей із етикетом телефонної розмови, із традиційними мовними фразами.

Ігрова ситуація «Інтернет-магазин».

Вихователь вносить в групу іграшкові телефони і пропонує:

- Давайте пограємо в інтернет-магазин. Я ніби продавець в інтернет-магазині, а ви покупці, які замовляєте потрібний вам товар. У мене телефон дзвонить: дзинь-дзинь. Саша, давай ти мені дзвониш.
- Хто говорить? Саша? Добрий день.
- Так, це Саша. Добрий день.
- Ви щось бажаєте замовити?
- Я б хотів купити зимню шапку.
- Добре. Якого Вам кольору?
- Зелену.
- Ваше замовлення прийнято.
- Дякую. До побачення.
- До побачення.

Ігрова ситуація «Піцерія».

Вихователь пропонує гру: «Діти, давайте з вами пограємо в гру «Піцерія». Уявіть, начебто ви дома і хочете замовити піцу. Я – кухар. Телефонуйте мені та замовляйте піцу. Дзинь-дзинь. У мене дзвонить телефон. Алло! Доброго дня! Ви бажаєте замовити піцу? Вам велику чи маленьку? А з чим ви хочете піцу? З чим буває? Можу порекомендувати вам з шинкою, ковбасою, грибами. А соус додавати? Можливо ви бажаєте прикрасити піцу петрушкою? Ваше замовлення прийнято, з Вас 50 гривень. Піца буде готова через півгодини. Як ви бажаєте розрахуватись: при отриманні чи скинете гроші на картку? Добре, розрахуетесь при отриманні. До побачення!».

На цьому етапі використовуються народні казки та твори письменників: «Ворона й рак» (Олена Пчілка), «Лисичка-сестричка та вовк» (казка) тощо.

На третьому етапі використовуються ігри, які спонукають дітей до самостійної побудови діалогічних реплік. Це словесні ігри телефонні ігри-імпровізації, творчі ігри (театралізовані та режисерські). Особливу роль відіграють словесні ігри, оскільки вони дозволяють педагогу спрямувати мовленнєву активність дітей.

Закріплення умінь дітей ставити запитання та відповідати на них відбувається в іграх «Так і ні», «Заборонені слова» тощо. Наприклад, у грі «Так і ні» дітей спонукають до побудови питань у певній логічній послідовності. Вони задають ланцюжок питань, що дозволяють отримувати відповідь лише «так» і «ні», і здогадатися, який предмет (тварина, рослина) «захована» у чарівному мішечку. Точність питань залежить від ясності уявлень дитини про предмети, їх класифікаційні ознаки.

Гра «Чарівний мішечок».

Мета: побудова діалогу з метою отримання інформації, активізація мовленнєвої активності.

Обладнання: мішечок, предмет простої геометричної форми (шматочок мила), м'яч, фішки.

Хід гри. Вихователь: «Діти, у мене в мішечку щось сховано. Хочете відгадати, що там лежить? Щоб відгадати, треба ставити запитання. А я на них відповідатиму. Запитуємо по черзі: кому кину м'яч, той і задає питання. Кожен, хто задав питання, бере фішку. Не забувайте, що повторювати питання не можна. Наприкінці гри подивимося, хто більше набере фішок. Починаємо!».

Вихователь дає м'яч одному з дітей та пропонує задати запитання. Далі м'яч передається по колу або дитині, яка попросить. Якщо діти вгадають, спитати, чому вони так думають. Якщо не вгадають, наприкінці гри підказати: цей предмет потрібний для того, щоб руки, тіло, обличчя були чистими; можна підібрати загадку про цей предмет. Наприкінці гри підраховується кількість отриманих фішок.

Питання для самоконтролю

1. Які є форми зв'язного мовлення?
2. У чому різниця між діалогічним та монологічним мовленням?
3. Які є види монологічного мовлення?
4. У чому різниця між описом, оповіданням, міркуванням?
5. Чим полегшується засвоєння дітьми діалогічного мовлення? Як закріплюються навички діалогічного мовлення в побуті?
6. Чому оволодіння дитиною монологічним мовленням є складним процесом і потребує спеціально організованого навчання?
7. Як організується домовленнєва діяльність дитини першого року життя? Які методи та прийоми навчання мовленню використовує дорослий у роботі з дітьми першого року життя?
8. У чому проявляється зв'язне мовлення дитини раннього віку?
9. Як організувати роботу з розвитку мовлення дітей раннього віку?
10. Чому театралізовані ігри можна використовувати як метод розвитку діалогічного мовлення дошкільників?
11. Перерахуйте етапи формування діалогічних умінь?

12. Які методи і прийоми роботи можна використовувати на кожному етапі формування діалогічних умінь?

Завдання для самостійної роботи

1. Подивіться відео, в яких демонструється, як мами проводять вправи з розвитку мовлення дітьми 3-6 міс. та 6-12 міс. Під час аналізу відео зверніть увагу на такі моменти:

а) як мама допомагає дитині зрозуміти окремі слова, тобто як розвиває у дитини здатність співвідносити слово з предметом, дією;

б) як мама викликає в дитини бажання наслідувати їй у вимові звуків мови, складів, вигуків-звуконаслідувань, найпростіших слів.

2. Подивіться відео, які вправи з розвитку мовлення використовуються дорослим у роботі з дитиною від одного року до півтора років; від півтора до двох років. Під час аналізу відео зверніть увагу на такі моменти:

а) прийоми розвитку розуміння мови;

б) прийоми розвитку фонетичних навичок (артикуляції звуків, модуляції голосу за тембром — для вираження почуттів: радості, прикраси, задоволення, невдоволення, подиву тощо; для вираження згоди, незгоди, ласки, осуду тощо);

в) прийоми розвитку навичок вживання узагальнюючих слів;

г) прийоми розвитку граматичної правильності мовлення (морфології і синтаксису).

3. Розробіть фрагмент заняття з розвитку діалогічного мовлення на тему «Транспорт» (для середньої групи) з використанням методу бесіди.

Підготовка до заняття: діти повинні мати досвід поїздок в автобусі, в легковому автомобілі та інших видах транспорту.

Орієнтовний перелік питань для бесіди::

- Пам'ятаєте, на чому ви їхали з дачі? до бабусі? (автобус.)
- Якого розміру був автобус? Якого він кольору зовні?. А який всередині? Якого кольору сидіння?
- Де сидів водій?

- Чи могла б вся наша група поміститися в автобусі? у легковому автомобілі? чому б не помістилася?

- Скільки людей можуть їхати у легковому автомобілі?

- Хто їздив у легковому автомобілі?

- Чому ми не прийшли пішки з дачі до міста а користувалися автомобілем?

4. Підготуйте гру-драматизацію для кожної вікової групи. Наприклад, у молодшій групі можна підготувати гру «Рукавичка», у середній – «Котик і півник», у старшій – «Солом'яний бичок».

5. Розробіть методичні рекомендації для вихователя з розвитку діалогічного мовлення дітей, які включають відповіді на такі питання:

- як розпочати бесіду з дітьми різних вікових груп?

- як активізувати пізнавальну діяльність дітей різного віку у процесі бесіди?

- як розвивати діалогічне мовлення та мотивувати мовну активність у процесі обговорення певної теми?

- чи потрібно відповідати на всі дитячі запитання?

- які можуть бути стратегії відповіді питання?

6. Розробіть бесіду з дітьми на будь-яку тему: «Наш дитячий садок», «Професії наших батьків», «Іграшки», «Наш одяг», «Пори року», «Фрукти та овочі», «Будь добрим товаришем».

Для цього вам потрібно:

- визначити тему бесіди;

- розробити програмний зміст бесіди;

- визначити методикау та зміст попередньої підготовки до бесіди;

- продумати прийоми навчання під час бесіди;

- оформити конспект бесіди.

ТЕМА 13. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ПЕРЕКАЗУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. Завдання навчання переказу дітей дошкільного віку.
2. Методика навчання переказу у ранньому і молодшому дошкільному віці.
3. Методика навчання переказу в середньому дошкільному віці.
4. Методика навчання переказу у старшому дошкільному віці.

№ 1. Завдання навчання переказу дітей дошкільного віку

Переказ - свідоме відтворення літературного тексту в усному мовленні.

Переказ тексту – складна діяльність, що потребує розвитку мовлення, мислення пам'яті та інших психічних процесів. Щоб переказувати текст, дитина має оволодіти такими уміннями:

- уважно слухати літературний текст;
- розуміти основний зміст тексту;
- запам'ятовувати послідовність епізодів сюжетної лінії та способи авторського передавання змісту;
- свідомо, зв'язно та виразно відтворювати текст під час переказу [7, с.421].

Твори для переказу мають відповідати *певним вимогам*:

- виховна цінність твору – твір для переказу має збагачувати моральний досвід дітей, сприяти формуванню моральної свідомості та моральних почуттів;
- доступність для розуміння дитиною;
- чітка композиція твору з вираженою послідовністю подій (описові тексти дітям не пропонуються);
- персонажі творів мають яскраво виражені риси характеру;
- мова твору має бути доступна для відтворення, але в той же час образна і виразна.

А.Богуш пропонує використовувати такі *способи переказу тексту*:

- *повний (цілісний) переказ* - одна дитина переказує весь текст. Цей спосіб доцільно застосовувати, коли текст короткий;

- *переказ за частинами* (командами) – цей спосіб полягає в тому, що вихователь або діти створюють команду, члени якої домовляються між собою, хто яку частину переказуватиме. Під час такого переказу задіяно більше дітей, вони уважно слухають не тільки власне мовлення, а й висловлювання товаришів;

- *колективний переказ* - діти по черзі переказують текст твору. Обсяг переказу визначає вихователь - це може бути речення чи епізод;

- *інсценування за ролями* – цей спосіб переказу здебільшого застосовують у молодшому дошкільному віці. Вихователь бере на себе роль автора, допомагає дітям розподілити ролі, підібрати атрибути, костюми, обговорює з ними характер персонажів, радить поміркувати над інтонацією;

- *творчий переказ*– доцільно застосовувати у старшому дошкільному віці, коли діти вже мають певний досвід відтворення текстів. Такий спосіб переказу передбачає не дослівне відтворення тексту, а виконання творчих завдань (переказ від першої особи, придумування нового початку, закінчення, чи епізодів, введення нових персонажів).

Вимоги до переказів дітей:

- усвідомленість (повне розуміння тексту);
- повнота передачі твору (відсутність суттєвих пропусків, що порушують логіку викладу);
- послідовність та зв'язність переказу;
- використання словника та особливостей авторського тексту;
- плавність переказу, відсутність тривалих пауз;
- виразність та фонетична правильність мовлення.

№ 2. Методика навчання переказу у ранньому і молодшому дошкільному віці

З дітьми раннього і молодшого дошкільного віку проводиться пропедевтична робота, метою якої є вироблення умінь слухати, відповідати на питання, включати окремі слова та речення у переказ вихователя. Отже,

важливим завданням вихователя є навчити дітей сприймати і розуміти текст, підготувати до відтворення тексту.

Навчання переказу починається з відтворення добре знайомих казок, побудованих на повторі («Колобок», «Ріпка», «Рукавичка»). Найбільш ефективним методичним прийомом навчання переказу є включення дітей до переказу вихователя, коли вони повторюють 1-2 слова або ціле речення.

Наприклад: Жили-були дід і ... (баба). Була в них ... (курочка Ряба).

Поступово діти підходять до переказу за питаннями вихователя. Питання спрямовані на встановлення послідовності подій, назви дійових осіб.

Наприклад: Кого зустрів колобок? (лисичку). Яку пісеньку заспівав лисичці колобок?

Якщо дитина запам'ятала початок казки, вона розповідає його самостійно. У разі виникнення труднощів до переказу підключається вихователь. Після переказу коротких народних казок можна переходити до переказу маленьких оповідань із нескладною фабулою.

В процесі роботи над казкою вихователь демонструє дітям ілюстрації до неї. Показ супроводжується обговоренням, питаннями. Розгляд ілюстрацій краще проводити до або після читання, при цьому дітям кажуть: «Я вам покажу картинку, а потім прочитаю про те, що на них намальовано»; «Я вам прочитала казку, а тепер покажу картинку».

Ефективним є використання різних видів театру, драматизація літературних творів, що сприяє формуванню емоційного сприймання казки, розвитку інтересу до художніх творів, бажання передати свої враження.

У молодшій групі при переказі творів частіше використовується не зразок розповіді дорослого, а спільне розповідання, коли дитина закінчує речення, фразу. Важливим елементом навчання переказу є формування у дитини умінь встановлювати зв'язки між реченнями в тексті. Найбільш поширеним є зв'язок за допомогою займенників (На дереві сиділа пухнаста білочка. Вона) і зв'язок за допомогою повтору слів (На дереві сиділа пухнаста білочка. Білочка).

Можна запропонувати таку послідовність роботи над переказом казки:

- 1) виразне читання / розповідання казки (первинне ознайомлення з твором);
- 2) розгляд ілюстрацій, бесіда про персонажів казки;
- 3) спільне з дітьми розповідання казки з використанням театру (настільного, фланелеграфу тощо);
- 4) читання забавлянок, потішок, пісеньок на тему казки;
- 5) гра-драматизація.

Така робота проводиться протягом декількох днів. Можна запропонувати дітям принести з дому книги, розглянути ілюстрації різних художників, поговорити про героїв казки. Такі бесіди спонукають дітей до драматизації казки. При драматизації слова автора читає вихователь, а діти переодягаються у героїв казки.

№ 3. Методика навчання переказу в середньому дошкільному віці

З середньої групи починається систематичне навчання дітей переказу. Найбільш доцільною формою організації навчання дітей переказу є заняття з усією групою. Успіх навчання залежить від підготовчої роботи, проведеної перед заняттям.

Підготовка вихователя передбачає:

- а) вибір твору з урахуванням розвитку мовлення дітей, виховних завдань;
- б) аналіз твору і робота над виразністю виконання;
- в) відбір незрозумілих дітям слів і прийомів їх пояснення.

Підготовка дітей до переказів передбачає:

- а) організація нового або збагачення наявного досвіду дитини відповідно до змісту твору;
- б) пояснення незнайомих слів до читання твору;
- в) стимулювання уваги і інтересу до змісту твору.

На підготовчому етапі доцільно використовувати такі методи і прийоми навчання: спостереження, розглядання картин, бесіди, розгляд предметів (іграшок, ілюстрацій), розповідь про автора, роз'яснення особливостей жанру, малювання або ліплення після первинного ознайомлення з текстом, що допомагає уточнити характеристики дійових осіб.

Якщо твір невеликий за об'ємом, то первинне ознайомлення з ним та подальший переказ можливо організувати в межах одного заняття. У випадку, якщо твір значний за об'ємом, то первинне ознайомлення з ним здійснюється за декілька днів до організації переказу.

Етапи навчання переказу.

1. *Вступна бесіда*, мета якої у підготовці дітей до сприйняття твору. Тут важливо актуалізувати наявний досвід дітей відповідно до змісту твору. Використовуються методичні прийоми: навідні питання, розгляд картин та ілюстрацій, спостереження, відгадування загадок. Якщо твір значний за об'ємом, вихователь допомагає дітям пригадати основні події твору (зміст тексту краще оновити в пам'яті дітей напередодні заняття).

2. *Первинне читання твору*. Дітям пропонується послухати твір, повідомляються його назва, автор. Текст розповідається / читається *без попередження* про подальший переказ, щоб не обмежувати увагу дитини, і не заважати цілісному сприйняттю художнього твору.

3. *Бесіда за змістом прочитаного*, спрямована на аналіз і запам'ятовування тексту. Бесіду проводять із використанням наочності. Питання спрямовані на відтворення послідовності подій твору. Педагог також включає питання щодо характеру, настрою персонажів, налаштовує дитину на виразну вимову фраз: «Як потрібно сказати, щоб усі зрозуміли, що зайчик переляканий?»

Вихователь може вибірково зачитати окремі епізоди, якщо бачить, що їх розуміння та відтворення викликає у дітей труднощі.

4. *Повторне читання з установкою на наступний переказ*.

5. *Перекази дітей.* Обов'язковим моментом є вказівки щодо *вимог до переказу, а саме:*

- нічого не забувати та нічого не додавати від себе;
- переказувати голосно, щоб усім добре було чути;
- змінювати голос за героєм, щоб було цікаво слухати;
- довго не думати над кожним реченням, щоб було зрозуміло.

Вихователь має *повторювати ці вимоги перед кожним наступним переказом*, поєднуючи зі схваленням: «Діти, ви звернули увагу, як добре розповідав Сашко. Він нічого не випустив і нічого не додав від себе», чи просто даючи вказівку: «Діти намагайтеся переказувати точно, нічого не забувайте та нічого не додавайте від себе» [7].

6. *Робота після переказу.* Тут можна використовувати інсценізацію твору за допомогою іграшок, настільного та тіньового театру, ігри-драматизації дітей.

Якщо використовується для переказу складний і об'ємний твір, то ознайомлення з ним здійснюється за декілька днів (5-7 днів). На занятті дітям дають установку на переказ, читають вже знайомий їм твір, проводять бесіду за змістом, при необхідності читають ще раз, далі йдуть перекази дітей.

У середній групі можна для переказу запропонувати оповідання К.Ушинського «Гуси».

К.Ушинський «Гуси»

Вийшла господиня і манить гусей додому: «Теги-теги-теги! Гуси білі, сірі гуси, ступайте додому!»

А гуси шиї довгі витягли, лапи червоні розчепірили, крилами махають, носи розкривають: «Га-га-га! Ми не хочемо додому йти! Нам і тут добре».

Бачить господиня, що добром від гусей нічого не доб'єшся, взяла довгу лозину і погнала їх додому.

Під час вступної бесіди можна згадати, де діти бачили гусей, як вони виглядають, розглянути ілюстрації. Перед читанням оповідання необхідно

провести словникову роботу, що передбачає пояснення таких слів: манити, розчепірили, лозина.

Після первинного читання вихователь проводить бесіду за змістом твору, в ході якої ставить такі питання:

- Як починається оповідання?
- Як господиня манила гусей, як кликала їх?
- Що зробили гуси у відповідь на слова господині?
- Що вони відповіли господині?
- Що зробила господиня, щоб погнати гусей додому?

Увага дітей звертається на характеристику персонажів, на засоби виразності (гуси шиї довгі витягли, лапи червоні розчепірили; довга лозина).

У процесі переказу вихователь широко користується *прийомом відображеного мовлення*. Якщо дитина відчуває труднощі і мовчить, то вихователь починає речення, а дитина повторює фразу слідом за ним.

Також вихователь використовує наступні прийоми:

- підказка необхідних слів і фраз (щоб уникнути пропусків). Наприклад: Наталка не сказала, що відповіли гуси господині;
- виправлення лексичних і граматичних помилок;
- позитивне оцінювання кожного дитячого переказу;
- гра-драматизація за мотивами твору (після переказів дітей).

У середньому дошкільному віці вихователь може запропонувати дітям план переказу. Це можуть бути ілюстрації до тексту, які розміщуються послідовно, дитячі малюнки, моделі. Найбільш ефективним для дітей середньої групи є переказ за ролями чи за частинами (командами).

Переказ казки В. Сутєєва «Живі гриби».

1. Вступна бесіда. Чи ходили ви в ліс за грибами? Коли це було? Для чого ви збирали гриби?

Словникова робота: що таке «припаси»? (продукти, предмети, зібрані для якоїсь справи. Наприклад, овочі на зиму); видимо-невидимо (дуже багато); скочив на ніжки і дременув (швидко став на ніжки і побіг).

2. Первинне читання. Зараз ми з вами прослухаємо казку Володимира Сутєєва «Живі гриби».

Пішов якось їжак по гриби, щоб діточок нагодувати. Зима попереду довга, без припасів - ніяк не можна. Багато грибів набрав, усім їжачкам вистачить, ще й друзів є можливість пригостити. А Микита й Денис теж вирішили по гриби до лісу піти. Та от тільки всі гриби кудись поділися, під листочками та під гілками сховалися. Раптом бачать хлопці під деревом невеличкий горбок, а на ньому грибів – видимо-невидимо! І білі, і підберезники, і маслюки! От хлопці зраділи! Кинулися до чудового горбочка. А той раптом скочив на ніжки та як дремене! От хлопці здивувалися! Ще не доводилось їм живих грибів бачити! А їжак з грибами додому прибіг, усіх їжачків нагодував, ще й на зиму вистачило!

3. Бесіда за змістом прочитаного.

- Чому їжачок вирішив по гриби піти?
- Хто ще вирішив піти по гриби? Знайшли хлопчики гриби?
- Розкажіть, що за горбочок побачили хлопчики?
- Що горбочок зробив, коли хлопчики підбігли до нього?
- Чому хлопчики спочатку зраділи, а потім здивувалися?
- Чим закінчилась казка?

4. Повторне читання казки з установкою на подальший переказ.

5. Самостійні перекази дітей

№ 4. Методика навчання переказу в старшому дошкільному віці

У старшій групі ЗДО робота над переказом твору ускладнюється. Діти при переказі літературних творів здатні виявити більшу самостійність та активність, ніж у середньому дошкільному віці. Старші дошкільники краще запам'ятовують твір та більш точно відтворюють прочитане, у них розширюється словник, увага та інтерес до образного слова. Казки та оповідання, рекомендовані для переказу у старшій групі, є більш складними за

своєю структурою, мовним матеріалом та кількістю дійових осіб, ніж тексти для середньої групи.

Вимоги до літературного тексту для переказу зберігаються:

- доступний, зрозумілий дітям зміст;
- різноманітність жанрів;
- чітка композиція твору, динамічність подій;
- доступна мова з використанням різноманітних мовних засобів;
- невеликий обсяг твору;
- виховний потенціал твору, спрямованість на формування

позитивних якостей особистості (доброта, чуйність, толерантність тощо).

Використовуються такі методи і прийоми роботи, що забезпечують сприймання твору:

- розгляд картин, ілюстрацій, предметів, про які йтиметься в творі;
- лексико-граматичні вправи на матеріалі твору;
- використання загадок, прислів'їв, віршів, що сприяють розумінню

змісту оповідання;

- спостереження за явищами природи, навколишнього життя, звертання особистого досвіду дітей.

Виділяють такі *етапи роботи над переказом твору*.

1. *Вступна бесіда*, мета якої у підготовці дітей до сприйняття твору. Під час вступної бесіди актуалізуються та розширюються уявлення і знання дітей, пов'язані з темою твору; забезпечується розуміння слів і виразів, які зустрічаються в тексті; забезпечується емоційне налаштування дітей на сприймання твору.

2. *Первинне читання без попередження про подальший переказ*, щоб забезпечити вільне сприймання твору. Вихователь пропонує дітям послухати оповідання чи казку, націлюючи їх на уважне сприймання тексту та виконання вказівок щодо виділення в ньому специфічних дій, слів, образів тощо, потім виразно читає текст. Треба звернути увагу, що *ці два етапи опускаються, якщо твір уже добре знайомий дітям*.

3. *Бесідам за змістом твору* з використанням наочності для усвідомлення дітьми теми, ідеї, головної сюжетної лінії. Під час бесіди уточнюється послідовність подій, характеристика образів, головна ідея твору.

Вихователь обов'язково звертає увагу на мову твору (підкреслює образні висловлювання, порівняння, фразеологізми). Здійснюється підготовка до виразного переказу: робота над прямою мовою персонажів твору, осмислення інтонацій, темпу тощо.

4. *Повторне читання* з установкою на переказ. Повторне читання здійснюється у більш повільному темпі у порівнянні з первинним.

А.Богуш рекомендує після повторного читання проводити *коротку бесіду* з метою привернути увагу дітей до характеристик персонажів, засобів інтонаційної виразності, що передають ці образи.

5. *Складання плану переказу* разом із дітьми. Вихователь дає вказівки щодо вимог до переказу. Можливе застосування методу моделювання.

Отже, робота над твором передбачає використання таких методів і прийомів навчання:

- бесіда за твором (про послідовність подій твору, характеристики персонажів, особливості мовлення, виділення головної думки твору);
- вибудовування в логічній послідовності ілюстрацій до розповіді або казки;
- виділення з тексту фраз до кожної картинки;
- вигадування додаткової і відсутньої картинки до окремих фрагментів тексту;
- частковий переказ під час бесіди (переказують складні частини тексту, де є опис, діалоги дійових осіб);
- складання плану переказу (як допоміжні засоби можуть використовуватись ілюстрації, предметні картинки, символи тощо).

6. *Перекази дітей*. Вихователь може використовувати методи і прийоми, що сприяють удосконаленню дитячих переказів:

- підказка слова чи фрази вихователем;

- відображене мовлення (вихователь каже фразу, а дитина її повторює);
- у випадках, коли твір ділиться на логічні частини і значний за обсягом застосовується переказ частинами;

- якщо у творі є діалог, то доцільно використовувати переказ за ролями (в особах);

- у старших групах можливий прийом: переказ тексту від першої особи або в особах різних героїв, а також побудова переказу з включенням іншого героя;

- ігрові прийоми (наприклад, переказ, сидячи біля макета телевізора).

Якщо в молодших групах вихователь сам аналізує дитячі перекази, то в старшій групі до аналізу залучаються діти. Вони відзначають пропуски, аналізують повноту переказу, враховують самостійність, послідовність, повноту, плавність, виразність переказу.

У старшій групі широко застосовується *план переказу*. Це може бути готовий план, запропонований вихователем, і план, складений разом з дітьми. Спочатку дітям пропонуються питання, що показують окремі смислові відрізки твору, а потім план *формулюється у вигляді вказівок*:

- спочатку розкажіть про
- потім розкажіть про те, як
- не забудьте сказати про

Етапи роботи над переказом бувальщини Льва Толстого «Пожежні собаки».

1. Вступна бесіда.

- Що ви уявляєте, коли чуєте слово «пожежа»? Які почуття виникають, коли ви чуєте слово «пожежа»?

- Хто людям допомагає впоратися із пожежею? (пожежні – це спеціально підготовлені люди).

- А ви знали, що пожежним допомагали собаки, які були навчені рятувати людей із вогню? Про таких собак розповів письменник Лев Толстой

у бувальщині «Пожежні собаки». Історія відбувалася у місті Лондоні, це столиця Англії. Давайте дізнаємося, що там трапилося.

Словникова робота.

2. Первинне читання без установки на переказ.

Часто буває, що в містах на пожежах залишаються діти в будинках і їх не можна витягти, бо вони від переляку сховаються і мовчать, а від диму не можна їх побачити. Для цього в Лондоні навчені собаки. Собаки ці живуть із пожежними, і коли загориться будинок, то пожежні посилають собак витягувати дітей. Один такий собака в Лондоні врятував дванадцять дітей; його звали Боб.

Один раз загорівся будинок. Коли пожежники приїхали до будинку, до них вибігла жінка. Вона плакала і говорила, що в будинку залишилася дворічна дівчинка. Пожежні послали Боба. Боб побіг по сходах і зник в диму. Через п'ять хвилин він вибіг з дому і в зубах за сорочечку ніс дівчинку. Мати кинулася до дочки і плакала від радості, що дочка була жива. Пожежні нестили собаку і оглядали його – чи не обгорів він, але Боб рвався знову в будинок. Пожежні подумали, що в будинку є ще хтось живий і пустили його. Собака побіг в будинок і скоро вибіг з чимось в зубах. Коли народ розглянув те, що він ніс, то всі розреготалися: він ніс велику ляльку.

3. Бесіда за змістом твору:

- Про кого йдеться у бувальщині?
- Чому собак називали пожежними? Як вони рятували дітей?
- Що сталося одного разу в Лондоні?
- Як Боб врятував дівчинку?
- Чому Боб знову рвався в будинок?
- Що хотів письменник розповісти у цьому творі?

4. Повторне читання з установкою на переказ. Після читання можна запропонувати дітям відповісти на питання:

- Що відчувала мама (дівчинка), коли трапилась пожежа?
- Що ви можете сказати про Боба? Який він?

5.Складання плану переказу разом із дітьми:

- спочатку треба розповісти про те, чому буває важко рятувати дітей на пожежах, і для чого пожежникам потрібні собаки;
- потім розкажіть про те, як Боб врятував дівчинку;
- нарешті розкажіть, як собака врятував й ляльку.

Вихователь може звернути увагу й на інтонаційну виразність переказу. Наприклад: ви помітили, що у кожній частині відбуваються різні події, отже розповідати треба різними голосами. Яким голосом треба розповідати про собак на початку твору (спокійним, звичайним)? Як розповідати про пожежу, про дівчинку, яка залишилась в будинку (серйозним, тривожним)? А як ви розповідатимете про те, як Боб приніс ляльку (веселим, радісним)?

Етапи роботи над переказом казки Василя Сухомлинського «Камінь».

1. Вступна бесіда.

- Де ви бачили криницю?
- Для чого люди їх викопують?
- Як зберегти воду в криниці чистою, щоб її можна було пити?

Словникова робота: пустувати (бавитися, гратися, розважатися); студена криниця (дуже холодна); подорожні (той, хто подорожує, хто перебуває в дорозі).

2. Первинне читання.

Послухайте казку Василя Сухомлинського «Камінь».

У лузі, під гіллястим дубом, багато років жила криниця. Вона давала людям воду. Під дубом біля криниці відпочивали подорожні. Одного разу до дуба прийшов хлопчик. Він любив пустувати. Тож і подумав: «А що воно буде, як я візьму оцей камінь і кину його в криницю! Ото, мабуть, булькне дуже!»

Підняв камінь, кинув його в криницю. Булькнуло дуже. Хлопчик засміявся, побіг і забув про свої пустощі. Камінь упав на дно і забив джерело. Вода перестала заповнювати криницю. Криниця засохла. Засохла трава навколо криниці, і дуб засох, бо підземні струмки потекли кудись в інше місце.

На дубі перестав мостити гніздо соловейко. Він полетів у інший луг. Замовкла соловейкова пісня. Сумно стало в лузі. Минуло багато років. Хлопчик став дідусем. Одного разу він прийшов на те місце, де колись був зелений луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко, вабила прохолодна криниця. Не стало ні лугу, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола пісок, вітер здіймає хмари пилуки. «Де ж воно все поділося?» — подумав дідусь.

3. Бесіда за змістом твору:

- Яку користь приносила криниця людям?

- Що зробив хлопчик, коли прийшов до криниці?

- Як змінився зелений луг після того, як хлопчик кинув камінь у криницю?

- Яку картину побачив дідусь, коли прийшов до криниці через багато років?

- Що може стати, коли людина робить бездумні вчинки?

4. Повторне читання казки.

- Чи відновилася природа після вчинку хлопчика?

- Як ви гадаєте, чи жалкував хлопчик, будучи вже дідусем, про свій вчинок?

- Що ми можемо робити для природи, щоб її берегти?

5. Складання плану переказу:

- спочатку розказати про користь криниці для людей і для природи;

- потім розповісти про вчинок хлопчика-пустуна;

- завершити переказ розповіддю про наслідки вчинку хлопчика.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягають труднощі засвоєння монологічного мовлення дитиною?

2. Коли у дітей починають систематично розвивати монологічне мовлення?

3. Яким видам монологічного мовлення навчають дітей?

4. Які основні методи і прийоми використовують при навчанні дітей монологічному мовленню?

5. Які теми вибирає вихователь для монологічних повідомлень?

6. Як організувати допомогу батьків у розвитку навичок монологічного мовлення?

7. Перерахуйте типи питань, які використовуються під час навчання дітей переказу.

8. Розкрийте завдання та зміст навчання дошкільників монологічному мовленню у різних вікових групах.

9. Який головний механізм засвоєння дитиною рідної мови з погляду Є.Тихеєвої?

10. Чому Є.Тихеєва вважає організацію середовища важливим чинником розвитку мовлення дітей?

11. Що таке переказ?

12. Які вимоги ставляться до творів для переказу у дошкільному віці?

13. Охарактеризуйте методику роботи над переказом у молодшій групі.

14. Охарактеризуйте етапи навчання переказу у середній групі.

15. Що нового з'являється у роботі зі старшими дошкільниками при навчанні їх переказу?

16. Які висуваються вимоги до переказу дітьми творів ?

17. В якій групі дітей вчать виділяти головну ідею твору?

Завдання для самостійної роботи

1. Підберіть по одному твору для переказу для кожної вікової групи (молодша, середня, старша). Сформулюйте прямі, навідні та проблемні питання, які ви будете використовувати під час бесіди над твором.

2. Підберіть твір для середньої групи, складіть плані переказу і розробіть систему питань до цього твору.

3. Підберіть твір для старшої групи, складіть плані переказу і розробіть систему питань до цього твору.

ТЕМА 14. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ РОЗПОВІДІ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1. Види розповідей, яким навчають дітей у дошкільному віці.
2. Розповідь як метод розвитку зв'язного мовлення дошкільників.

Структура різних видів розповідей.

3. Методика навчання розповіді-опису іграшки в різних вікових групах ЗДО.
4. Методика навчання порівняльному опису двох іграшок.
5. Методика навчання розповіді-опису картини в різних вікових групах ЗДО.

№ 1. Види розповідей, яким навчають дітей у дошкільному віці

В дошкільній лінгводидактиці виділяють такі види розповідей за домінуючим психічним процесом:

- розповіді на основі сприймання наочності;
- розповіді по пам'яті ;
- творчі розповіді на основі уяви.

Розповіді на основі сприймання наочності проводять з молодшого дошкільного віку. До них належать:

- розповідь-опис за картиною / предметом / іграшкою (з молодшої групи);
- сюжетна розповідь за картиною (з молодшої групи);
- порівняльний опис двох іграшок / предметів / картин (з середньої групи);
- сюжетна розповідь за серією картин (зі старшої групи);
- розповідь-опис за змістом пейзажної картини (зі старшої групи).

До розповідей по пам'яті належать:

- переказ літературних творів;
- складання розповіді з власного чи колективного досвіду;

- колективне складання розповіді з досвіду / складання листа (зі старшої групи) ;
- складання розповіді-опису предмета / картини / іграшки по пам'яті (зі старшої групи).

Складання розповідей по пам'яті належить до найбільш складних видів розповідей. Воно потребує сформованості мовленнєвих умінь і ґрунтується на певному рівні розвитку психічних процесів (сприйняття, пам'яті, репродуктивної уяви). Враховуючи це, розповіді по пам'яті доцільно використовувати з середнього дошкільного віку. Останні два види розповідей доступні лише старшим дошкільникам.

Творчі розповіді на основі уяви:

- творча розповідь за поданим початком (закінченням);
- творча розповідь (казка) за опорними словами;
- казкова історія (творча розповідь) за поданим планом;
- творча розповідь на запропоновану вихователем тему;
- складання сценарію на основі короткого літературного тексту.

№ 2. Розповідь як метод розвитку зв'язного мовлення дошкільників.

Структура різних видів розповідей

Розповідь – самостійно розгорнутий виклад певного змісту в будь-якій літературно-мовленнєвій формі. Це більш складний порівняно з переказом вид зв'язного мовлення, оскільки його зміст дитина складає самостійно.

У дошкільному віці діти оволодівають такими видами розповідей: розповідь-опис, сюжетна розповідь, розповідь-міркування.

Опис предмета або явища створює цілісне уявлення про їх ознаки, якості, властивості, дії. Усі речення описової розповіді мають якомога повніше, яскравіше, точніше відповісти на запитання, **яким** є предмет. Опис характеризується *фіксацією зорових спостережень* та об'єктивним викладом, що досягається використанням численних прикметників, іменників-означень тощо.

В розповіді-описі можна виділити тимчасові і постійні ознаки. Тимчасові ознаки – це ознаки, які спостерігаються на даний час. Постійні ознаки вказують на властивості певного предмету або явища (наприклад, дерева, тварини). Постійні ознаки характеризують зовнішні риси (наприклад, форму, колір, зовнішність) і внутрішні якості (захоплення людини, поведки тварин).

Опису притаманні такі основні риси:

- статичність (єдиний часовий план);
- констатація (затверджується наявність або відсутність будь-яких ознак предмета);
- перелічувальна структура однорідних компонентів;
- інтонація перерахування;
- наявність об'єкта опису (картини природи, будь-яка обстановка або людина, тварина, невизначений предмет).

Розповідь-опис має певну структуру, в якій умовно можна виділити такі складові:

- назва об'єкта («це - ...»);
- загальна характеристика об'єкта («він такий...»);
- виділення спочатку головних ознак, характеристик об'єкта, а потім другорядних («він має...»);
- згадування про можливі дії об'єкта або дії з ним («він може...» або «його можна...»);
- висловлення ставлення до об'єкта опису («мені так подобається, що він...»).

Приклад розповіді-опису, складеної дитиною.

У мене є ведмедик. Він маленький, гладенький. Хутро у нього коричневе. У нього є тулуб, голова. Є чотири лапи, вони маленькі. Він уміє нестрашно гарчати. Ведмедик зараз піде до себе в барліг.

Сюжетна розповідь –передбачає розвиток сюжету, що розгортається в часі і логічній послідовності.

Основне призначення сюжетної розповіді – передати розвиток подій. Структура сюжетної розповіді більш жорстка, ніж структура опису, тому що перестановка елементів може порушити послідовність викладу подій. Тому схема розповіді повинна бути витримана чітко. Для збереження логіки повідомлення науковці пропонують застосовувати логіко-синтактичну схему сюжетної розповіді, яка відображатиме не лише сюжетну лінію, а й включатиме елементи опису, уточнення.

Виділяють *такі структурні елементи сюжетної розповіді*:

- початок розповіді («були собі...»);
- зав'язка («одного разу...»);
- кульмінація опису подій, що визначається спеціальним словом «раптом»;
- розв'язка – повідомлення про наступне розгортання подій, починається словами «потім», «після того, як»;
- закінчення може мати такий вигляд: «з того часу...», «так вони і стали...», «і стали вони жити собі...».

Приклад сюжетної розповіді, складеної дитиною.

Якось мама купила мені м'яч. Я з ним бігала, грала. Раптом м'яч покотився до річки та впав у воду. Я заплакала. Хлопчик дістав м'яч, і я пішла додому.

Розповідь-міркування – найскладніший тип зв'язного висловлювання, який характеризується встановленням логічних зв'язків між судженнями, що входять до його складу. У міркуванні доводиться певне твердження, зіставляються предмети, явища, формулюються висновки.

Структура розповіді-міркування:

- теза;
- доведення тези;
- висновки.

У розповіді-міркуванні використовуються причинно-наслідкові сполучники: тому що, так, як, адже, оскільки, через те що; прислівників, що

визначають послідовність доказів: по-перше, по-друге, внаслідок, зрештою, в цілому.

До міркувань належать висловлювання-інструкції, висловлювання-пояснення, висловлювання-доведення, висловлювання-розмірковування.

Наприклад, у дидактичній грі «Овочі – фрукти» діти мають пояснити, чому певний плід є овочем або фруктом. Можна навести такий приклад міркування.

Огірок – це овоч. По-перше, він росте на городі; по-друге, його люди вирощують, а потім їдять; по-третє, фрукти солодкі, а огірок не солодкий. Отже, огірок – це овоч.

№ 3. Методика навчання розповіді-опису іграшки в різних вікових групах ЗДО

У молодшому дошкільному віці дітей залучають до складання описових розповідей. Як правило, об'єктом опису є іграшка.

Вихователь використовує такі види іграшок:

- дидактичні (пірамідки, башточки);
- сюжетні (ляльки, машини, тварини, набори іграшок, об'єднані одним змістом (зоопарк, ферма));
- набори іграшок, які склав вихователь або діти (лялька, машина, собака; дівчинка, будинок, курка).

При підборі іграшок вихователь має враховувати, що іграшка повинна зображувати об'єкт, добре знайомий дитині; пов'язуватись з позитивними емоціями; не містити великої кількості деталей.

Складанню розповіді обов'язково передують *безпосереднє сприйняття іграшки*. Завдяки розгляданню іграшки дошкільник навчається виділяти і диференціювати ознаки предмета, позначати їх словами.

Розглядання (обстеження) предмета здійснюється за стандартною схемою:

- сприйняття предмета в цілому;

- виділення характерних особливостей предмета;
- визначення частин предмета та їх розташування стосовно один одного (вище, нижче, ліворуч, праворуч тощо);
- виділення дрібних частин або деталей предмета та встановлення їх просторового розташування по відношенню до основних частин;
- повторне цілісне сприйняття предмета.

Отже, для того, щоб скласти розповідь-опис мають бути реалізовані такі умови:

- наявність відповідного життєвого досвіду;
- позитивний емоційний відгук, пов'язаний з цим досвідом;
- розвиток необхідного словника.

Щоб залучити дітей до складання розповіді доцільно використовувати ігрову мотивацію: купити іграшку в магазині можна тільки після того, як її опишете; входження в певну роль; разом з курочкою знайти курчат, які загубились тощо.

Процес розглядання іграшки супроводжується запитаннями вихователя, які можуть бути як репродуктивні, так і проблемні.

Євгенія Радіна виділяє такі види питань:

- прямі (якого кольору зайчєня?);
- навідні, що підказують необхідні ознаки (хто бачив сіре зайчєня?);
- пошукові (чому про зайчика кажуть «довговухий»?);
- такі, що спонукають до пошуку порівняння, метафори (що нагадує хутро кошеняти?).

Підбір питань такий, що визначає зміст майбутньої розповіді, при цьому вихователь сам або за допомогою дітей відповідає на ці питання:

- Хто до нас прийшов у гості? (кошенєя).
- До нас у гості прийшло кошенєя. А яке у кошеняти хутро? (м'яке, пухнасте).
- У кошеняти м'яке, пухнасте хутро. Бєсїда продовжується.

Коли діти навчаються правильно відповідати на питання, їм пропонують *повторити опис вихователя*. Зразок має бути невеликий за обсягом, чіткий, з доступним для дітей словником та системою засобів інтонаційної виразності. Відтворити зразок можна запропонувати дітям з високим рівнем розвитку мовлення, в подальшому до складання розповіді підключаються й інші діти.

При повторенні дітьми розповіді можна її ускладнити. Наприклад, іграшка, яка описується, може бути доповнена новою деталлю.

Запропонована послідовність роботи над складанням розповіді-опису передбачає репродуктивне відтворення тексту, що актуально на початкових етапах розвитку монологічного мовлення. Завдяки такій роботі дошкільники починають усвідомлювати особливості описової розповіді, її структуру, поповнюється їх словник, розвивається граматична правильність мовлення.

На більш пізніх етапах, коли дошкільники оволодіють у певній мірі монологічним мовленням, навчаються обстежувати предмети, виділяти їх основні ознаки та називати їх словами, вихователь використовує такий прийом, як план розповіді. План розповіді може являти собою кілька питань, що відображають послідовність майбутньої розповіді.

Отже, розглядання та обстеження іграшки, зразок розповіді педагога, план розповіді – прийоми, за допомогою яких дошкільників вчать визначати тему розповіді, відбирати матеріал для неї, складати розповідь у певній послідовності.

Можна виділити так етапи навчання розповіді-опису:

- розглядання предмета;
- відповіді на питання;
- зразок опису педагога;
- розповіді дітей.

На наступному етапі вихователь пропонує *спільне складання опису*.

Як і на попередньому етапі здійснюється розглядання предмета, проводиться бесіда. Після цього складається спільний опис предмета: вихователь починає речення, а діти його продовжують. Наприклад: «Це

(кошеня). Воно (маленьке, пухнасте). Кошеня любить (молоко). Хто хоче розповісти про кошеня? »

У молодшій групі крім іграшок для складання розповідей використовуються і ілюстрації, предметні та сюжетні картинки.

У середньому дошкільному віці для складання розповіді-опису використовуються не тільки іграшки, картинки, а й натуральні предмети. Серед прийомів навчання продовжують використовуватись зразок розповіді вихователя і план розповіді. Розповіді стають більш об'ємними за рахунок того, що діти більш детально описують властивості та якості предметів, називають матеріал, з якого вони виготовлені.

Опису іграшок передують їх розглядання, в процесі якого уточнюються особливості зовнішнього вигляду і спосіб життя об'єкта, підбираються порівняння, метафори. Можна спеціально підібрати образні слова і словосполучення: полохливий заєць; обережна, хитра лисиця; чорний, волохатий, м'який ведмедик тощо.

Побудова зв'язного тексту викликає у дітей труднощі. Їм важко почати висловлювання і його закінчити, зв'язати два речення. Найбільш поширений засіб зв'язку двох речень – *повтор слів*. Наприклад: Це курча. Курча маленьке. Курча вкрите жовтим пухом.

Можна провести вправу, щоб діти навчилися пов'язувати слова в реченні шляхом відповідей на питання. У питанні має міститися ключове слово, яке дитина буде використовувати у своїй відповіді. Наприклад: Хто це? Це курча. Хто маленьке? Курча маленьке. Хто вкрите жовтим пухом? Курча вкрите жовтим пухом.

Інший варіант постановки питань, коли *правильна форма повторюваних слів полягає в самому питанні*: Хто це? Кошеня. Яке хутро у кошеняти? У кошеняти м'яке, пухнасте хутро. Який хвіст у кошеняти? У кошеняти довгий хвіст.

№ 4. Методика навчання порівняльному опису двох іграшок

У середньому дошкільному віці для опису іграшок береться не одна, а дві іграшки. Для того, щоб у дітей сформувати вміння порівняльного опису двох іграшок / предметів рекомендується проводити такі вправи:

- доповнення дітьми речень, які почав педагог, словом, що позначає ознаки предмета: собака великий, а цуценя – ...;
- складання речень за питаннями типу: які на смак лимон і банан?;
- виділення і позначення контрастних ознак двох предметів: дерево високе, а кущ – низький, кавун великий, а мандарин – маленький;
- послідовність виділення ряду ознак, які відрізняють предмети з однієї групи: кішка і собака, береза і клен.

Перед тим, як складати порівняльний опис двох іграшок, необхідно розглянути кожен іграшку окремо і провести коротку бесіду, також необхідно виділити схожі і відмінні ознаки іграшок, які описуються. Потім вихователь пропонує, вибрати одну із іграшок і розповісти про неї. Опис іграшки здійснюється паралельно з вихователем, який *репліками підказує зміст та оформлення висловлювання.*

Спочатку для опису обираються предмети / іграшки однакові за змістом (дві ляльки, два ведмедика тощо). Потім беруть дві різні іграшки або предмета (зайчик і ведмедик, машинка і корабель).

Дидактична гра «Скажи, як я», I варіант.

Вихователь бере дві ляльки. Одну залишає собі, а іншу дає дитині.

Вихователь: Мою ляльку звать Катруся.

Дитина: А мою ляльку звать Ганнуся.

Вихователь: Катруся гарна, ошатна, висока.

Дитина: Ганнуся маленька, усміхнена, красива.

Опис продовжується за традиційною схемою.

Дидактична гра «Скажи, як я», II варіант.

Вихователь: У мене в руках ведмедик.

Дитина: У мене є вантажна машина.

Вихователь: Ведмедик великий бурий, пухнастий, м'який..

Дитина: Машина яскрава, велика, пластмасова.

Опис продовжується за традиційною схемою.

Зрозуміло, що другий варіант є більш складним для дитини, оскільки вона самостійно складає опис іграшки.

Згодом, коли діти оволоділи складанням порівняльного опису разом з педагогом, їм пропонується *виконати завдання самостійно*. Як і на попередньому етапі спочатку вихователь організовує розглядання іграшок (предметів, картинок), проводить бесіди, де питання використовуються в такій послідовності: спочатку просить назвати предмети, виокремити кілька істотних ознак кожного, а потім просить відповісти, чим вони відрізняються і чим схожі.

У старшому дошкільному віці для порівняльного опису доцільно використовувати не тільки предмети, іграшки, а й *репродукції пейзажних картин*. Для порівняння краще добирати картини, на яких одні й ті самі природні явища (дощ, сніг, відлига, спека), але картини відрізняються за настроєм, характером, способом зображення. Можна також порівнювати картини одного художника або різних художників, на яких певні об'єкти природи зображено в різні пори року.

Етапи роботи залишаються такими ж самими:

- послідовне розглядання картин за запитаннями вихователя;
- порівняння картин, причому спершу виявляються протилежні ознаки, а потім – схожі.

№ 5. Методика навчання розповіді-опису картини в різних вікових групах ЗДО

У середньому дошкільному віці дітей залучають до складання розповіді за картиною. Цей вид розповідання більш складний, ніж розповідь за іграшкою, оскільки при розгляданні картини дитина замість реального предмета або групи предметів, сприймає образ предмета або сюжету. Також, якщо при розгляданні іграшки залучались різні органи чуття (зір, слух, дотик,

нях), то при розгляданні картини задіюються лише органи зору. В такій ситуації дитина не відчуває у повній мірі величину предметів та інші їх ознаки; дітям важко встановити взаємозв'язки між об'єктами, що зображені на картині тощо. Тому необхідно вчити дошкільників розглядати картину, бачити предмет або сюжет картини, розвивати спостережливість.

Для роботи з дітьми використовують картини, які розрізняють за такими критеріями:

- за *форматом* (демонстраційні та роздаткові);
- за *тематикою* (природна або предметний світ, світ мистецтва тощо);
- за *змістом* (художні, дидактичні, предметні, сюжетні);
- за *характером* (реальні, символічні, фантастичні, гумористичне зображення);
- за *способом застосування* (атрибут для гри, предмет обговорення під час спілкування, ілюстрація до літературного чи музичного твору, дидактичний матеріал під час навчання тощо).

При *виборі картини* необхідно враховувати такі фактори:

- рівень художньо-естетичного сприйняття дитини;
- життєвий та художній досвід дитини;
- доступність картини для розуміння;
- правильно організований процес розглядання картини.

Для складання розповіді пропонуються картини або із зображенням предмета (опосередкований сенсорний досвід), або ті, які містять сюжет, близький життєвому досвіду дітей (зимові розваги, літній відпочинок тощо).

Методика навчання опису картини має свою специфіку і передбачає дві обов'язкові структурні частини:

- організація сприймання, розглядання дітьми картини;
- навчання розповіді за змістом картини.

Складання розповіді-опису картини будується аналогічно складанню розповіді-опису іграшки / предмета. Навчання традиційно починається з розгляду картини. Необхідно пам'ятати, що діти дошкільного віку ще не здатні

цілісно сприйняти картину, вони перераховують окремих людей, зображених на картині, окремі деталі. У цьому зв'язку, розгляд картини супроводжується питаннями вихователя, за допомогою яких дитина розуміє зміст картини.

Кількість запитань за змістом картини може бути від 3-4 у молодших дошкільників до 8-10 – у старших. Питання повинні бути різноманітними: репродуктивними і проблемними, такими, що збуджують думку дитини, стимулюють до активної пізнавальної діяльності.

Результатом бесіди є *розповідь вихователя*, складена з урахуванням відповідей дітей.

Розглянемо етапи роботи над складанням розповіді-опису картини більш детально.

1. Підготовка до сприйняття картини. Дітям пропонується розглянути картину, яку вони ще не бачили. Підготувати до сприйняття картини можна за допомогою наступних прийомів: опора на досвід дітей (бесіда про те, що з дітьми відбувалося), опора на знання дітей (коротка бесіда, в процесі якої уточнюються наявні знання дітей, що мають відношення до сюжету картини).

У молодшій групі не має можливості проводити вступну бесіду, достатньо звернутися до власного досвіду дітей, який пов'язаний зі змістом картини. Наприклад: «вам подобається будувати з кубиків? що найчастіше ви будете?», «пам'ятаєте, ми ліпили снігову бабу взимку?», «ви бачили маленьких кошенят? розкажіть де?». Доречним є відгадування загадок, читання невеличких, бажано знайомих дітям віршів, що відповідають змісту картини.

У середній групі метою вступної бесіди є актуалізація набутих дітьми знань, потрібних для обговорення картини. Здійснюється обговорення власного та колективного досвіду дітей, розв'язання проблемної ситуації, близької до тієї, що відображена на картині, проведення лексичних і граматичних вправ.

У старшій групі під час вступної бесіди можна узагальнити знання дітей про пори року, життя тварин, людські стосунки, тобто те, що налаштовує на сприймання картини.

2. *Розглядання картини.* Тільки після підготовчої роботи дітям відкривають картину. У старшому дошкільному віці бесіду за змістом картини можна розпочати з аналізу її назви чи пошуку більш вдалої назви. Наприклад, після розгляду картини вихователь звертається до дітей: «Картина має назву «Влітку у бабусі». Як ви думаєте, чому вона так називається? А як би ви її назвали?». Такий прийом навчання дає можливість дітям побачити картину в цілому, а потім перейти до розгляду окремих її частин.

Починають розглядати картину з центральних, великих персонажів, поступово переходять до персонажів менших за розміром або персонажів другого плану, не повертаючись до розглянутого. Якщо на картині немає великих персонажів, то розглядання починається з персонажа, який несе основне смислове навантаження. Якщо ж смислове навантаження персонажів однакове, то починають з того, хто знаходиться на передньому плані. Задають як прямі питання, так і питання, що вимагають зіставлення фактів і найпростіших висновків – це питання пошукового характеру (звідки, навіщо, чому). Найскладнішими для дітей є запитання, пов'язані з оцінкою емоційного стану, описом настрою, особистісних якостей тощо.

Буває так, що вихователі задають питання, які не спонукають дитину до розгорнутої відповіді. Наприклад: що ви бачите на картині?, що зображено на картині? Такі питання вимагають короткої однослівної відповіді або переліку окремих елементів і не спонукають до мовленнєвої активності.

Алла Богуш пропонує різноманітні творчі завдання, які можна використовувати під час розгляду картини: вправа «Віртуальні діалоги», гра «Я розвідник», вправа «Вихід за межі зображеного».

3. *Зразок розповіді вихователя.* Це повинна бути художня розповідь, а не просто перерахування ознак об'єкта. До розповіді вихователя висуваються такі вимоги:

- розповідь вихователя повинна бути достатньо об'ємною: для молодших дошкільників дається розповідь на 7-13 речень, для старших – на 13-18 речень;

- щоб розповідь вийшла емоційною, включають фрази, що містять питання, пряму мову;

- речення в описовій розповіді повинні йти в тій послідовності, в якій здійснювалось розглядання картини;

- якщо при розгляданні картини дітей знайомили з новими словами, то їх бажано включити в розповідь;

- доступність розповіді для повтору дітьми.

У середній групі доцільно використовувати такий прийом: опис картини частинами, які пов'язані із загальним задумом картини. Наприклад, спочатку можна описати тварин, зображених на картині (собака, цуценята), а потім скласти розповідь про всю картину: «Тепер розкажіть про все одразу».

Найбільш складним видом описової розповіді є *опис пейзажної картини*. Це вид розповідання використовується у старшому дошкільному віці.

Виділяються такі етапи роботи зі складання описової розповіді:

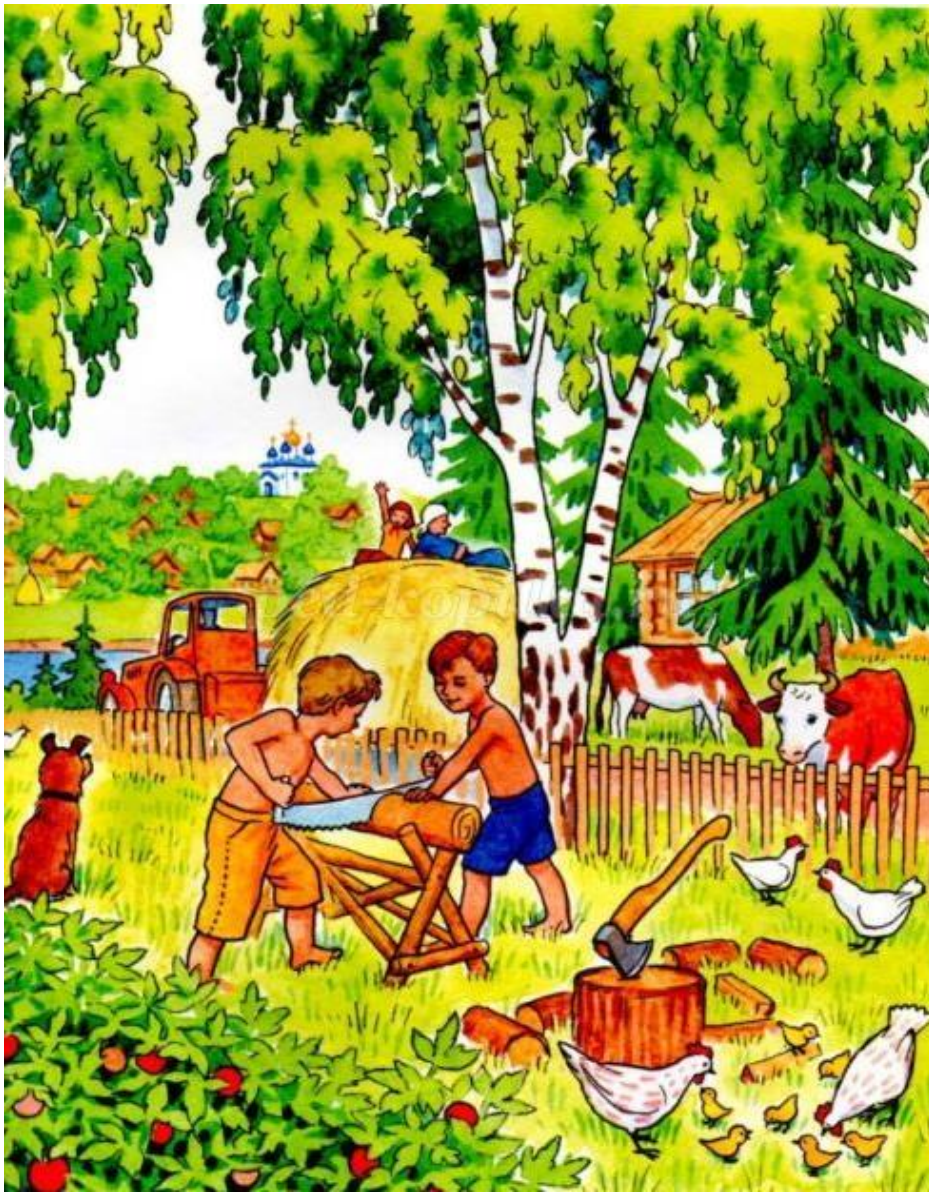
- активізація особистих вражень дітей, отриманих на прогулянці або екскурсії, які є близькими до пейзажу, зображеному на картині;

- розглядання картини, під час якого здійснюється порівняння з досвідом дітей, робота з активізації слів та образних виразів, необхідних для опису. На цьому етапі вихователь може використовувати зразки опису окремих фрагментів, читання віршів;

- зразок розповіді-опису вихователя.

Педагог оцінює кожну розповідь, відзначає повноту опису, його послідовність та художність.

План роботи над складанням розповіді-опису картини «Літні канікули» (старша група).

1. Вступна бесіда.

Вихователь проводить бесіду про літній відпочинок дітей. Як проходить літо в селі, чим займаються діти, їх батьки?

2. Розглядання картини, бесіда за змістом картини.

- Яка пора року зображена на картині? Як ви про це здогадалися?

- Які кольори переважають на картині?

- Як ви вважаєте, на картині зображено вихідний чи буденний день?

Чому?

- Що роблять хлопчики?

- Вони тільки починають пиляти дерево чи закінчують? Як ви це зрозуміли?

- А кого ми ще бачимо на передньому плані картини?
- А кого ви бачите на задньому плані картини? На причепі з сіном?
- Яких свійських тварин ви бачите на картині? птахів?
- Що сподобалось вам у картині?

3. Зразок розповіді вихователя.

4. Розповіді дітей.

Під час бесіди можна використовувати ігрові прийоми: пропонується подумки поставити себе на місце хлопчиків, дати імена персонажам, гра «Хто більше побачить», лексико-граматична вправа «Продовжить речення».

Питання для самоконтролю

1. Які є види розповідей?
2. Яким видам розповідей навчають дітей у молодшій групі ЗДО?
3. Яким видам розповідей навчають дітей у середній групі ЗДО?
4. Які види розповідей опановують діти у старшій групі ЗДО?
5. Які методи і прийоми використовує вихователь під час навчання дітей розповіді?
6. Які використовуються види питань при обговоренні картини / іграшки?
7. Охарактеризуйте основні особливості розповіді-опису.
8. Якою є структура розповіді-опису?
9. Охарактеризуйте послідовність роботи при складанні розповіді-опису іграшки.
10. Охарактеризуйте послідовність роботи при складанні розповіді-опису картини.
11. Охарактеризуйте послідовність роботи при складанні розповіді-опису пейзажної картини.
12. Доведіть необхідність мотивації мовної діяльності дітей під час навчання їх зв'язному мовленню. Наведіть приклади мотивації.

Завдання для самостійної роботи

1. Подивіться відео заняття з розвитку мовлення, яке містить навчання дітей розповіді. Законспекуйте це заняття та проаналізуйте його.

2. За допомогою диктофона запишіть описові розповіді дітей різного віку. Проаналізуйте ці розповіді за схемою:

- логічність викладу, дотримання структури розповіді;
- правильність мовлення дитини (граматична, фонетична, лексична);
- виразність розповіді;
- самостійність дитини.

3. Розробіть конспекти 2-3 занять з навчання дітей розповіді за картиною.

4. Складіть перелік питань для розгляду картини (середня або старша група). Зміст питань має враховувати такі моменти:

- адекватно позначити словом зображені об'єкти, їх ознаки, дії;
- встановити час та місце дії;
- виявлення емоційного ставлення дітей до картини та її героїв;
- встановлення різноманітних зв'язків у картині (між героями, героями та їх діями, взаємовідносинами; подією, часом та місцем дії);
- виявлення засобів виразності картини (колір, композиція);
- узагальнення результатів розгляду картини;
- встановлення зв'язку між розповіддю-описом картини та дитячою діяльністю.

5. Уявіть, що дитина старшого дошкільного віку гне може скласти розповідь-опис іграшки. Вкажіть причини її труднощів, окресліть напрями роботи з дитиною з розвитку умінь монологічного мовлення.

6. Уявіть, що дитина в процесі розповіді-опису картини часто використовує вказівні займенники «тут», «там». Що ви будете робити?

ТЕМА 15. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ СЮЖЕТНОЇ РОЗПОВІДІ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1. Структура сюжетної розповіді.

2. Методика навчання сюжетної розповіді за іграшкою.
3. Методика навчання сюжетної розповіді за картиною.
4. Методика навчання сюжетної розповіді за серією картин.
5. Методика навчання дітей розповіді з власного досвіду (колективного та індивідуального).

№ 1. Структура сюжетної розповіді

Сюжетна розповідь – вид розповіді, призначений для зображення послідовного ряду подій. Як було вже сказано, структура сюжетної розповіді більш жорстка, ніж структура опису, оскільки перестановка її елементів може порушити послідовність викладу подій. Тому схема розповіді має бути витримана чітко.

Виділяють *такі структурні елементи сюжетної розповіді*:

- початок розповіді («були собі...»);
- зав'язка («одного разу...»);
- кульмінація опису подій, що визначається спеціальним словом «раптом»;
- розв'язка – повідомлення про наступне розгортання подій, починається словами «потім», «після того, як»;
- закінчення може мати такий вигляд: «з того часу...», «так вони і стали...», «і стали вони жити собі...».

При складанні сюжетних розповідей дошкільники, на думку науковців (А.Богущ, Н.Гавриш та ін.) відчують певні труднощі:

- дошкільниками важко визначити тему розповіді. Якщо їх запитати: «Про що ця розповідь?», діти починають або переказувати текст, або відповідають не по суті;
- розповіді часто не структуровані, може пропускатися якийсь структурний компонент (наприклад, кульмінація);
- у своїх розповідях діти часто відходять від основної теми, розповіді схематичні, не передають настрою героїв, динаміки дій;

- у розповідях дітей немає чітких характеристики героїв, відсутні описи природи, пряма мова;

- дитячі монологи характеризуються значною кількістю пауз, повторами сполучників, займенників, обставин часу та місця («потім», «там», «тут»), що свідчить про сформованість умінь пов'язувати речення між собою.

- як правило, дошкільники використовують одноманітні, однотипні за структурою речення (в основному прості та складносурядні), складнопідрядних майже немає.

Виходячи з цього, в процесі складання сюжетної розповіді необхідно спрямовувати зусилля на розв'язання таких завдань:

- вчити визначати тему розповіді, давати заголовки;
- вчити дотримуватись структури розповіді;
- дати уявлення про різні способи початку (зачину) розповіді;
- вчити послідовно переходити від однієї думки до іншої, логічно завершувати розповідь;
- вчити використовувати різні типи зв'язку між реченнями;
- формувати вміння використовувати різні засоби виразності, точно підбирати слова за змістом;
- використовувати різні синтаксичних конструкції;
- формувати вміння вставляти в розповідь опис, міркування.

№ 2. Методика навчання сюжетної розповіді за іграшкою

Формування умінь складати сюжетну розповідь починається під час роботи над творами художньої літератури. Дошкільники навчаються звертати увагу на назву твору, встановлювати зв'язок між назвою та змістом, виділяти основну думку твору.

Дітям пропонується відповісти на запитання: чому оповідання / казка та називається? про що ця казка? яка тема розкривається в оповіданні?

Для того, щоб дошкільники навчилися встановлювати зв'язок між назвою художнього твору та його змістом можна запропонувати їм такі завдання:

- порівняння різних художніх творів, під час яких вихователь звертає увагу дітей на те, що різні автори можуть по-різному розкривати одну й ту саму тему;
- малювання дітей за змістом твору. Вихователь разом з дітьми розглядає малюнки і підкреслює, що всі вони об'єднані однією темою;
- визначення теми художнього твору після розгляду ілюстрацій до нього;
- представлення дітьми власної назви твору, вибір найкращої назви з усіх запропонованих вихователем.

При ознайомленні з художньою літературою дошкільники навчаються усвідомлювати структуру сюжетної розповіді. Після читання твору дітям задаються питання, для розуміння ними його структури: «Як починається оповідання?», «Про що йдеться в середині оповідання?», «Чим закінчилося оповідання?».

Щоб діти краще усвідомили структуру твору Н Стародубова пропонує проводити таку роботу:

- читання художнього твору без повідомлення назви і без одного структурного компоненту (наприклад, без початку / середини / кінцівки). Після цього вихователь запитує: «Якої частини не вистачає? Як ви про це здогадалися?»;
- вигадування дітьми пропущеної частини оповідання;
- придумування назви твору.

Дошкільників вчать складати сюжетну розповідь *за набором іграшок* (розповідь про групу іграшок, яка часто супроводжується ігровими діями вихователя з іграшками) та *розповідь за окремою іграшкою* (розповідь про уявні дії одного героя – іграшки). Розповідь за однією іграшкою – важкий вид

розповіді, оскільки іграшка лише називає головного героя, а інших героїв, сюжет, динаміку подій діти повинні придумати самостійно.

Спочатку дітей вчать складати розповідь за групою іграшок (2-3 іграшки). Іграшки підбираються таким чином, щоб нескладно було придумати сюжетну лінію (ведмежа, білочка, корзинка з горіхами; песик та їжачок, гриби). Робота над складанням сюжетної розповіді містить дві частини:

1) розглядання іграшки, під час якого дошкільники ознайомлюються з іграшками, виділяють їх характерні ознаки або складають невеликий опис. Ця частина закінчується постановкою завдання: «Придумаємо розповідь про ці іграшки»; дається план розповіді або її зразок;

2) складання розповіді.

Можна запропонувати таку *послідовність роботи над складанням сюжетної розповіді*.

Вихователь звертає увагу дітей на іграшки, які стоять на столі: «Подивіться, які у мене іграшки. Що це за іграшки?». Про кожну іграшку вихователь задає питання, які допомагають побудувати сюжет розповіді:

- Це хто? (цуценя).
- Яке воно? (опис зовнішнього вигляду).
- Як його звати?
- А це хто? (їжачок).
- Який він?

Давайте складемо казку «Пригоди цуценяти Ріккі в лісі». Вихователь задає питання, які визначають сюжет розповіді: Куди міг піти цуценя Ріккі? Кого він міг зустріти по дорозі? Що трапилось з їжачком? (різні варіанти відповідей). Чому їжачку потрібна була допомога цуценяти? (різні варіанти відповідей). Як допоміг Ріккі?

Використання такого прийому навчання, як обговорення різних відповідей дітей, сприяє тому, що діти в подальшому пропонують різні сюжети і різні варіанти розвитку подій.

В середній групі зразок розповіді доцільно давати на кожному занятті. Зразок дається після розглядання іграшки. Він повинен містити пряму мову, образні вирази, елементи опису.

У молодшій і середній групах дошкільники складають розповіді за зразком вихователя, потім – за планом, а в старшій групі – самостійно.

Приклад розповіді «Пригоди цуценяти Ріккі в лісі».

Це було влітку. Цуценя Ріккі вирішило піти до своїх друзів. Стояла сонячна погода і Ріккі вирішив йти через ліс, щоб назбирати друзям суницю. Йде цуценя стежинкою, милується природою, як раптом чує, хтось в кущах плаче. Підійшов Ріккі ближче і побачив маленького їжачка. «Ти чого плачеш?» – запитало цуценя. Їжачок відповів: «Я збирав суницю, як раптом мої лапки заплутались в гіллі. Я тягну-тягну лапки і не можу виплутатись». «Не плач, я тобі допоможу» – сказав Ріккі.

Цуценя підійшло до куща і своїми гострими кігтями розірвало гілля та визволило їжачка. Їжачок був дуже вдячний Ріккі і подарував йому кошик із суницею. А потім вони разом пішли до друзів.

За таким саме алгоритмом проводиться складання сюжетної розповіді за однією іграшкою. Робота починається з розгляду іграшки, виділення її характерних рис. Потім вихователь пропонує придумати розповідь про неї і разом з дітьми намічають сюжетну лінію: «Розкажи про ведмедика. Який він? Що з ними може трапитись?». Якщо діти відчують труднощі, вихователь може підказати свій варіант сюжету:

- Що любить ведмедик? (мед).
- Якось ведмедику захотілось медом поласувати. А де можна знайти мед? (у бджілок).
- Що побачив ведмедик на галявині? Як він вирішив здобути собі мед?
- Чи сподобалось це бджолам? Що вони зробили?
- Як ви думаєте, що сказали бджоли ведмедику на прощання?

Приклад розповіді «Як ведмедик медом ласував».

Якось захотілось ведмедика медом поласувати, адже всім відомо, що ведмеді мед любляють. Подумав він собі: «Одного разу в лісі на прогулянці я бачив вулики. Треба піти перевірити, чи наносили туди бджілки меду?». Іде ведмедик до лісу і уявляє, як смачним медом ласує. Ішов він довго-довго, стомився, аж раптом бачить: стоять на галявині вулики, бджілки працюють, мед носять. Зрадів ведмедик і побіг мед доставати. Але бджолам не сподобався непроханий гість, який без дозволу поліз у їх донівку. Бджоли прогнали клишоногого ласуна та ще й замість меду покусали його своїми маленькими жалами. Тікав ведмедик від них щодуху. А бджоли на прощання йому сказали: «Якби ти був чемний і попросив у нас меду, ми б із задоволенням тебе пригостили. А тепер не хочемо, щоб ти і близько підходив до нашого дому».

Більш складним видом занять є ігри-інсценування, під час яких діти старшої групи складають розповідь та одночасно здійснюють дії з іграшками. На перших заняттях вихователь пропонує зразок розповіді, який має бути коротким і включати кілька дій із іграшкою. В подальшому зразок дається лише тоді, коли у ньому є потреба.

№ 3. Методика навчання сюжетної розповіді за картиною.

При навчанні дітей складанню сюжетних розповідей широко використовуються картини.

Розгляду картин як правило передує коротка вступна бесіда, в процесі якої встановлюється зв'язок між тематикою картини і попередніми спостереженнями, іграми, трудовою діяльністю дітей. Якщо вихователь не проводить таку бесіду, то діти виявляються непідготовленими до сприйняття, а питання типу: «Що намальовано на картині?», «Що ви бачите на картині?» спонукають дошкільників до перерахування об'єктів, які потрапили в поле зору.

Після вступної бесіди організовується розглядання картини протягом 1-2 хвилин. Під час розглядання діти висловлюють свої враження, а вихователь поступово починає бесіду про зміст картини.

У молодшій групі після проведеної бесіди вихователь об'єднує всі висловлювання у зв'язну розповідь (дає зразок розповіді) і узагальнює таким чином уявлення про картину. У середній групі педагог пропонує дітям спочатку з його допомогою, а потім самостійно скласти розповідь. У старших групах робота може проводитись у два етапи. На першому занятті провозиться бесіда за змістом картини, а через декілька днів – складання дітьми сюжетної розповіді.

Зразок розповіді вихователя допомагає дітям осмислити зміст картини, розібратися у відносинах між персонажами. Дошкільники слухають, як можна передати зміст картини. Розповідь-зразок має бути змістовною, цікавою, лаконічною, закінченою, викладатися чітко, жваво, емоційно, виразно.

Якщо в молодшій і середній групах *зразок розповіді* дається для копіювання її дітьми («розкажіть, як я»), то в старшій групі він використовується лише в тому випадку, якщо діти погано володіють вмінням викладати зміст картини. У старшій групі краще запропонувати дітям *план розповіді*.

При проведенні бесіди важливе значення має здатність вихователя правильно сформулювати питання. За допомогою питань педагог допомагає дітям усвідомити загальний зміст картини, сприяє цілеспрямованому опису предметів та явищ, звертає увагу на взаємозв'язки між об'єктами.

Питання мають бути сформульовані таким чином, щоб дитина відповідала не одним словом, а формулювала зв'язне висловлювання.

У молодшій групі дітям ставлять наступні питання:

- що вимагають зіставлення фактів та формулювання найпростіших висновків по змісту картини («Як ти зрозумів, що пора року зима?», «Чому дівчинка плаче?» тощо);

- які активізують життєвий досвід дитини («Чому пісок не розсипається?», «Чому діти не підгодять близько до костра?»);

- що вимагають відповіді-припущення, ніби виходу за межі зображеного («Як вітали гості Таню з днем народження?»).

Дітям старшого віку можна ставити такі запитання:

- що вимагають відповідей-роздумів, доказів, змушують зіставляти факти, робити висновки;

- що допомагають у логічній та часовій послідовності передати зміст картини;

- що розкривають внутрішній стан, настрій героїв.

Сюжетна розповідь за картиною «Справжній друг».

Бесіда за змістом картини.

- Розкажіть, коли відбуваються події? Як звали дівчат, хлопчика?

- Як ви думаєте, діти знайомі чи вперше бачать один одного?

- Що діти робили на вулиці?

- Як дівчинка могла поранити ногу? А чому вона розплакалась?

- Що запропонував хлопчик, коли побачив Таню?

- Чи можна сказати, що хлопчик справжній друг? Чому?

Зразок розповіді вихователя.

Був літній сонячний день. Таня зі своїми подругами Наталкою і Юлею вийшли погратися на вулицю. Надворі було багато дітей: одні гралися в пісочниці, інші – каталися на гойдалці або просто розмовляли на лавочці. Дівчата грали в доганялки. Раптом Таня спіткнулась об камінь, впала і сильно поранила коліно. Їй було боляче і вона заплакала. Біля дівчат на велосипеді проїжджав Дмитрик. Він сказав: «Таню, не плач, я тобі допоможу. Сідай, я доведу тебе додому». Таня відповіла: «Дмитрик, дякую, ти справжній друг».

№ 4. Методика навчання сюжетної розповіді за серією картин

Розвитку монологічного мовлення дітей у значній мірі сприяє складання розповідей за серією сюжетних картин. Такий вид розповідання формує вміння вибудовувати сюжетну лінію твору, формує та закріплює уявлення про його структуру, активізує пошук образних засобів вираження та способів текстового зв'язку. У процесі складання розповіді за серією сюжетних картин спостерігається тісний взаємозв'язок мислення і мовлення. Адже правильне розуміння змісту серії послідовних картинок є наслідком складної роботи аналітико-синтетичної діяльності кори головного мозку.

Спочатку дітям пропонують розглянути картини. Розгляд серії сюжетних картинок сприяє мовленнєвій активності дітей, допомагає визначити тему та зміст розповіді. Далі проводиться бесіда за серією картин. Мета бесіди – підвести дітей до правильного розуміння та сприйняття основного змісту картин. Чимало дітей не вміють розглядати картини, не завжди можуть встановлювати взаємозв'язки між персонажами, іноді їм важко зрозуміти способи зображення об'єктів. Дуже важливо навчити їх дивитися та бачити предмет чи сюжет на картині, розвивати спостережливість – помічати фон, краєвид, емоції персонажів.

При підборі серії сюжетних картин необхідно враховувати загальні вимоги до роботи з картиною:

- 1) зміст сюжетних картин має бути цікавим, зрозумілим дітям,

виховувати позитивне ставлення до оточення;

2) зображення персонажів, тварин та інших об'єктів повинні бути реалістичними;

3) доступність змісту та зображення;

4) підбір сюжету будується з урахуванням кількості намальованих об'єктів: чим старші діти, тим більше об'єктів має бути зображено на картинці;

5) серія сюжетних картинок після першого заняття залишається у групі на два-три тижні та постійно перебуває у полі зору дітей.

До прийомів навчання розповіді за серією сюжетних картин можна віднести: зразок розповіді; аналіз зразка розповіді; спільне розповідання; складання плану розповіді; розповідь частинами.

Алла Богуш пропонує таку методику навчання дітей *розповіді за серією сюжетних картин*. Методика навчання цьому виду розповідей охоплює п'ять способів подання дітям картин.

Перший спосіб передбачає послідовне розглядання картин (на початку заняття відкрита тільки перша). Перед тим, як відкрити наступну картину, вихователь пропонує дітям відгадати, що на ній зображено, після чого відкриває наступну картину. До кожної з картин вихователь підбирає одне-два запитання та одне-два лексико-граматичних завдання (вправи, ігри, творчі завдання). За кожною картиною складається розповідь, потім складається розповідь за серією картин.

Другий спосіб полягає в тому, що вихователь показує дітям одразу всі картини, які вони самі мають розмістити в логічній послідовності. Потім заняття відбувається за стандартною схемою – послідовне розглядання кожної картини за запитаннями та складання розповідей.

Третій спосіб – показ картин, при цьому три перші картини закриті, остання відкрита. В першій частині заняття діти колективно творчо фантазують щодо початку розповіді. Потім послідовно відкриваються усі картини і складаються розповіді.

Четвертий спосіб характеризується тим, що на початку заняття вихователь відкриває першу та останню картини. Після фантазування про зміст середніх картин діти послідовно розглядають решту та складають за ними розповіді.

П'ятий спосіб полягає в тому, що картини відкривають через одну. Методика заняття зберігає логіку [11, с.420].

Розповідь за серією сюжетних картин «Джері і повітряна кулька».

Розпочинаємо заняття з ігрової ситуації. Презентуємо дітям чарівну скриньку, де знаходяться картинки «Повітряна кулька». Пропонуємо дітям розташувати їх в правильній послідовності. Потім запитуємо: «Чи вірно поставлені картинки?». Діти, ще раз розглядають зміст всіх картинок, визначають їх послідовність, обґрунтовують свою думку. Ми пропонували відповісти на питання: хто і де втратив повітряну кульку? хто знайшов кульку

в полі? яке було мишеня і як його звали? чим мишеня займалося в полі? що мишеня стало робити з кулькою? чим закінчилася гра з кулькою?

Після цього пропонується завдання – придумати назву розповіді та скласти розповідь. Пропонується зразок розповіді:

Одного сонячного дня мишеня Джері гуляло по полю і шукало щось смачненьке на обід. Як бачить, на доріжці лежить червона повітряна кулька. У мишеняти ніколи не було такої кульки і він з подивом розглядав її. Джері захотів показати кульку своїм братикам і сестричкам, але спочатку треба було її надути. Джері почав дути кульку, а вона ставала все більшою і більшою і перетворилась на величезний червоний шар. «Ну ще трохи надую, і зав'яжу її мотузочкою» – подумав Джері. Але не встиг він це зробити, як відчув, що кулька піднімається в небо і мишеня разом з нею відірвалося від землі. Легкий вітерець підхопив Джері і поніс його додому.

№ 5. Методика навчання дітей розповіді з власного досвіду (колективного та індивідуального)

Дитина завжди хоче поділитись з дорослими про те, що з нею трапилось, що вона побачила або почула, що пережила. Проте часто такі розповіді є плутаними, з повторами, неповними, логіка і послідовність викладу є порушеними, що заважає зв'язному висловлюванню. Діти доповнюють свої розповіді рухами та жестами.

У дошкільній лінгводидактиці *розповіді з власного досвіду* визначаються як розповіді про реальні події, свідками або учасниками яких були самі діти.

Уміння розповідати на основі досвіду формується у дітей у процесі безпосереднього спілкування з оточенням. Основою для розповідання служить змістовне, цікаве життя дітей у дитячому садку та сім'ї, проте велику роль відіграє і навчання на заняттях.

Розповіді з досвіду діти починають складати з середньої групи. Важлива умова – наявність необхідного життєвого досвіду, відповідний темі запас вражень і знань у дітей. Тема розповіді має бути конкретною, пов'язаною з

конкретним фактом із життя дітей («Новорічне свято», «Як ми збирали листя на майданчику» тощо). У старшій групах можна запропонувати розповіді про природу («Зустріч у лісі») або на абстрактні теми («Смішний випадок»).

У закладі дошкільної освіти дітей вчать складати розповіді, що відображають їх індивідуальний (особистий) досвід та колективний (загальногруповий) досвід. Починати краще з розповіді на основі колективного досвіду. Складання такої розповіді буде проходити легше, оскільки всі діти брали участь у події, про яку йдеться.

Традиційно робота починається зі вступної бесіди, метою якої є актуалізація знань з теми розповіді і підготовка дітей до складання розповіді. Важливо звернути увагу дитини на суть подій, що передаються, обмежити другорядні сторони явища. Наприклад, при розповіді дошкільників про домашніх улюбленців вихователь за допомогою питань може звернути увагу саме на домашніх тварин: «Розкажи, як звати твою кішку? Вона велика чи маленька? Що вона їсть?».

Широко використовується такий прийом навчання як мовленнєвий зразок. Зразок вихователя допомагає розвинути сюжетну лінію з розповіді дитини, допомагає структурно побудувати свою розповідь, підібрати образні слова. Формулюються такі вимоги до зразка розповіді вихователя:

- основою розповіді має бути конкретний факт (подія), що представляє для дітей інтерес і близький до їх життєвого досвіду;
- дотримання чіткої структури розповіді вихователем
- мову розповіді має бути максимально наближена до розмовної мови, бути жвавою та образною .

Якщо обсяг матеріалу для розповіді великий і розповідь пов'язана з загальногруповими спостереженнями, доцільно організувати колективну розповідь за наміченим планом. У цьому випадку діти складають розповідь частинами відповідно до питань плану.

До цього виду розповідання належить і складання колективного листа хворому товаришу, листування з дітьми з іншого міста. Лист, змістом якого є

виклад цікавих подій із життя дітей, складається відповідно до питань та вказівок вихователя. Алла Богуш пропонує таку послідовність роботи над складанням колективного листа:

- обмірковується план листа, обговорюються найбільш вдалі вирази, звертання, слова;
- діти вибирають найкращі варіанти, які дорослий записує;
- вихователь читає текст листа повністю, обговорює його з дітьми, переписує та відправляє [7, с. 428-430].

Складання листів корисне також у виховних цілях: для виховання уважного ставлення до рідних, турботи про однолітків та дорослих.

У молодшому дошкільному віці справжньої розповіді за власним досвідом ще немає. Заняття проходить як спільне розповідання на близькі дітям теми: про іграшки, про домашніх улюбленців, про сім'ю дитини, про літній відпочинок тощо. Бесіду-розповідь пов'язують із наочним матеріалом.

Наприклад, вихователь пропонує розглянути іграшки в ігровому куточку, а потім розповісти, які іграшки є у дітей вдома. Після відповідей дітей педагог узагальнює їх висловлювання: «Тетянка нам розповіла про свою ляльку. Вона у неї гарна, зі світлим волоссям і блакитними очима. Тетянка її годує, вкладає спати, гуляє з нею».

Розповідь можна проводити у вигляді запитань – відповідей. Наприклад: Як звати твою маму? Яка вона? Ким мама працює? Що ви з мамою робите?

Розмовляти слід доти, доки у дітей зберігається інтерес.

Алла Богуш пропонує таку послідовність роботи зі складання розповіді з колективного досвіду у молодшій групі:

- вихователь разом із дітьми пригадує подію (як виготовляли подарунки для мами спостереження за голубом тощо);
- використовується наочність, пов'язана з цією подією (фотографії, малюнки, предмети), щоб пробудити враження, почуття дітей;
- бесіда, під час якої за допомогою питань відновлюється послідовність подій у пам'яті дітей;

- спільне розповідання (вихователь починає фразу, а дитина продовжує її), що становить зміст розповіді з досвіду в молодшій групі;

- узагальнення кожної відповіді дітей у поєднанні з позитивною оцінкою, що допомагає дітям сприйняти розповідь товаришів як зразок, на основі якого вони вчаться будувати свою власну розповідь.

У молодшій групі вихователь привчає дошкільників не лише брати участь у розповіді, а й слухати інших, доповнювати та уточнювати їх.

У середньому дошкільному віці навчання розповіді з досвіду починається з бесіди. Бесіду можна супроводжувати розгляданням малюнків дітей за темою або предметів, пов'язаних з відтворюваними подіями. Під час бесіди вихователь спочатку допомагає дітям *вербалізувати колективний досвід*, згодом може запропонувати дітям доповнити розповідь *описом власних переживань, вражень*. Діти можуть пригадати вірші, пісні, пов'язані з подіями розповіді.

У другій частині заняття вихователь узагальнює колективну розповідь. Якщо раніше головним прийомом було наслідування розповіді вихователя, то сучасні методисти рекомендують застосовувати прийом узагальненої розповіді про колективний або індивідуальний досвід. Цей прийом передбачає спільну розповідь вихователя та дітей, в якій педагог лише визначає головні напрями повідомлення (ключові фрази), а діти продовжують, доповнюють, завершують його.

Діти *старшого дошкільного віку* вже можуть самостійно складати зв'язне, послідовне, зрозуміле для слухачів повідомлення з власного досвіду.

У старшому дошкільному віці доцільним є використання не зразка розповіді, а *розгорнутого плану майбутньої розповіді*. Особливого це важливо при навчанні дітей *розповіді з індивідуального досвіду*.

Питання для самоконтролю

1. Які види сюжетних розповідей опановують діти у ЗДО?

2. Які методи і прийоми використовує вихователь під час навчання дітей сюжетної розповіді?

3. Які види питань використовуються під час навчання сюжетної розповіді?

4. Охарактеризуйте основні особливості сюжетної розповіді.

5. Якою є структура сюжетної розповіді?

6. Охарактеризуйте послідовність роботи при складанні сюжетної розповіді з іграшкою або групою іграшок.

7. Охарактеризуйте послідовність роботи при складанні сюжетної розповіді за картиною.

8. Доведіть необхідність мотивації мовної діяльності дітей під час навчання їх зв'язному мовленню. Наведіть приклади мотивації.

Завдання для самостійної роботи

1. Подивіться відео заняття з розвитку мовлення, яке містить навчання дітей сюжетної розповіді. Законспектуйте це заняття та проаналізуйте його.

2. За допомогою диктофона запишіть сюжетні розповіді дітей різного віку. Проаналізуйте ці розповіді за схемою:

- логічність викладу, дотримання структури розповіді;
- правильність мовлення дитини (граматична, фонетична, лексична);
- виразність розповіді;
- самостійність дитини.

3. Розробіть конспекти 2-3 занять з навчання дітей сюжетної розповіді.

4. Складіть перелік питань для розгляду картини (середня або старша група). Зміст питань має враховувати такі моменти:

- адекватно позначити словом зображені об'єкти, їх ознаки, дії;
- встановити час та місце дії;
- виявлення емоційного ставлення дітей до картини та її героїв;
- встановлення різноманітних зв'язків у картині (між героями, героями та їх діями, взаємовідносинами; подією, часом та місцем дії);
- виявлення засобів виразності картини (колір, композиція);

- узагальнення результатів розгляду картини;
- встановлення зв'язку між розповіддю та дитячою діяльністю.

ТЕМА 16. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ СЛОВЕСНОЇ ТВОРЧОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ

1. Відгадування і складання загадок у дошкільному віці
2. Методика стимулювання словесної творчості та навчання дітей творчої розповіді.

№ 1. Відгадування і складання загадок у дошкільному віці

Одним з видів опису іграшки є *відгадування та складання загадок* дітьми. Спочатку діти навчаються відгадувати загадки, а потім – складати загадки-описи.

Відгадування та складання загадок потребує *сформованості таких умінь*:

- вміння характеризувати предмет в цілому, виділяти в ньому складові, елементи, властивості, відносини;
- вміння поєднувати різні ознаки в єдине ціле, усвідомлювати характер змін в залежності від різних факторів (суттєвих і несуттєвих);
- вміння порівнювати, узагальнювати;
- вміння розмірковувати, робити висновки, доводити.

Умовами, що забезпечують розуміння та відгадування загадок, є:

- попереднє ознайомлення дітей з предметами та явищами, про які йдеться у загадці;
- продумування педагогом способу подання загадок;
- рівень розвитку мовлення дітей;
- врахування вікових особливостей та можливостей дошкільників.

Молодший дошкільний вік. У зв'язку з незначним життєвим досвідом тематика загадок обмежена. Це загадки про предмети, добре знайомі дитини, з якими пов'язані її позитивні емоції (іграшки, домашні тварини, предмети

побуту, продукти харчування). У загадках називаються яскраві, найбільш суттєві ознаки, властивості предмета (колір, форма, величина тощо). Молодшим дошкільникам можна запропонувати римовані загадки, в тексті яких міститься відгадка.

Голодна – мукає,

Сита – жує.

Всім дітям молоко дає (*корова*).

Хто нам пісеньку таку

Весь час співав: «Кукуріку»? (*півник*).

Середній дошкільний вік. Діти вже можуть виділяти в предметі різні властивості, розуміють його призначення, порівнюють предмети між собою. У зв'язку з цим, можна підбирати загадки з простими порівняннями або з нескладними метафорами. Пропонується більш широка тематика загадок: про свійських і диких тварин, одяг, продукти, явища природи, транспорт тощо.

Скатертина біла весь світ накрила (*сніг*).

Колючий клубочок прибіг у садочок (*їжачок*).

Старший дошкільний вік. Використовуються загадки різної тематики: явища природи, предмети побуту, знаряддя праці, транспорт тощо. Дітям пропонуються більш складні види логічних завдань: порівняння, виключення, зіставлення тощо. В загадках широко використовуються слова в переносному значенні, метафори, порівняння тощо.

Не гавкає, не кусає,

А до хати не пускає (*замок*).

Дуже я потрібна всім –

І дорослим, і малим.

Всіх я розумі учу,

А сама завжди мовчу (*книга*).

Робота з відгадування загадок, як правило, складається з двох етапів. На першому етапі організується розгляд і обстеження предметів, під час якого виділяються лише ті ознаки, які відображені в загадці. При цьому

використовуються фрази, які зустрічаються в загадці для позначення характеристик предмета. Важливо звертати увагу дітей на мовні особливості загадки, вчити помічати своєрідність художнього образу, прагнути точно і образно вживати слова. На другому етапі проводиться загадування і відгадування загадки.

Складання загадок.

Складання загадок складніше, ніж їхнє відгадування. Розроблена технологію роботи над складанням загадок для дітей шкільного віку. Сьогодні ця технологія в адаптованому вигляді використовується і у роботі з дошкільниками.

Варіант 1. Обирається об'єкт, про який буде складатися загадка. Дітям пропонується підібрати слова-ознаки до цього об'єкта. Наприклад, називається колір, форма, смак, запах предмета тощо. Ці ознаки замальовуються вихователем або позначаються опорними картинками і викладаються у стовпчик. Після цього дітям підібрати до кожної ознаки предмет, який характеризується цією ознакою (варіантів може бути декілька). Вихователь викладає заздалегідь приготовлені картинки–опори навпроти кожної ознаки.

Наприклад: об'єкт – сніжинка. Яка вона? (біла, холодна, пухнаста, невагома тощо). Названі ознаки вихователь або замальовує разом з дітьми, або користується опорними картинками. Після цього запитує: Що буває таким саме білим? холодним? пухнастим? невагомим? (молоко, морозиво, пух, пір'їнка, кожна дитина може використовувати своє порівняння. Зліва викладаються відповідні картинки.

Після заповнення таблиці вихователь пропонує скласти загадку, вставляючи між лівою і правою частиною таблички слова «як», або «але не». Наприклад: біла, як молоко, холодна, як морозиво, пухнаста, як пух, невагома, як пір'їнка.

Варіант 2. Складання загадок, де називаються дії предмета.

Методика роботи аналогічна до роботи за першим варіантом. Тільки діти відповідають на питання: що робить? що (хто) робить так само?

Варіант 3. Особливістю роботи є те, що дитина, порівнює один об'єкт з іншим об'єктом, знаходить між ними спільне та відмінне. Діти відповідають на питання: а що схоже? чим відрізняється?

Приклад складання загадки про квітку:

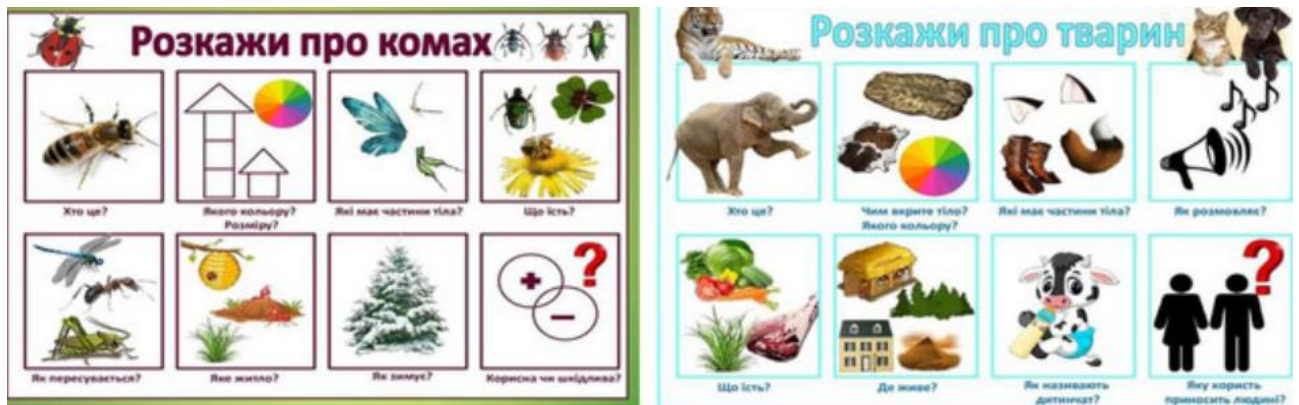
- На що схожа квітка? – На метелика.
- А чим відрізняється від метелика? – Квітка не літає.
- Ще на що схожа квітка? – На маленьку парасольку.
- А ще? – На бантик, але бантик не живий.

Текст загадки: Схожа на метелика, але не літає; схожа на парасольку, але маленька; як бантик, але жива.

У дошкільному віці дітей вчать складати і описові загадки. При складанні таких загадок використовується така ж послідовність роботи, що і при складанні описових розповідей.

У вступній бесіді педагог разом з дітьми розглядає всі об'єкти, про які складаються загадки, виділяються їх характерні ознаки, відмінності (будова, забарвлення, призначення тощо). Далі педагог разом із дітьми розглядає опорні картинки для складання загадки. Кожна дитина сама визначає, про який об'єкт складає загадку. Вона використовує як наочність запропоновані педагогом опорні картинки та усний план і складає загадку про об'єкт.

Приклад опорних картинок:

Можна запропонувати орієнтовні схеми складання загадок з дітьми-дошкільниками.

Загадки про тварин. План складання загадки: яка це тварина (домашня або дика, живе в теплих або холодних країнах), забарвлення, розмір, частини тіла, чим вкрите тіло тварини, чим харчується (хижак чи травоядна).

Загадки про предмети побуту. План складання загадки: узагальнююче значення предмета, розмір, колір, з яких частин складається, призначення.

Загадки про одяг, взуття, головні убори. План складання загадки: узагальнююче поняття (це одяг / взуття / головний убір), в яку пору року носять, для кого використовується, колір, з яких частин складається, з чого виготовлений / який за матеріалом, коли і куди можна вдягати [28, с. 7-8].

Форми роботи з дітьми при складанні загадок:

1. Колективне складання загадок для однієї дитини, яка має її відгадати. Одна дитина виходить за двері. Вихователь з дітьми обирає предмет та обговорює, як скласти загадку. Предмет ховається, запрошується дитина і хтось із дітей загадує загадку.

2. Складання та загадування загадок дітей один одному у двох підгрупах.

3. Складання загадок за опорними таблицями. До такої роботи можуть активно підключатися батьки.

№ 2. Методика стимулювання словесної творчості та навчання дітей творчої розповіді

Словесна творчість – це діяльність дітей, що виникає під впливом творів мистецтва, вражень від оточення і виявляється у створенні усних творів.

Словесна творчість дошкільників може виявлятися в таких формах:

- словотворчість;
- складання віршів;
- складання власних розповідей і казок;
- творчі перекази;
- вигадкування загадок, небилиць.

У розвитку словесної творчості виділяються три етапи.

На першому етапі роль педагога полягає в організації життєвих спостережень, які впливають на дитячу творчість. Дитину необхідно вчити образному баченню оточення. Образне бачення має бути цілісним: дитина повинна розглядати об'єкт не ізольовано, а у його зв'язках з іншими об'єктами.

Спостереження дітей допомагають розвитку комбінаторних здібностей. Важливо, щоб дошкільники усвідомили, що деякі явища можуть бути змінені та перетворені.

Другий етап — власне процес дитячої творчості. Він безпосередньо пов'язаний із виникненням задуму, із пошуками художніх засобів.

Третій (завершальний) етап характеризується створенням нової продукції. На цьому етапі дитина починає цікавитися якістю продуктів своєї творчості та відчуває естетичне задоволення, прагне надати їм завершеності.

Одним із видів дитячої творчості є *творча розповідь*. Це розповідь, складена дитиною, із самостійно створеними образами, ситуаціями, діями, з сюжетом, що динамічно розвивається.

При навчанні розповіді використовуються різні види творчих вправ.

1. Продовження та завершення розповіді, яку починає вихователь. Специфіка цього виду творчого розповідання полягає в тому, що вихователь на початку розповіді визначає героїв, придумує зав'язку, а діти продовжують і закінчують її.

2. Складання розповіді (казки) за планом вихователя. Педагог пропонує тему та план, який визначає лише загальну послідовність подій, а розвинути сюжетну лінію діти повинні самостійно.

3. Вигадування розповіді на тему, запропоновану вихователем (без плану). При виконанні цього завдання дитина являється ніби автором твору. Вона самостійно вибирає зміст розповіді, її форму. Вихователю важливо, щоб формулювання теми відповідало досвіду дітей, рівню їх мовленнєвого розвитку, розвивало почуттєву сферу, пробуджувало уяву.

4. Придумування розповіді (казки) на самостійно обрану тему. Це найскладніший вид розповіді. Його можна використовувати лише тому випадку, якщо в дітей віком вже сформувалися вміння будувати текст, давати йому назву [68].

5. Вигадування розповідей (казок) за літературним зразком. Вигадування розповідей за літературним зразком може виконуватися у двох

випадках: коли зберігається зміст, а замінюються лише герої (більш легкий варіант); коли зберігаються герої, а замінюється зміст (більш важкий варіант).

До прийомів, що активізують мовленнєву діяльність дошкільників, належить спільне з вихователем складання розповіді.

Питання для самоконтролю

4. Поясніть зміст понять «творчість», «словесна творчість», «творча розповідь», «мовленнєва імпровізація», їх взаємозв'язок.

5. Завдання та зміст навчання творчої розповіді у закладі дошкільної освіти.

6. Методи та прийоми активізації уяви та фантазії дітей для складання творчої розповіді.

7. Які види творчих вправ використовує вихователь, щоб стимулювати дітей до складання творчої розповіді.

8. Перерахуйте етапи розвитку словесної творчості у дошкільному віці.

9. Перерахуйте умови, що забезпечують розуміння та відгадування загадок дошкільниками.

10. Опишіть методiku навчання дошкільників складанню загадок.

Завдання для самостійної роботи

1. Запишіть 2-3 дитячих розповіді і проаналізуйте їх за такими показниками: відповідність розповіді темі; повне розуміння тексту; дотримання структури розповіді, послідовності її елементів; використання засобів зв'язку між реченнями в тексті; використання засобів виразності; нормальний темп, відсутність тривалих пауз; отримання культури усного розповідання (правильна, спокійна поза під час розповідання, звернення до слухачів, інтонаційна виразність мовлення, достатня гучність, чіткість вимови); самостійність.

2. Розробіть модель для навчання дітей творчій розповіді. Спроектуйте освітню ситуацію з використанням цієї моделі. При проектуванні освітньої ситуації продумайте такі аспекти роботи:

- завдання розвитку мовлення дитини;
- методи навчання, які використовує вихователь у роботі з дошкільниками;

- прийоми навчання, що передбачають надання допомоги дитині у виборі змісту та мовного оформлення монологу (актуалізація дитячого пізнавального та мовного досвіду, активізація емоційної сфери дитини, розвиток комбінаторних умінь, творчої уяви, активізація словника).

3. Розробіть план заняття з складання творчої розповіді з використанням методу моделювання.

4. Складіть декілька загадок для дітей дошкільного віку. Оформіть необхідну наочність, яку можна використати у роботі з дошкільниками.

ТЕМА 17. МЕТОДИКА РОБОТИ З ХУДОЖНЬОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ У ЗДО

1. Особливості сприймання дошкільниками творів художньої літератури.

2. Методика художнього читання і розповідання дітям літературних творів на різних вікових етапах.

3. Методика ознайомлення з художньою книгою у дошкільному віці

4. Методика заучування віршів у дошкільному віці.

№ 1. Особливості сприймання дошкільниками творів художньої літератури

Дитяча книга розглядається у дошкільній педагогіці як універсальний засіб розумового, морального та естетичного виховання. Книга вводить дитину у світ людських почуттів, думок, вчинків, характерів, вчить розуміти людину, виховувати людяність у самому собі. Виховна функція книги реалізується через вплив художнього образу.

Щоб правильно організувати процес залучення дітей до дитячої художньої літератури, необхідно знати психологічні особливості сприйняття та розуміння цього виду мистецтва дошкільниками.

Вікові особливості сприйняття творів художньої літератури у різні вікові періоди дошкільного дитинства.

Молодший дошкільний вік. Спостерігається залежність розуміння тексту від особистого досвіду дітей. У центрі уваги дітей – головний персонаж, діти ще не розуміють його переживань та мотивів вчинків, емоційне ставлення до героїв яскраво забарвлене.

Середній дошкільний вік. Розширюється життєвий досвід дітей, удосконалюються уміння слухати і розуміти твори художньої літератури. Дошкільники встановлюють прості причинні зв'язки у сюжеті твору, правильно оцінюють вчинки персонажів. У дітей виникає інтерес до змісту твору, усвідомлення його внутрішнього змісту.

Старший дошкільний вік. Дошкільники починають усвідомлювати події, які були в їх особистому досвіді. Їх цікавлять як вчинки героїв, так і їх мотиви, переживання, почуття. Вони розуміють підтекст. У дітей формується вміння сприймати текст у єдності змісту та форми, усвідомлюються деякі особливості форми твору (ритм, рима, повтори, зачини у казках).

В розвитку *сприйняття художнього твору виділяють три стадії:*

- безпосереднє сприйняття, відтворення і переживання образів, які ґрунтуються на роботі уяви;
- розуміння ідейного змісту твору (в основі лежить робота мислення);
- вплив художньої літератури на особистість читача (через почуття і свідомість дитини).

Твір художньої літератури має відповідати таким вимогам:

- виховна спрямованість художнього твору, який має сприяти формуванню моральних, естетичних почуттів, спонукати до соціально-моральних вчинків;
- художня майстерність, літературна цінність твору;

- доступність літературного твору, відповідність віковим і психологічним особливостям дітей;
- цікавий сюжет, чіткість композиції;
- спрямованість на вирішення конкретних педагогічних завдань.

№2. Методика художнього читання і розповідання дітям літературних творів на різних вікових етапах

Традиційно в методиці розвитку мови прийнято виділяти **дві форми роботи з книжкою** дитсадку:

- читання і розповідання художньої літератури та заучування віршів на заняттях;
- використання літературних творів та творів усної народної творчості поза заняттями, в різних видах діяльності.

Перед читанням твору художньої літератури вихователь обов'язково проводить підготовчу роботу, яка включає підготовку вихователя до читання твору і підготовку дітей до сприймання твору.

I. Підготовка вихователя включає такі моменти:

- вибір художнього твору відповідно до встановлених критеріїв (виховна спрямованість, художня досконалість, доступність тощо);
- визначення освітніх та виховних завдань;
- літературний аналіз художнього тексту, який передбачає виділення задуму автора, характеру дійових осіб, мотивів їх вчинків;
- читання твору вихователем, робота над виразністю передачі тексту (оволодіння засобами емоційної виразності; розстановка логічних наголосів, пауз; вироблення правильної вимови, чіткої дикції).

Підготовка дітей до сприймання художнього твору включає:

- активізація особистого досвіду дітей, збагачення його шляхом організації спостережень, екскурсій, розглядання картин, ілюстрацій;
- пояснення незнайомих слів, без чого неможливо зрозуміти основний зміст тексту, характер образів, вчинки персонажів.

Пропонують такі прийоми пояснення незнайомих слів:

- підбір синонімів (рубіновий – червоний);
- підбір антонімів (слово «темрява» можна пояснити через зіставлення зі словом «світло»);
- називання слова у поєднанні з показом предмета або його зображення;
- елементарний словотворчий аналіз (вантажна машина – перевозить вантаж);
- тлумачення слова (коротке пояснення);
- розчленування загального поняття на часткові (овочі – це картопля, помідори, огірки; одяг – це сукня, куртка, светр);
- підведення часткових понять під загальні (муха, бджола, мураха – це комахи).

II. Ознайомлення з твором художньої літератури

1. Перед читанням можна провести велику *вступну бесіду*, що готує дітей до сприйняття твору. Під час бесіди можна повідомити коротку інформацію про письменника, про інші його книги, вже знайомі дітям. Викликати інтерес у дітей можна за допомогою загадки, вірша, показу картини. Обов'язково вказується назва твору, його жанр (розповідь, казка, вірш).

2. Читання твору, під час якого важливо забезпечити правильне і яскраве його сприйняття. Виразне читання вихователем твору, його емоційний контакт з дітьми підвищують ступінь впливу художнього слова. Під час читання не слід відволікати дітей від сприйняття тексту питаннями, дисциплінарними зауваженнями, досить буває підвищення або зниження голосу, паузи.

3. Бесіда про прочитане з метою уточнення змісту твору, засобів художньої виразності. По закінченні читання, поки діти перебувають під враженням прослуханого, необхідна невелика пауза. Вихователю потрібно *підтримати дитячі переживання*, а елементи аналізу посилити при

повторному читанні. Аналіз твору одразу після читання може зруйнувати враження від прочитаного. Можна запитати, чи сподобалася казка, і підкреслити: «Який Наф-Наф розумний і сміливий. Врятував своїх братів від злого вовка».

Під час бесіди необхідно задавати різні види питань:

- пов'язані з образом героя;
- що дозволяють дізнатися про емоційне ставлення до подій та героїв (хто вам більше сподобався? чому? подобається герой чи ні?);
- що дозволяють ввести дошкільників у ситуацію, яка описується у творі, зробити їх ніби учасниками подій;
- спрямовані на виявлення головної думки твору;
- спрямовані на з'ясування мотивів вчинків героїв;
- що звертають увагу на мовні засоби виразності, особливості жанру.

4. Повторне читання тексту (якщо він короткий) і розгляд ілюстрацій, які поглиблюють і уточнюють розуміння тексту, закріплюють емоційне враження, сприяють більш повному розкриттю художніх образів.

Якщо твір великий за обсягом, то прочитати можна лише окремі, найбільш значущі частини. Повторне читання в такому випадку доцільно провести через якийсь відрізок часу (2 - 3 тижні).

Під час роботи з творами художньої літератури важливо правильно використовувати ілюстрації. Важливою умовою роботи є те, що *показ ілюстрації не повинен порушувати цілісного сприйняття тексту*. Неправильним буде показ ілюстрацій у процесі читання художнього твору, написаного без поділу його на частини. У цьому випадку можна за кілька днів до читання дати дітям книгу з картинками, які вони можуть розглянути зацікавитися змістом твору, або картинку розглядаються організовано після читання.

Якщо книга розділена на невеликі глави, ілюстрації розглядають після читання кожної частини.

Якщо книга об'єднує ряд картинок з невеликими підписами, не пов'язані між собою, то спочатку показується картинка, потім читається текст (наприклад, цикл віршів українських поетів про тварин).

Тільки при читанні книги пізнавального характеру картинка використовується в будь-який момент для наочного пояснення тексту. Це не порушить єдності враження.

№ 3. Методика ознайомлення з художньою книгою у дошкільному віці

Молодший дошкільний вік. У дітей підвищується інтерес до слухання художніх творів, вони розрізняють вірш і прозу. Дошкільники разом з вихователем повторюють характеристики персонажів («мишка-шкреботушка», «лисичка-сестричка»), повторювані звернення і дії («Півнику-братуку, одчини! Як не одчиниш, вікно розіб'ю і тебе заберу!», «Ток-ток, ток-ток, не велів коток», «тягнуть-потягнуть, витягнути не можуть»).

Діти починають відтворювати за допомогою запитань педагога окремі фрази, частини художнього тексту, передають діалог героїв, виконують відповідні рухи, жести, дії з іграшками.

Діти виявляють інтерес до книги, розглядають ілюстрації, навчаються дотримуватись правил користування книгою.

У молодшому дошкільному віці робота спрямована на досягнення таких завдань:

- розвивати здатність до цілісного сприймання творів різних жанрів (казка, вірш);
- засвоєння змісту творів і формування емоційного відгуку на них;
- запам'ятовування віршів, виразне читання їх напам'ять;
- залучення до участі в іграх-драматизаціях, іграх-інсценізаціях за сюжетами літературних творів [34, с. 89].

Середній дошкільний вік.

У дітей підвищується здатність розуміти зміст соціально-побутових казок; самостійно виділяти зачин, кінцівку казки, знаходити повтори, образні вирази, визначати мораль казки; емоційно відгукуватися на події твору. Вони вже можуть здійснити невеликий аналіз твору у вигляді бесіди про прочитане. Розвивається вміння висловлювати своє ставлення до персонажів, правильно оцінювати їх вчинки, характеризувати моральні якості.

Діти розрізняють різні жанри малих поетичних форм українського фольклору: українська народна пісня, прислів'я, забавлянка, загадка, скоромовка, мирилка, закличка.

У середньому дошкільному віці робота спрямована на досягнення таких завдань:

- вчити цілісно сприймати і розуміти структуру та зміст художнього твору, його жанр;
- залучати до виразного читання віршів, вчити передавати їх характер;
- вправляти в інтонаційній виразності при передачі діалогів, виразних рухів героїв у іграх-драматизаціях та в інсценуванні художніх творів [34, с. 152-153].

Старший дошкільний вік. Виникає стійкий інтерес до книг, бажання слухати їх читання. Накопичений життєвий і літературний досвід дає дитині можливість розуміти ідею твору, вчинки героїв, мотиви поведінки.

Дошкільників продовжують ознайомлювати з соціально-побутовими та фантастичними казками, вчать розуміти засоби виразності казки (афористичність мовлення, зачини, кінцівки, фантастичні перетворення, чарівні предмети). Діти відповідають на запитання за змістом казки, оцінюють вчинки героїв і висловлюють своє ставлення до них; впізнають назву казки за ілюстраціями, описом героїв.

Дітей ознайомлюють з основними жанрами літературних творів: казка, легенда, вірш, оповідання, загадка, скоромовка тощо, закріплюють вміння розрізняти жанр твору [34, с. 226-228].

У старшому дошкільному віці робота спрямована на досягнення таких завдань:

- продовжувати формувати уявлення про особливості художньої літератури: жанри, композицію, про найпростіші елементи образності мови;
- формувати здатність елементарно аналізувати зміст і форму художнього твору;
- вчити осмислено, чітко та виразно читати вірші напам'ять;
- спонукати дітей до самостійних ігор-драматизацій, ігор-інсценізацій [34, с. 226-228].

№ 4. Методика заучування віршів у дошкільному віці

Заучування віршів – один із засобів розумового, морального та естетичного виховання дітей. У вірші розглядають дві сторони: зміст художнього образу та поетичну форму (музикальність, ритмічність).

Дошкільники швидко запам'ятовують короткі вірші, у яких багато дієслів, іменників, де конкретність, образність поєднуються з динамікою дії. У старших групах діти запам'ятовують значно більші за обсягом вірші (два чотиривірші) з епітетами та метафорами.

При заучуванні з дітьми віршів перед вихователем стоять два завдання:

1. Домагатися міцного запам'ятовування віршів, тобто розвивати здатність до тривалого утримання вірша у пам'яті.
2. Формувати вміння виразно виконувати поетичні твори, передавати інтонаційно різний характер поетичних творів.

Обидві задачі вирішуються одночасно. Якщо спочатку працювати над запам'ятовуванням тексту, а потім над виразністю, дитину доведеться переучувати, тому що вона набуде звички читати невиразно.

Методичні рекомендації до заучування віршів.

1. Не рекомендується заучувати вірші хором. Хорове повторення тексту заважає виразності, призводить до монотонності, непотрібної тягучості, спотворення закінчення слів, викликає швидке стомлення від шуму.

2. Короткі вірші заучуються повністю (за рядками), що забезпечує осмисленість читання і тренування пам'яті.

3. Не слід вимагати повного запам'ятовування вірша однією занятті.

4. Необхідно створювати «атмосферу поезії» у дитячому садку, коли поетичне слово звучить на прогулянці, у повсякденному спілкуванні, на природі. Важливо читати дітям вірші, зачувати їх не тільки до свят, а систематично протягом року, розвивати потребу слухати і запам'ятовувати.

Послідовність роботи із заучування вірша.

1. Вступна бесіда, пов'язана з темою вірша. Під час бесіди створюється емоційний настрій, сприятливий для слухання та запам'ятовування поетичного твору. Згадуються події з життя дітей, близькі до змісту тексту, можна використати загадки, картин, іграшки. Старшим дітям можна показати портрет поета. Після бесіди автор називає жанр та автора твору.

2. Виразне читання вірша без установки на запам'ятовування, щоб не відволікати дітей від сприйняття музичності, співучості вірша. Після читання вихователь дає дітям час, щоб закріпити враження, які виникли в процесі сприймання поетичного твору.

3. Аналіз твору, з метою уточнення його змісту та підготовки для його відтворення. В результаті бесіди у дитини формується особисте ставлення до героїв і подій, формується естетична оцінка прекрасного. Аналіз має бути точним, коротким, емоційним. Спочатку з'ясовується, чи сподобався вірш, що запам'яталося. Потім здійснюється аналіз словесних характеристик, виявлення музично-ритмічної структури твору (якими словами описується ліс взимку? як поет описує дерева в лісі? якими словами починається і закінчується вірш?).

Важкі місця доцільно зачитати повторно.

4. Повторне читання твору з установкою на запам'ятовування.

5. Відтворення вірша дітьми. Спочатку читають вірші ті, хто краще запам'ятовує та виявляє бажання прочитати.

У наступні дні слід знову звернутися до цього твору поза заняттям, почитати його, оцінити якість читання. Необхідно домагатися, щоб кожна дитина запам'ятала текст і вміла читати його виразно.

Питання для самоконтролю

1. Як організуються у закладі дошкільної освіти заняття по ознайомленню з творами художньої літератури? Як часто проводяться такі заняття?

2. Як вихователь може створити позитивний настрій у дітей перед читанням твору, активізувати їх інтерес до книги?

3. Чому слід переривати читання художнього тексту коментарями: поясненням незрозумілих дітям слів, граматичних форм?

4. Перерахуйте методичні прийоми, які полегшують дітям слухання художнього твору.

5. Яка предметна наочність та словесна допомога використовується під час читання?

6. Дітям якого віку потрібна при читанні (слуханні) предметна наочність? Дітям якого віку достатньо словесної допомоги?

7. Перерахуйте елементи інтонації, які впливають на виразність читання.

8. Що таке довільне та мимовільне запам'ятовування?

9. Які жанри поетичних художніх творів рекомендуються для заучування в ЗДО?

10. Які прийоми довільного запам'ятовування вихователь використовує у роботі з дошкільниками?

11. Які методи і прийоми навчання може використовувати вихователь, щоб стимулювати дітей на заняттях повторювати художні тексти?

12. Як організується робота з заучування віршів? Скільки віршів рекомендується заучувати на місяць? якої величини?

13. Скільки потрібно повторень для запам'ятовування вірша? Чому необхідно розучувати вірш в цілому?

14. Як допомогти дітям, яким важко запам'ятати вірш? Як можна мотивувати неодноразове повторення вірша на одному занятті?

15. Чому не можна заняття із заучування вірша обмежити лише цією роботою? Яку додаткову роботу рекомендується проводити на занятті із заучування вірша?

16. Поясніть, у чому подібність роботи з розгляду ілюстрацій до художніх творів: а) виконаних друкарським способом (у книжці або на окремих аркушах в альбомі); б) діапозитивів або слайдів. У чому різниця різних видів наочності?

17. Як впливає на емоційний стан дітей розгляд ілюстрацій у книзі, перегляд слайдів тощо?

18. Чому не варто пояснювати дітям одразу всі незрозумілі слова у тексті? Якими критеріями керується вихователь, коли відбирає у тексті слова, значення яких потрібно пояснити?

19. Як вихователь може пояснити абстрактні слова – етичні поняття?

20. Як пов'язані заняття із слухання художніх творів із заняттями по переказу їх дітьми?

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуйтеся до виразного читання художнього твору для дітей молодшої / середньої / старшої групи. читати художні твори для дітей кожної вікової групи. Для цього випишіть тест, зробіть на ньому позначки:

а) паузи;

б) логічний наголос (підкреслити слова, куди падає логічний наголос);

в) підвищення, зниження тону (↑↓);

г) зауваження про тембр голосу: «радісно», «сумно», «з повагою» тощо;

д) зауваження про жести, що супроводжують мовлення: «сплеснути руками», «похитати головою», «розширити чи примружити очі» тощо.

2. Оцініть виразне читання художніх творів своїми друзями: чи правильно обраний темп читання, чи у потрібному місці паузи, логічний наголос, чи виразний емоційний тембр голосу, артистичність тощо. Особливо слідкуйте за дотриманням правил орфоепії.

3. Підготуйте перелік творів для читання для дітей молодшої / середньої / старшої групи (на основі програм розвитку дитини дошкільного віку).

4. Підготуйтеся до читання великого художнього твору (при виборі твору орієнтуйтеся на програми розвитку дитини дошкільного віку). Позначте ті місця, які прочитаєте дітям повторно. Вкажіть, чому саме ці місця ви виділили (відтворюють сюжетну лінію твору; важливі у етичному плані; є побоювання, що діти не зрозуміли смислу цього уривку; запам'ятовування уривка важливе для збагачення мовлення дітей).

5. Розробіть фрагмент заняття із вивчення віршів.

6. Розробіть фрагмент заняття із ознайомлення з байкою за наведеним нижче планом:

1) вступ (підготовка дітей до розуміння змісту байки, актуалізація їх життєвого досвіду);

2) ознайомлення з байкою (читання вихователя);

3) заучування (запам'ятовування);

4) роз'яснення смислу алегорії.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ДОШКІЛЬНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

ТЕСТИ НА ВІДПОВІДНІСТЬ

1. Встановіть відповідність між термінами та їх визначеннями:

- А. Загальна лінгводидактика
- Б. Конкретна лінгводидактика
- В. Часткова лінгводидактика
- Г. Дошкільна лінгводидактика.

1. Ґрунтується на виявлених закономірностях з урахуванням специфіки навчання конкретної мови.

2. Організований, цілеспрямований процес використання мови для передавання і засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дій з метою спілкування та планування діяльності.

3. Охоплює закономірності процесу навчання, що не залежать від системи конкретної мови.

4. Це педагогічна галузь науки, що вивчає закономірності розвитку мовлення дітей на різних вікових етапах; специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування мовленнєвих навичок у дітей; засоби, форми, методи і прийоми навчання дітей мови (рідної, іноземної), що відображає і лінгвістичні і педагогічні аспекти сучасного стану науки.

5. Навчання конкретної мови завжди здійснюється з урахуванням загальних, специфічних лінгводидактичних закономірностей і тих часткових відмінностей, які зумовлені метою, змістом, формами навчання, віковими особливостями та соціальним, національним статусом певної аудиторії.

2. Встановіть відповідність між термінами та їх визначеннями:

- А. стиль взаємодії – це ...
- Б. педагогічна діяльність – це ...
- В. заняття – це ...
- Г. дидактична гра – це ...

1. Форма організації навчання у дошкільному навчальному закладі, за якою вихователь працюючи з групою дітей у встановлений час організовує і спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

2. Вид соціальної діяльності, що передбачає передачу молодшим поколінням культури та досвіду, створення умов для розвитку дитини і підготовки до виконання ролей в суспільстві.

3. Форма організації навчання, що передбачає формування у дитини знань, умінь, навичок, пізнавальних інтересів у розважальній діяльності.

4. Сукупність стійких способів взаємодії педагога з дітьми у навчально-виховному процесі;

5. Передача суспільного досвіду від старших поколінь – молодшим.

3. Встановіть відповідність у характеристиці методів навчання:

А. пояснювально-ілюстративний;

Б. репродуктивний;

В. частково-пошуковий;

Г. проблемний.

1. Відтворення знань, повторення способів діяльності за завданням педагога;

2. Забезпечує сприймання, усвідомлення та запам'ятовування дітьми фактів та явищ;

3. Активізація розумової діяльності дітей;

4. Педагог доручає дітям завдання, які є окремими етапами розв'язання проблеми;

5. Складанням педагогом і проголошування дітям проблемного завдання для пошуку рішень.

4. Встановіть відповідність у визначенні понять:

А. Спостереження.

Б. Розповідь.

В. Гра.

Г. Вправи.

1. Розважальна діяльність, у процесі якої формуються знання, уміння і навички.

2. Багаторазове повторення розумових і практичних дій, зміст яких заданий педагогом.

3. Образний емоційний логічно-структурований виклад подій заснований на фактичному матеріалі.

4. Показ предметів, явищ у їх символічному зображенні.

5. Систематичне цілеспрямоване вивчення об'єкта дослідження, яке дає змогу отримати первинну інформацію у вигляді сукупності емпіричних тверджень.

5. До наведених принципів навчання віднесіть відповідні їх характеристики.

А. Принцип науковості.

Б. Принцип систематичності й послідовності.

В. Принцип доступності навчання.

Г. Принцип природовідповідності.

1. Ознайомлювати дітей з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями; розкривати сучасні досягнення наук і перспективи їх розвитку в майбутньому.

2. Розгляд нового матеріалу частинами.

3. Зміст, форми, методи навчання відповідають віковим особливостям, розумовим можливостям дітей.

4. Знання, уміння і навички мають формуватися регулярно, в певному порядку, щоб кожний елемент навчального матеріалу логічно пов'язувався з іншим, а нові знання спиралися на засвоєні раніше і створювали фундамент для засвоєння наступних знань.

5. Дотримання правил: від простого до складного, від відомого до невідомого.

6. Встановіть відповідність між основними принципами планування:

1. Принцип науковості.
2. Принцип актуальності.
3. Принцип свободи вибору.
4. Принцип цілісності і логічності.

А. Врахування між предметних зв'язків, забезпечення логічного підпорядкування всіх складових плану.

Б. Врахування досягнення методик, педагогіки, технології.

В. Вільно обирати форму планування, форми і методи навчання і виховання дітей.

Г. Відображення потреби сьогодення у плані.

Д. Педагог має уявлення про подальший розвиток особистості.

7. Встановіть відповідність між вимогами до форм організації навчання та деякими їх характеристиками:

1. Загально – педагогічні вимоги.
2. Виховні.
3. Організаційні.
4. Гігієнічні.

А. Складання плану, оптимальний темп навчання, логіка побудови.

Б. Дотримання вихователем закономірностей і принципів навчання.

В. Провітрена та чиста кімната.

Г. Вихователь визначає виховну мету, можливості заняття.

Д. Розвиток мислення, уваги, уяви.

8. Встановіть відповідність між методами навчання та їх значенням:

1. Частково – пошуковий.
 2. Пояснювально – ілюстративний.
 3. Дослідницький.
 4. Репродуктивний.
- А. Діти самі формулюють і вирішують проблему.
- Б. Діти відтворюють знання, способи діяльності за завданням вихователя.
- В. Педагог формулює проблему, а діти її розв’язують.
- Г. Діти виконують завдання, які є окремим етапом розв’язання проблеми.
- Д. Вихователь пояснює матеріал з використанням наочності, а діти активно слухають і сприймають.

9. Встановіть відповідність між термінами і їх визначеннями:

1. Спостереження.
 2. Розповідь.
 3. Ілюстрування.
 4. Бесіда.
- А. Метод, що полягає у запитаннях, відповідях і використовується для узагальнення і систематизації знань.
- Б. Образний, емоційний, логічно – структурований виклад подій.
- В. Показ предметів у символічних зображеннях.
- Г. Багаторазове повторення розумових і практичних дій з метою формування умінь і навичок.
- Д. Безпосереднє планомірне сприйняття явищ, об’єктів оточуючого світу за допомогою органів чуття.

10. Встановіть відповідність між термінами і їх визначеннями:

1. Звукова культура мовлення.
2. Звуки мовлення.

3. Мовленнєве дихання .

4. Голос.

А. Вимовно-слухові елементи, що відокремлюються у слові в процесі його послідовного членування як мінімальні одиниці (далі неподільні) і займають мінімальний відрізок часу.

Б. Сукупність різноманітних за висотою, силою, тембром звуків, які вимовляє людина.

В. Лінійні звукові одиниці: звук, склад, фраза; надлінійні звукові одиниці: наголос, елементи інтонації.

Г. Вміння відтворювати короткий вдих і довгий ротовий видих, що забезпечує тривалу й звучну вимову звуків мовлення, а також плавність і злиття вимови.

Д. Фонетично правильна і чиста вимова звуків рідної мови; орфоепічно правильна вимова слів і фраз за допомогою наголосу, інтонації, паузи і відповідного темпу, що відповідають нормам літературної вимови.

11. Встановіть відповідність між типом заняття та його характеристикою.

1. Цей вид заняття передбачає об'єднання три цілком самостійних і водночас мовленнєвих (і тільки мовленнєвих) завдання.

2. Цей вид заняття проводиться на четвертому тижні кожного місяця у молодшій, середній і старшій групах за розділами «Словникова робота», «Виховання звукової культури мовлення» та «Формування граматичної правильності мовлення».

3. На такому занятті для більш повного й глибокого розкриття теми, успішного розв'язання мовленнєвих і розумових завдань вихователь використовує матеріал із різних розділів програми, поєднуються кілька напрямів діяльності дітей.

4. Це заняття складається з окремих частин, не пов'язаних між собою. Кожна частина має свої завдання з одного або з різних розділів програми.

- А. Комплексне заняття.
- Б. Тематичне заняття.
- В. Інтегроване заняття.
- Г. Контрольне заняття.
- Д. Комбіноване заняття.

12. Встановіть відповідність між завданням та видами ігор:

1. Правильна й чітка звуковимова.
2. Розвиток мовленнєвого дихання.
3. Розвиток фонематичного слуху.
4. Розвиток умінь робити звуковий аналіз слів.

А. «Тиша», «Телефон», «Зіпсований телефон», «Тиха і голосна музика», «Що як звучить?», «Відгадай звук», «Упізнай, хто це?», «Зозуля», «Про що говорить кімната (вулиця, ліс)?», «Доручення», «Хто краще чує?».

Б. Вправи типу "Закінчи речення", "Закінчи мою думку" тощо;

В) «Добери різні слова», «Підкажи слово», «Чи подібно звучать слова?», «Слова забули своє місце», «Що написав нам Петрушка?», «Що таке наголос?», «Як звати друзів?»

Г. «Вимов так, як я», «Комар», «Покатаймося на конику», «Жуки», «Літаки», «Що сказав Петрушка?», «Виправ Незнайка», «Допоможемо Буратіно», «Чого не вистачає?», «Луна», «Паровоз», «Підкажи Петрушці звук», «Ось так вимовляються звуки».

Д. «Дмухай на метелика» «Летять сніжинки», «Листочки кружляють», «Вітерець», «У лісі», «Вітряк», «У кого далі полетять пелюстки?», «Дмухай сильніше».

13. Встановіть відповідність між ігровим прийомом та певним прикладом.

1. Використання сюрпризного моменту.
2. Імітаційні рухи з елементами звуконаслідування.

3. Читання художніх творів зі звуконаслідуванням.

4. Використання наочного матеріалу .

А. Діти зображують великі і маленькі колеса, дерева і наслідують їх стукіт, шум тощо.

Б. Використання іграшок, картинок, персонажів лялькового театру тощо.

В. Повтор звуків за вихователем.

Г. «Раптом з'являється хтось, прислухалися. І почули »

Д. Читання забавлянок, веселих пісеньок, загадок.

14. Встановіть відповідність між принципами словникової роботи та їх характеристиками.

1. Принцип єдності розвитку словника з розвитком сприймання, мислення.

2. Принцип взаємозв'язку слова і попереднього уявлення.

3. Принцип забезпечення взаємозв'язку усіх завдань словникової роботи.

4. Принцип сенсорно-лінгвістичного розвитку дитини в процесі словникової роботи.

А. Цей принцип конкретизує принцип використання наочності як основи для організації пізнавальної й мовленнєвої активності.

Б. Цей принцип означає, що навчання дітей рідної мови повинно бути спрямоване на оволодіння рідною мовою як засобом спілкування; на засвоєння дітьми дошкільного віку навичок розмовної літературної української мови та вмінь практично їх використовувати відповідно до ситуації спілкування.

В. Цей принцип передбачає, що словникова робота здійснюється як на заняттях, так і в процесі інших режимних моментів, при цьому паралельно збагачується лексика, удосконалюється розуміння значень слів, активізується словник дитини.

Г. Навчально-мовленнєву діяльність дитини потрібно організовувати так, щоб дитина засвоювала нові слова на основі чуттєвого досвіду

(сенсорики) за допомогою різних аналізаторів (зорового, слухового, смакового, дотикового тощо).

Д. Цей принцип передбачає єдність факту і слова, що позначають явища дійсності.

Відповіді.

1. А–3, Б–1, В–5, Г–4.
2. А–4, Б–2, В–1, Г–3.
3. А–2, Б–1, В–4, Г–5.
4. А–5, Б–3, В–1, Г–2.
5. А–1, Б–4, В–5, Г–3.
6. А–4, Б–1, В–3, Г–2.
7. А–3, Б–1, В–4, Г–2.
8. А–3, Б–4, Г–1, Д–2.
9. А–4, Б–2, В–3, Д–1.
10. 1–Д, 2–А, 3–Г, 4–Б.
11. 1–А, 2–Б, 3–В, 4–Д.
12. 1–Г, 2–Д, 3–А, 4–В.
13. 1–Г, 2–А, 3–Д, 4–Б.
14. 1–Д, 2–А, 3–В, 4–Г

ТЕСТИ НА ПОСЛІДОВНІСТЬ

1. Розташуйте у правильній послідовності структурні елементи процесу навчання дошкільників:

- А. Мотиви навчання.
- Б. Навчальна задача.
- В. Контроль та оцінка результатів навчання.
- Г. Планування та організація діяльності.

2. Розмістіть у правильній послідовності етапи впровадження інновацій в освітній процес ЗДО:

- А. Здійснення проекту нововведення.
- Б. Оприлюднення результатів інноваційної діяльності.
- В. Усвідомлення колективом необхідності змін та нововведень, пошук нових ідей.
- Г. Управління процесом впровадження нововведень, подолання опору та психологічного дискомфорту.

3. Встановіть послідовність етапів засвоєння знань.

- А. Осмислення, розуміння.
- Б. Сприймання.
- В. Застосування.
- Г. Узагальнення, закріплення.

4. У якій послідовності Ф Фребель пропонував давати "дари" дітям:

- А. Куб, поділений на вісім кубиків.
- Б. Дерев'яні куля, кубик і циліндр.
- В. Кубик, розділений на вісім плиток.
- Г. М'яч.

5. Встановіть послідовність етапів екскурсії:

- А. Інструктаж, завдання якого полягає в ознайомленні дітей з метою і змістом екскурсії.
- Б. Опрацювання матеріалів екскурсії.
- В. Теоретична та практична підготовка, що передбачає опанування дітьми мінімумом необхідних знань.
- Г. Проведення екскурсії.

6. Встановіть послідовність етапу розвитку сприймання:

1. Маніпуляції з предметом.
2. Дитина повністю переходить на рівень зорового сприймання.

3. Зорове обмацування.
4. Предметне сприймання за допомогою органів зору.

7. Встановіть послідовність структури екскурсії:

1. Власне екскурсія.
2. Визначення мети і завдань екскурсії.
3. Оглядання місця де буде проводитись екскурсія.
4. Закріплення знань.

8. Встановіть послідовність етапів навчання правильній звуковимові:

1. Етап становлення звуків мови, або постановка звуку.
2. Етап підготовки мовного апарату до оволодіння звуками мови.
3. Етап диференціації звуків, що змішуються.
4. Етап закріплення та автоматизації звуків.

9. Встановіть послідовність етапів постановки звуку:

1. Індивідуальне повторення звуку.
2. Фіксація уваги дитини на звуці.
3. Хорове повторення звуку .
4. Пояснення артикуляції і показ вимови звуку, що поєднуються зі вправлінням дітей.

10. Встановіть послідовність етапів розучування скоромовки:

1. Перед дітьми ставиться завдання промовляти скоромовки то голосніше, то тихіше, то швидше, то повільніше.
2. Вихователь двічі промовляє скоромовку повільно, а потім швидко.
3. Вихователь ставить завдання: уважно слухати і запам'ятовувати, який звук повторюється.

4. Вихователь скоромовку вимовляє повільно, чітко, виділяючи інтонаційно звуки, які повторюються.

11. Встановіть послідовність структурних компонентів заняття з виховання звукової культури мовлення у середній групі:

1. Вправлення в проголошенні ізольованого звуку.
2. Показ і пояснення артикуляції звуку.
3. Повторні вправи на цей звук (можливі у формі звуконаслідування).
4. Мотивація, постановка навчальної задачі.

12. Встановіть послідовність структурних компонентів заняття з виховання звукової культури мовлення у старшій групі:

1. Показ і пояснення артикуляції звуку або порівняння двох артикуляційних укладів (при диференціації звуків); проводяться вправи на вимову цих звуків.

2. Хорове промовляння чистомовок, скоромовок з метою вправлення дітей в умінні змінювати силу голосу, темп мовлення, у виразній вимові звуків і слів.

3. Вправи на вимову звуків у зв'язному мовленні: читання і переказ коротких оповідань, розповідь за картиною, на запропоновану тему.

4. Звук включають в слова чи фрази. Вправи проводять з метою закріплення і диференціації звуків.

13. Встановіть етапи роботи з розвитку словника:

1 Перенесення найменування на подібні предмети і їх зображення, вживання слів у різних ситуаціях спілкування.

2 Збагачення знань і словника на основі спостережень предметів і явищ дійсності, обстеження ознак предметів, їх властивостей і якостей.

3 Використання словника в активній мові, в процесі бесід, розмов, оповідань, в спеціальних лексичних вправах на підбір синонімічних рядів слів, антонімів, на багатозначні слова.

4 Уточнення і закріплення словника за допомогою ілюстративного матеріалу, розвиток узагальнюючої функції слова.

14. Встановіть послідовність етапів формування родових понять на основі узагальнення груп предметів різних видів.

1. Введення узагальнюючого слова.
2. Діти розглядають і описують картинки, що відносяться до певного родового поняття.
3. Вправлення дітей у підборі картинок до певного родового поняття.
4. Діти порівнюють картинки і виділяють загальні ознаки, на основі яких робиться узагальнення.

Відповіді.

11. Б А Г В
12. В А Г Б
13. Б А Г В
14. Г Б А В
15. В А Г Б
16. 1 – 3 – 2 – 4
17. 2 – 3 – 1 – 4
18. 2 – 1 – 4 – 3
19. 2 – 4 – 1 – 3
20. 3 – 4 – 2 – 1
21. 4 – 2 – 1 – 3
22. 1 – 4 – 3 – 2
23. 2 – 4 – 1 – 3
24. 2 – 4 – 1 – 3

ТЕСТИ З ВІДКРИТОЮ ВІДПОВІДДЮ

1. Це педагогічна галузь науки, що вивчає закономірності розвитку мовлення дітей на різних вікових етапах; специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування мовленнєвих навичок у дітей; засоби, форми, методи і прийоми навчання дітей мови (рідної, іноземної), що відображає і лінгвістичні і педагогічні аспекти сучасного стану науки.

2. Це процес розвитку мовлення дітей та навчання їх рідної мови на різних етапах дошкільного дитинства.

3. Це керівні положення, вимоги, керуючись якими, вихователь добирає форми, методи і прийоми навчання рідної мови, передбачає їх ефективність.

4. Готовність і спроможність особистості адекватно й доречно використовувати мову в конкретних ситуаціях буття (висловлювати власні думки, бажання, наміри, прохання тощо), застосовуючи при цьому як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності.

5. Мета якої бесіди (вступної, супроводжувальної чи узагальнюючої) – актуалізувати наявні знання дітей, підготувати їх до сприймання нового матеріалу на занятті, екскурсії, перед спостереженням.

6. Про яке завдання розвитку мовлення дітей дошкільного віку йдеться? Забезпечення лексичного запасу дитини; усвідомлення семантичного значення слів, доречне застосування їх відповідно до контексту висловлювання; активізацію лексичного запасу.

7. Про яке завдання розвитку мовлення дітей дошкільного віку йдеться? Формування мовленнєвого слуху, правильного мовленнєвого дихання, звуко- і слововимови, виховання орфоепічної правильності мовлення; диференціація звуків мови, формування елементарних уявлень про їх характеристики, символічне та знакове визначення їх як основи грамотності; виховання інтонаційної виразності мовлення, свідомого оволодіння мовними (тон, тембр, наголос, сила голосу), позамовними (жести,

міміка, постава) та інтонаційними засобами виразності відповідно до умов та завдань спілкування.

8. Про яке завдання розвитку мовлення дітей дошкільного віку йдеться? Засвоєння дошкільниками морфології (відмінювання за родами, числами, відмінками), словотвору (аспектів творення нових слів, функціонування й будови похідних і складних слів), синтаксису (способів поєднання слів у словосполучення, порядку розташування слів, загальних властивостей речення).

9. Про яке завдання розвитку мовлення дітей дошкільного віку йдеться? Розвиток діалогічного і монологічного мовлення.

10. Це форми, методи чи засоби навчання рідної мови дошкільників? Організація спілкування у різних напрямках діяльності; довкілля, природа, художня література, використання технічних засобів; мовлення вихователя.

11. Це форми, методи чи засоби навчання рідної мови дошкільників: заняття, ігри, екскурсії?

12. Це форми, методи чи засоби навчання рідної мови дошкільників: бесіда, розповідь, вправи, дидактичні завдання? Цей вид заняття передбачає об'єднання три цілком самостійних і водночас мовленнєвих (і тільки мовленнєвих) завдання.

13. Цей вид заняття проводиться на четвертому тижні кожного місяця у молодшій, середній і старшій групах за розділами «Словникова робота», «Виховання звукової культури мовлення» та «Формування граматичної правильності мовлення».

14. Цей вид заняття проводиться на четвертому тижні кожного місяця у молодшій, середній і старшій групах за розділами «Словникова робота», «Виховання звукової культури мовлення» та «Формування граматичної правильності мовлення».

15. На такому занятті для більш повного й глибокого розкриття теми, успішного розв'язання мовленнєвих і розумових завдань вихователь

використовує матеріал із різних розділів програми, поєднуються кілька напрямів діяльності дітей.

16. Це заняття складається з окремих частин, не пов'язаних між собою. Кожна частина має свої завдання з одного або з різних розділів програми.

17. Це способи спільної діяльності вихователя і дітей, спрямовані на розв'язання завдань розвитку мовлення.

18. Ілюстрування, демонстрування, спостереження – це методи навчання.

19. Бесіда, розповідь, пояснення, читання творів художньої літератури – це методи навчання.

20. Вправи, дидактичні завдання, ігри – це методи навчання.

21. Це багаторазове повторення дітьми розумових і практичних дій.

22. Методи навчання за джерелом знань поділяються на

23. У відповідь на пропозицію дорослого дитина вже продукує перші слова з певним значенням. З'являються слова «так», «ні». Дитина називає словами дорослого (тато, мама, тьотя, няня, баба), окремі дії (дай). У словнику дитини налічується в середньому 8-10 слів. Для якого віку характерна така ситуація?

24. Чи правильним є твердження? Чим краще розвинені м'язи пальців, зокрема вказівного, тим швидше дитина почне говорити.

25. Це вимовно-слухові елементи, що відокремлюються у слові в процесі його послідовного членування як мінімальні одиниці (далі неподільні) і займають мінімальний відрізок часу.

26. Це вміння відтворювати короткий вдих і довгий ротовий видих, що забезпечує тривалу й звучну вимову звуків мовлення, а також плавність і злиття вимови.

27. Розвиток чого забезпечується за допомогою ігор на піддування: здування сніжинок (шматочків вати), пропозиції подути на плаваючих у воді качок, гусей, човник, подути на воду до утворення бризок.

28. Як довго проводиться 1 гра чи вправа на розвиток мовленнєвого дихання.

29. Артикуляція звуків, імітація правильної звуковимови, зразок мовлення вихователя, відображене та спільне мовлення («Зроби так, як я», «Скажи так, як я», «Повтори за мною», «Давай скажемо разом»), доручення, ігрові прийоми – ці прийоми забезпечують розвиток.

30. З якої групи проводиться навчання дошкільників складанню розповіді за іграшками, картинами?

31. З якої групи проводиться навчання дошкільників складанню сюжетної розповіді за серією картин, за змістом пейзажної картини?

32. З якої групи проводиться навчання дошкільників складанню творчої розповіді на запропоновану вихователем тему?

33. В якому віці дітей вчать усвідомлювати узагальнювальне значення прислів'їв та приказок, демонструють прислів'я повчального характеру, які буквально передають значення: «Без діла слабшає сила». Ознайомлюють із прислів'ями, які мають переносне значення: «Жартуй, глечичку, доки не луснув».

34. Які частини мови переважно зустрічаються у мовленні дітей молодшого дошкільного віку?

35. Чи доцільно використовувати дидактичні ігри як метод формування нових знань у дошкільному віці?

36. Чи доцільно використовувати дидактичні ігри як метод закріплення та систематизації знань у дошкільному віці?

37. Чи є така вимога обов'язковою? Для словотворчих вправ підбирати слова, що добре знайомі дітям, викликають емоційний відгук. Так чи ні?

38. Яким є основне правило введення нових слів у словник дитини?

39. Це розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови. Складається з двох розділів: морфології і синтаксису.

40. Це дотримування в процесі спілкування основних граматичних норм, сформульованих у вигляді правил.

41. Дві основні форми зв'язного мовлення, які засвоюють дошкільники.

42. Яка форма зв'язного мовлення є більш складною для засвоєння дошкільниками: діалогічне мовлення чи монологічне?

43. Діти переказують твір разом з дорослим, як відповідь на його питання, поставлені зазвичай до останнього слова фрази, вставляють окремі слова («Посадив дід що?» - «Ріпку». - «Виросла ріпка яка?»). Такий вид переказу характерний для ... віку.

44. Це форма мовної комунікації, учасники якої обмінюються репліками-висловлюваннями.

45. Лінгвістичні характеристики якої форми зв'язного мовлення подано: розмовна лексика, фразеологія; уривчастість, недомовленість, скороченість; наявність простих та складних безсполучникових речень; імпровізаційний, реактивний характер висловлювань.

46. Мовлення однієї людини, орієнтоване на сприймання його іншими людьми, яке не передбачає миттєвого, безпосереднього відгуку слухачів.

47. Лінгвістичні характеристики якої форми зв'язного мовлення подано: застосування переважно літературної лексики; розгорнутість висловлювання; наявність ускладнених синтаксичних конструкцій; прагнення до чіткого граматичного оформлення зв'язності на основі розгортання системи елементів зв'язку; певна завершеність.

48. Відповідати на запитання і звертатися до інших із запитаннями; підтримувати розмову, продовжувати її відповідно до ситуації спілкування; виявляти ініціативу в розмові з дорослими та дітьми; будувати діалог на запропоновану тему. Це завдання розвитку

49. Найбільш поширений метод розвитку діалогічного мовлення це

50. Мета якої бесіди (вступної, супроводжувальної чи узагальнюючої) - систематизувати, уточнити і розширити досвід дітей, отриманий в процесі їх діяльності, спостережень, екскурсій.

Відповіді.

1. Дошкільна лінгводидактика.
2. Предмет української дошкільної лінгводидактики.
3. Принципи навчання рідної мови.
4. Мовленнєва компетенція.
5. Вступної.
6. Розвиток словника.
7. Виховання звукової культури мовлення.
8. Формування граматичної правильності мовлення.
9. Розвиток зв'язного мовлення.
10. Засоби навчання дітей рідної мови.
11. Форми організації навчання дітей рідної мови.
12. Методи навчання дітей рідної мови.
13. Комплексне заняття.
14. Тематичне заняття.
15. Інтегроване заняття.
16. Комбіноване заняття.
17. Методи навчання.
18. Наочні.
19. Словесні.
20. Практичні.
21. Вправа.
22. Словесні, наочні, практичні.
23. 10-12 місяців.
24. Так.
25. Звуки мовлення.
26. Мовленнєве дихання.
27. Розвиток мовленнєвого дихання.
28. До 1,5 хвилин.
29. Звукової культури мовлення.
30. З молодшої.

31. Зі старшої.
32. Зі старшої.
33. У старшому дошкільному віці.
34. Іменники і дієслова.
35. Ні.
36. Так.
37. Так.
38. Ознайомлення зі словом у певному контексті.
39. Граматика.
40. Граматична правильність мовлення.
41. Діалог і монолог.
42. Монологічне.
43. Раннього.
44. Діалог.
45. Діалог.
46. Монолог.
47. Монолог.
48. Діалогічного мовлення.
49. Бесіда.
50. Узагальнюючої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Вчися граючись: навч. посібник. К.: Томіріс, 1995. 112 с.
2. Артемова Л. В. Дидактичні ігри і вправи в дитячому садку: учебное пособие / Л.В. Артемова, О.П. Янківська. - К. : Радянська школа, 1977. 126 с.
3. Артемова Л.В. Історія педагогіки України. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, «Либідь», 2006. 421 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
5. Бенера В.Є., Маліновська Н. В. Теорія та методика розвитку рідної мови дітей: навч. – метод. посібник за кредитно–модульною системою організації навч. процесу для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. К.: Видавничий дім «Слово», 2014. 384 с.
6. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник для студ. вищ. навч. закл. 2–ге вид. допов. і переробл. Київ : Слово, 2011. 440 с.
7. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах / за ред. А. М. Богуш. К. : Вид. Дім «Слово», 2011. 704 с.
8. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. 2-е видання. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 374 с.
9. Бурова Л. Організація ігрової діяльності дошкільнят у світлі вимог Базової програми. Дошкільне виховання, 2009. № 9. С. 4–7.
10. Ваганова Н. А. Розуміння старшими дошкільниками картин різного жанру. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2004. Т. VI. Вип. 8. С. 43-51.
11. Впевнений старт: книга вихователя: методичний посібник. В 3-х частинах. Ч.3. // Н. Гавриш, О. Брежнева, І. Кіндрат, О. Корнєєва, В. Рагозіна,

О. Стаєнна, О. Хартман. За заг. ред. Т. Піроженко. Київ: Українська академія дитинства, 2018. 143 с.

12. Гавриш Н. В. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: навч.–метод. посіб. К.: Вид. дім «Шкіл. Світ», 2006. 119 с.

13. Гавриш Н., Крутій К. Новий закон України «Про освіту». Які зміни очікують на дошкілля? Дошкільнє виховання, 2017. № 11. С. 2-7.

14. Гавриш Н., Піроженко Т., Хартман О., Рагозянський О., Панасюк Т. Важливо стартувати впевнено. Дошкільнє виховання, 2017. № 9. С. 4-9.

15. Глущенко В.А., Ледняк Ю.В., Рябініна І.М. Одиниці фонетико-фонологічного рівня: Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. Слов'янськ: СДПІ, 2002. 43 с.

16. Горбунова Н. В. Теорія та методика розвитку словника дітей старшого дошкільного віку : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Наталія Володимирівна Горбунова; наук. консультант Н. В. Гавриш; РВНЗ "Крим. гуманіт. ун-т". Ялта, 2011. 508 с.

17. Гордієнко О. А. Шевчук Т.О. Система творчих робіт на уроках української мови та читання в початкових класах. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2009. Вип. 49. С. 16-20

18. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Підручник. 3-тє вид., доповн. Київ: Академвидав, 2015. 352 с.

19. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В.О. Огнев'юк ; авт. кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білоskalенко [та ін.] ; наук. ред.: Г.В. Беленька, М.А. Машовець ; МОН України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.

20. Дитина в дошкільні роки: комплексна освітня програма / автор. колектив; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2016. 160 с.

21. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.

22. Загальне мовознавство: навч. посібник / уклад. Н. Демченко, Т.Крехно, А. Чала; КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ФОП Петров В. В., 2020. 192 с.

23. Калмикова Л.О. Перспективність і наступність в навчанні мови й розвитку мовлення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: психолінгвістичний і лінгвометодичний виміри: навч.-метод. посіб. К.: Видавничий дім «Слово», 2017. 448 с.

24. Кахаєва Л. Є., Кузнєцова Л. О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. Х.: Вид. група «Основа», 2014. 143 с.

25. Крутій К. Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або що треба знати про інтеграцію? URL: http://ukrdeti.com/wp-content/uploads/2017/08/Стаття_проф.Крутій-К._Інтеграція.pdf.

26. Крутій К. Л. Сучасне заняття в дошкільному навчальному закладі: традиції чи інновації?: монографія. Запоріжжя : ЛППС, 2009. 174 с.

27. Крутій К. Л. Формування граматичної правильності мовлення в дошкільників у контексті комунікативного розвитку: термінологічне поле. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2018. № 3. С. 28-35.

28. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дошкільників: методичні рекомендації до вивчення розділу з навчальної дисципліни «Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 012 «Дошкільна освіта» / укладач Х.В.Барна. - Мукачево: МДУ, 2017. 43 с.

29. Методична розробка уроку: «Тексти різних типів — розповідь, опис, роздум». URL: <https://vseosvita.ua/library/metodicna-rozrobka-uroku-tekstiv-riznih-tipiv-rozpovid-opis-rozdum-179645.html>

30. Навчання дітей дошкільного віку рідної мови: навчальний посібник / уклад. Л.В. Іщенко. Умань: ПП «Жовтий», 2013. 138 с.

31. Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словник-довідник філолога) / укладач І. І. Коломієць. Умань ВПЦ «Візаві», 2015. 202 с.
32. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: підручник. К.: Академвидав, 2013. 464 с.
33. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко, Т.С.Ільченко, Г. Є. Іванова, Г. М. Лисенко, Т. В. Панасюк, Г. В. Петрова, Т.О.Піроженко, Н. М. Романко, Н. А. Случинська, Н. І. Трикоз. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 104 с.
34. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. К. : Мандрівець, 2013. 264 с.
35. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2 ч. Ч. II. Від трьох до шести (семи) років / Аксьонова О. П., Аніщук А. М., Артемова Л. В. [та ін.] ; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 452 с.
36. Словник–довідник з української лінгводидактики: навч. посібн. / кол. авторів за ред. М. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.
37. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. К.: Вища школа, 2002. 439 с.
38. Сучасне заняття в дошкільному закладі: навчально–методичний посібник / За ред. Н.В.Гавриш; авт.кол.: Н.В.Гавриш, О.О.Лінник, Н.В.Губанова. Луганськ: Альма–матер, 2007. 496 с.
39. Сухар В. Л. Розвиток звукової культури мовлення дітей дошкільного віку. / Упоряд. В. Л. Сухар. Х.: Веста: Вид–во «Ранок» 2008. 80 с.
40. Трифонова О.С. Формування мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку. Одеса: Вид-во ТОВ «Лерадрук», 2012. 467 с.
41. Федорова М.А. Методичні засади роботи з усною народною творчістю у формуванні моральних понять дітей старшого дошкільного віку і

молодших школярів. *Історичні аспекти, сучасний стан і перспективи розвитку системи дошкільної і початкової шкільної освіти: збірник науково-методичних праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С.249-256.

42. Федорова М.А. Організація роботи з українською народною казкою у формуванні моральної свідомості дітей молодшого дошкільного віку. *Формування професійної компетентності майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 431-434.

43. Федорова М.А. Теорія та методика ігрової діяльності дітей дошкільного віку: навч. посібник. Житомир, ФОП Левковець, 2018. 155 с.

44. Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. 2-ге вид, стер. Київ : Алерта, 2017. 542с.

45. Davis F. Inside Intuition. What We Know about Nonverbal Communication. — New York, 1975. — P. 110, ord House, Warnford, Hamshire SO 32 3LNH, United Kingdom.

ДОДАТКИ

Додаток А

Лексичний матеріал для роботи з дітьми дошкільного віку: четвертий – п'ятий роки життя (програма «Я у світі»)

Стимулювати дітей до вживання слів, пов'язаних із родиною: сімейне родичання (тато, мама, братик, сестричка, дідусь (тато татка), бабуся (мама мами), онук, онучка) та зменшено-пестливі форми відповідних слів (татко, татусь, таточко тощо); імена найближчих людей; стосунки в сім'ї, почуття (шанувати, поважати, любити, засмучувати – радувати тощо); обов'язки членів родини (допомагати, прибирати, прати, прасувати, замітати, мити, поливати, складати); сімейні й народні свята (дні народження, День Святого Миколая, Новий рік); слова, пов'язані зі святкуванням (привітати (вітати), подарунки, дарувати); форми звертання до дорослих (татку–татусеньку, мамо–мамочко, дідусю–дідусенько, бабуся–бабусенько); етикетної лексики (слова вітання і прощання, подяки і вибачення); слів на позначення почуттів, рис характеру, поведінки (любити – не любити, ласкавий – грубий, ніжний, добрий, чемний – нечемний, вередливий, неслух (неслухняний), охайний, образити, образа).

Навчати називати компоненти природи, їх стани, якості та властивості: вітер (теплий, холодний, сильний, слабкий); вода (прозора, тепла, гаряча, холодна, чиста, без смаку, брудна); пісок (сухий, сипучий, вологий); ґрунт (сухий, вологий, твердий, м'який, пухкий, світлий, темний); погода (сонячно, тепло, похмуро, холодно, вітряно, дощить, іде сніг); природні явища (роса, туман, іній, снігопад, поземка, град, гроза); рослини найближчого природного довкілля (2-3 дерева, 1-2 кущі, 3-4 трав'янисті, кімнатні рослини та декоративні квітки, 4-5 овочів та фруктів); представників різних груп тварин, описувати їх будову, особливості поведінки (живлення, пересування, захист, особливості сезонної поведінки, місце в природі та в житті людини); трудові дії та знаряддя праці (полив, витирання пилу, миття листя, годування, прибирання, розпушення землі, поїлка, годівниця, корм); вживати слова-

ознаки (хмари білі, сірі, великі, маленькі, високо, низько); слова-ознаки особливостей будови рослин (корінь, стебло, стовбур, листя, квітка), їх смаку (солодкий, гіркий, солоний, кислий), особливості їх вживання (сірі, варені, печені, засолені, засушені); етапи вирощування рослин (насіння, розсада, сходи, листя, цвітіння, плід, насіння); компоненти видимого космосу — Місяць (повний, окраєць, серпик), зорі (блискучі, яскраві, тьмяні, далекі, їх безліч), Сонце (тепле, яскраве, освітлює і зігріває все навколо).

Називати предмети побуту в житловому середовищі та за його межами; характеризувати предмети навколишнього середовища за формою, величиною, кольором, кількістю (високе, низьке, велике, яскраве, темне, гостре, кругле; один, два, багато). Називати дії з різними предметами та знаряддями праці; передавати словами відмінності сільського та міського житла (сільська хата, її характерні ознаки; будинок у місті, квартира (приміщення), побутові речі, їх призначення у сільській хаті й міській квартирі). Вправляти дитину в запам'ятовуванні назв різного посуду, пропонувати розповісти про його призначення; називати найпоширеніші в певній місцевості види транспорту. Створювати умови для засвоєння назв декількох сюжетно-рольових, спортивних, настільних, театралізованих ігор; назв іграшок та ігрових дій; навчати розрізняти та називати ролі кожної гри; спонукати використовувати слова, необхідні для налагодження ігрової взаємодії, вибачення, передачі інформації, висловлення подяки тощо.

Ознайомлювати з назвами основних видів мистецтва (образотворче, музичне, літературне, театральне); навчати орієнтуватися в лексиці, якою позначають основні види образотворчого мистецтва (живопис, скульптура, декоративно-ужиткове), музичні інструменти (сопілка, піаніно, барабан), деякі музичні твори (танці, пісні), настрій і темп (весело – сумно, швидко – повільно), фольклорні й літературні твори (казка, потішка, колискова, скоромовка, загадка, вірш, оповідання).

Навчати дитину вживати слова, які передають її уявлення про людей різної спорідненості (знайомий, чужий, невідомий), віку (дошкільник, школяр,

юнак, дорослий, літня людина, стара людина), статевої належності (дівчинка – хлопчик, жінка – чоловік); про сфери їхньої діяльності (доступні професії, специфічні для них дії, професійний одяг та знаряддя праці), моральні чесноти (справедливі, чесні, працьовиті тощо); про національні ознаки побуту жителів певної місцевості, поведінки, культури.

Допомагати дитині оволодіти лексиною на позначення фізичних характеристик її організму:

- частин тіла, їх рухів, якісних відмінностей (волосся довге, коротке; розчісувати, заплітати, причісувати (причесати); обличчя кругле, довгасте, гарне; очі карі, блакитні, сірі, зелені, великі, маленькі, круглі, вузькі; заплющувати, розплющувати; повіки; вії довгі, короткі пухнасті, густі тощо);
- предметів гігієни та догляду за тілом, їх ознак та дій з ними (рушник чистий; витиратися, витирати обличчя);
- продуктів споживання, страв, а також смакових та інших відчуттів і дій (борщ смачний, гарячий; їсти, жувати; зголодніти, наїстися; пити, напиться);
- вимог гігієни та правил поведінки за столом;
- стану організму (здоровий, хворий, біль, болить (горло, голова, животик, пальчик), тече кров) та лікування (лікар, ліки, йод, зеленка, бинт, градусник, лікувати, перев'язувати, забинтовувати);
- різних рухів (бігати, стрибати, лазити, ходити на лижах, ковзатися, плавати, гойдатися).

Стимулювати бажання вживати під час спілкування з оточенням слова, якими дитина позначає своє внутрішнє життя:

- особливості своїх думок та пізнавальної спрямованості (Я довго думала, я хочу дізнатися, я не розумію, мені це цікаво);
- свої стани, настрої, переживання, потреби, ставлення до об'єктів природи, людей, предметів та речей (Я сумую, радію, дивуюся...; мені боязко, весело; у мене хороший (поганий) настрій; мені подобається (не подобається); я хочу (не хочу);

- ставлення до себе (Я думаю, що я...; я собі подобаюся (не подобаюся), бо...);

- свої наміри, плани, мрії, цілі (Я намалюю...; коли я виросту, буду...; влітку ми поїдемо...; я мрію, щоб...; я обираю...);

- свої риси характеру (Я наполеглива, самостійна, не примхлива).

Стимулювати використовувати слова для позначення особливостей своєї поведінки у різних ситуаціях (Я вмію звертатися до незнайомих; коли навкруги всі чужі, я не знаю, як поводитися, соромлюся...); своєї здатності поводитися морально (Я допомагаю своїй подрузі..., мені шкода віддати улюблену іграшку..., я серджуся, коли мене ображають); уміння контактувати (Я говорю, дивлячись в очі; коли мені роблять зауваження, я його чую; нам цікаво грати разом; я звертаюся лагідно...); особливостей спілкування з рідними (Мені з татом цікаво..., бабуся навчила мене..., ми з мамою весело...), знайомими та товаришами (Я звернулася до виховательки на ім'я та по батькові; я радію, коли зустрічаю друзів); для оцінки своєї здатності налагоджувати взаємодію (Коли я чогось не вмію, я запитую в інших; мені подобається, коли ми граємо дружно).

Навчати визначати свій статус у групі однолітків (Я хочу, щоб мене поважали; якщо я ображаю інших, мене не приймають у гру; хай усі побачать, що я розумна), орієнтуватися на авторитет (Мій тато все знає; моя подруга вміє..., дідусь розповідає про те, чого ніхто не знає), брати до уваги точку зору інших (Я хотіла взяти іграшку собі, а її віддали найменшому; я бачу, коли подруга ображається на мене; я заступаюся за друга, у якого щось відібрали); вживати слово «випадково», орієнтуватися у змісті понять «навмисно», «чесно», «справедливо», «совісно».

Лексичний матеріал для роботи з дітьми дошкільного віку: шостий – сьомий роки життя (програма «Я у світі»)

Спонукає дитину вживати слова на позначення пів року, погодних змін, а також лексику на позначення ознак (небо чисте, блакитне, безхмарне,

похмуре, сіре, важке; хмарки легенькі, білі, важкі, сірі; сон- це яскраве, гаряче, пекуче, холодне; день сонячний, теплий, спекотний; ніч темна, зоряна, холодна); розрізняти і називати властивості, якості та стани повітря, ґрунту (чорнозем, пісок, глинистий), води (рідина, яка ллється, тече, капає; лід твердий, слизький, холодний; гаряча вода, кип'яток, пара); називати сезони, їх періоди, визначати послідовність природних явищ (рання, пізня осінь; м'яка, сувора зима; падолист, іній, поземка, снігопад, заметіль, хуртовина, паморозь, наст, відлига, скресання льоду на водоймах). Заохочувати називати і розрізняти дерева, кущі, трав'янисті дикорослі та декоративні рослини за особливостями будови (стебло пряме, витке, звисле; листя, квіти, плоди), дерева за корою, формою крони, розташуванням гілок, листям, плодами, бруньками (тополя висока, з округлою кроною, спрямованими вгору і в сторони гілками, зеленим, жовтим, круглим, загостреним зверху, гладким листям; кора вгорі гладка, внизу потріскана, шершава; насіння дрібне, обгорнуте пухом, далеко розлітається). Навчати класифікувати і групувати рослини за місцем проростання (лісові, лугові, польові, водні, садові, овочі, фрукти), за можливістю використання людиною (хлібні злаки, лікарські, отруйні, кімнатні); називати способи розмноження рослин (насінням, розсадою, живцями, цибулькою, пагонами) та фази їх зростання (сходи, цвітіння, відцвітання, дозрівання насіння і плодів); вживати назви городніх і злакових рослин (жито, пшениця, гречка, ячмінь, овес), плодів саду й городу (фрукти і овочі), квітів, що ростуть у полі (волошка, ромашка, дзвіночки, васильки), у саду (тюльпани, троянди, жоржини, мальви, айстри), у лісі (конвалія, барвінок, сон, проліски); позначати словами-ознаками колір, запах, величину, форму квітів. Навчати оперувати назвами тварин, птахів, групувати їх за характером їжі, використанням людиною, способом життя (дикі і свійські, трав'яні, хижі, птахи перелітні, зимуючі); називати їхні ознаки, дії, вживати слова-назви маленьких істот (кошеня, щеня, лоша, каченя, гусеня, курча тощо) та їхні ознаки.

Спонукаати дитину до вживання багатозначних слів (хвостик у мишки і хвостик у яблука, сливи, вишні; людина іде, годинник іде) та слів із переносним значенням (ліс довкола аж горить, берізка листя роздарувала). Пропонувати добирати антоніми і синоніми до поданих слів (холодно – тепло (спекотно, жарко), голосно – тихо (пошепки), стояти – іти (бігти, гнатися, летіти); утворювати споріднені (без уживання терміну) за поданим зразком (трава, травинка, травичка, трав'яний, травень).

Навчати вживати слова, пов'язані з описом особливостей ландшафту та географічними назвами (Земля, планета, гори, долини, ліси, степи, поля; ріки, озера, моря, океани; Карпатські гори, Кримські гори, Чорне море, Азовське море, Дніпро); назви рік, які протікають у місцевості, де мешкають діти; вживати назви днів тижня та частин доби (ранок, день, вечір, ніч), часових відрізків (година, одна, дві, три години; хвилина, півгодини) тощо. Під час споглядання зоряного неба, розглядання глобусу, картинок, ілюстрацій, під час ігор, розваг стимулювати дитину називати відомі планети (Землю, Місяць), упізнавати в розповідях дорослих назви інших планет-сусідок (Марс, Венера, Сатурн), розрізняти їх зображення за кольором і величиною, називати віддаленість від Землі (далеко); вживати слова на позначення Сонця (зоря, освітлює всі планети, планети навколо нього обертаються); впізнавати назви простору навколо планет і зірок (навколоземний, міжпланетний, міжзоряний); вживати окремі слова, пов'язані з дослідженням космосу людиною (астронавти, космонавти, астрономи, телескоп, космічний корабель).

Розвивати вміння дитини передавати словами свої враження, пов'язані з предметним світом, з найближчим і віддаленим довкіллям (речами, предметами, знаряддям, спорудами тощо); вживати слова-ознаки іграшок, зокрема народних. Спонукаати називати житло та його складові (хата, будинок, дім, димар, подвір'я, колодязь, журавель (колодязний); ганок, сіни, кімната, світлиця, доріжка, підлога, сходи); предмети інтер'єру (рушники-обереги, піч, лавка, мисники), посуд (глечик, миска, тарілка, макітра, куманець, кухоль/кухлик); поверх (один, два, багато), кімнати квартири та їх кількість

(одно-, дво-, трикімнатна; передпокій, вітальня, спальня, ванна кімната, кухня); предмети інтер'єру міської квартири; назви побутових речей (праска, пральна машина, пилосос, килим, холодильник, газова (електро-) плита тощо), меблів; позначати словами види наземного міського й міжміського, водного й повітряного транспорту (автобус, мікроавтобус, трамвай, тролейбус, поїзд, човен, катер, пароплав, літак, вертоліт).

Навчати дитину передавати словами своє ставлення до різних видів мистецтва — образотворчого, музичного, літературного, театрального; орієнтуватися у назвах деяких основних видів мистецтва (живопис, графіка, скульптура, архітектура, декоративно-ужиткове); визначатися в одному-двох назвах жанрів образотворчого мистецтва (пейзаж, портрет, натюрморт, побутовий жанр) та назвах предметів, пов'язаних з образотворчою діяльністю (папір (аркуш паперу, пензлик, фарби, кольорові олівці, фломастери); використовувати слова-назви кольорів та їх відтінків; називати деякі види образотворчої діяльності (аплікація, витинанка, вишивка, різьблення, орнамент, писанка тощо); вживати слова на позначення дій (малювати, домальовувати, розфарбовувати, вирізати, клеїти тощо); позначати словами інструментальні та вокальні твори; називати декілька творів класичної, народної, сучасної музики; називати прізвища деяких композиторів; використовувати лексику на позначення назв музичних інструментів, окремих музичних творів; вживати слова для ознаки різних музичних жанрів (марш, пісня, танець); називати та переказувати деякі літературні твори; передавати словами враження від театрального дійства, вистави; вербалізувати різні ролі у театральній діяльності; творчо розвивати власну думку, домовлятися та планувати послідовність своїх дій відповідно до виконуваних ролей; знати назви професій, пов'язаних з культурно-мистецькою діяльністю (художник, писанкар, скульптор, вишивальниця, композитор, музикант, співак, актор).

Стимулювати дитину до вживання зменшено-пестливих форм слів, зокрема із суфіксом -ечк-, -очк-, -ісіньк-, -есеньк-, -еньк- (бабусечка, мамочка, ріднесенька, малюсенький, близенько, гарненько); називати обов'язки членів

родини (мама доглядає за братиком, тато заробляє гроші, бабуся готує їжу, дідусь хазяйнує на дачі); характеризувати риси характеру та спосіб життя своїх близьких (тато займається спортом, дивиться по телевізору футбол; мама турбується про всіх, багато працює; бабуся весела, пече смачні пиріжки; дідусь любить читати і майструвати, розповідає багато цікавого); вживати слова, пов'язані із сімейними традиціями та святами, професією батьків; розповідати про вихідні дні, проведені разом з рідними.

Спонукає дитину до активного використання слів на позначення свого зовнішнього вигляду (приємний, охайний, чепурний), будови свого тіла (голова, волосся, обличчя, очі, ніс, губи, зуби, брови, тулуб, кінцівки, шкіра) та організму (серце, судини, дихальна, кровоносна та видільна системи, постава); особливостей його функціонування (дихання, відчуття, смак, голод, спрага, нюх, дотик, вік, розвиток, народження, смерть), харчування (хлібобулочні вироби, молочні й м'ясні продукти, корисна (некорисна, шкідлива) їжа, напої), гігієни свого тіла (мікроби, догляд за тілом, гребінець, рушник, масажна щітка, білизна), статевих особливостей; найпоширеніших дитячих хвороб (кір, краснуха, грип, застуда, ангіна, коклюш, стоматит, кон'юнктивіт), ознак хвороби та її причин (погане самопочуття, кволість, сонливість, лихоманка, температура, аналізи, шкідливі звички, алкоголь, тютюн, необережність, спадковість, отруєння, інфекції), шляхів оздоровлення організму (карантин, ліки, оздоровчі процедури, аналізи, фізіотерапія, догляд, гігієна, здоровий спосіб життя, загартування, повітряні-водні-сонячні ванни, масаж, вправи, апетит, зріст, маса тіла, рухливі ігри, футбол, хокей, настільний теніс, витривалість, безпека), правил безпечної поведінки (уважність, обізнаність, обережність, розсудливість); різних предметно-практичних дій (догляд за одягом буденним і святковим; літнім, осіннім, зимовим; для хлопчиків і дівчаток; за приміщенням, рослинами, тваринами; майстрування).

Формувати вміння класифікувати людей за ознакою спорідненості, використовувати узагальнені слова (рідні, близькі, знайомі, чужі); орієнтуватися у термінах, якими означають ознаку спорідненості (родовід,

взаємини, спілкування, вчинки, поведінка, гідність, скрута, доброзичливість, приязнь чи неприязнь, байдужість, суперництво, ревнощі); характеризувати спільне та відмінне в рідних і чужих, описувати словами особливості свого ставлення до них, звернення, налагодження контактів з ними (з чужими поводяться стриманіше, обережніше, ніж зі знайомими); вживати слова на позначення міри своєї прихильності до певних людей (люблю, не подобається, боюся, соромлюся, заздрю, жалію, байдужий); позначати словами вік людей (дитина, юнак, дорослий, людина похилого віку, стара людина) та типові для нього види діяльності, форми поведінки, зовнішні ознаки тощо; називати елементи українського побуту (страви, напої, одяг, прикраси, іграшки, меблі) та місцевості жителів України (сільський, міський, гірський жителі); називати статеві відмінності дівчинки – жінки, хлопчика – чоло- віка, дівчинки – хлопчика, чоловіка – жінки.

Ознайомлювати з назвою своєї країни, її столиці, з державною символікою (герб, гімн, прапор), з назвами декількох інших країн. Навчати орієнтуватися у загальних ознаках населення Землі (планета, країни, народи, люди) та у відмінностях зовнішніх ознак людей (кольорі шкіри, волосся, очей; зрості, формі очей), культурі, мові, національності; з допомогою дорослого навчати називати декілька спільних та від- мінних ознак між представниками різних народів, використовувати слова-ознаки прихильного ставлення до людей різної національності (віра, єдність, спільні інтереси, терпимість, миролюбність, інтерес до несхожого).

Спонукає дитину до запам'ятовування імені, по батькові та прізвища її рідних; навчати вживати слова на позначення родичання (тітка, дядько, двоюрідний брат, племінник тощо); описувати стосунки мами, тата, бабусі, дідуся, братів, сестер (любити, шанувати, захищати, радувати, скучати, підтримувати, застерігати, не засмучувати, оберігати, турбуватися, бути вдячним, поводитися безкорисливо, дбайливо, звертатися ласкаво тощо); називати особливості взаємин рідних різного віку (мама радиться з бабусею, тато допомагає братику розв'язувати задачі, я запитую у мами, чи можна піти

на вулицю); характеризувати вікові особливості своїх рідних (мама молода і красива; тато молодий і сильний, швидко рухається; бабуся вже немолода, носить окуляри, ходить повільно; у дідуся зігнута спина, він лікує зуби; сестричка ще маленька, вона спить у колисці).

Навчати орієнтуватися у словах-ознаках свого внутрішнього життя (думки, переживання, ставлення, бажання, сприймання, пам'ять, увага); спонукати до активного вживання окремих слів на позначення своїх думок (веселі, розумні, сміливі, хитрі, цікаві, дивні, несподівані), почуттів (радію, сумую, соромлюсь, серджуся, капризую, боюся, ви-знаю провину, дивуюся, гніваюся, відчуваю огиду, презирство, ревную, заздрю), намірів (бажаю, не хочу, планую, мрію, збираюся); орієнтуватися в назвах деяких моральних (співчуття, доброзичливість, дружба, любов, відповідальність), естетичних (захват, насолода, гумор), інтелектуальних почуттів (здивування, сумнів, впевненість, інтерес); використовувати слова-ознаки своїх ставлень до навколишніх об'єктів природи, предметів і речей, людей, самої себе (подобається – не подобається, мені байдуже, мене зацікавило, мене дратує); використовувати різні слова для порівняння, аналізу, синтезу, узагальнень (багато – мало, більше – менше, м'яке – тверде, довге – коротке, далеко – близько, світло – тем-но, високо – низько, схоже – несхоже); формулювати питальні речення, які стосуються власного внутрішнього життя (Чому я сумна? Звідки беруться розумні думки? Що станеться, якщо я зроблю інакше?); характеризувати словами свої основні риси характеру (добра, лагідна, весела; зла, непривітна, сварлива, хитра), поведінки (ввічлива, слухняна, вередлива, самотійна, уміла, смілива, плаксива, груба, забіяка тощо); пояснювати словами залежність між зрозумілими дитині подіями життя, своїми переживаннями та виразом свого обличчя.

Формувати вміння змінювати слова, назви дій, зокрема: їсти (я їм, ти їси, ми їмо, ви їсте, вони їдять), ходити (я ходжу, ти ходиш, ми ходимо, ви ходите, вони ходять), іти (я йду, ти йдеш, ми йдемо, ви йдете, вони йдуть вона йде, вони йдуть), берегти (я бережу, ти бережеш, ми бережемо, ви бережете, вони

бережуть, він береже), сидіти (я сиджу, ти сидиш, ми сидимо, ви сидите, вони сидять, вона сидить); будувати висловлювання, пояснюючи призначення предмета (ложка, щоб їсти, олівець, щоб малювати); місцезнаходження (іграшка на підлозі (у Марійки, біля стільця); причину (запізнився, тому що/бо...).

Формувати вміння вживати слова-звертання та етикетну лексику на початку розмови з кимось (діалог), щоб довідатися про щось; запитати про когось, щось (чи є такий (предмет, істота, особа), який він (вона, воно), де знаходиться); висловлювати прохання (будь ласка, дозвольте мені), вибачення, побажання, припущення (Я думаю, що...; мені здається, що ...) тощо; називати своє ім'я і прізвище, місто (село), вулицю, на якій живе родина, імена і прізвища своїх батьків, братика (сестрички), бабусі, дідуся; професію, місце роботи (якщо нескладна назва) рідних; розповідати про себе, своїх улюбленців (тварин), друга (подругу); вживати слова для прояву ініціативи (Дозвольте мені, будьте ласкаві, пройти; мені хочеться розповісти про) та припинення розмови (Вибачте, мені час додому; на жаль, я не можу більше грати). Навчати дитину адекватно висловлюватися з метою налагодити взаємодію з однолітками (Давай разом зробимо...; я бачу, що і ти цього хочеш; ти такий умілий!); вживати слова на позначення свого прагнення посісти серед них певне місце, бути авторитетним (Я можу це зробити не гірше за тебе; подивись, адже я справді впорався з цим без твоєї допомоги); пояснювати словами переживання іншої людини щодо її успіху чи невдачі (Йому радісно, бо він виграв у грі; дівчинка сумує, тому що не впоралася із завданням); диференціювати і вживати слова «навмисне» і «випадково», слова-ознаки моральних і аморальних вчинків; вербалізувати свою провину, знати слова-виправдання, вибачення, пояснення; позначати словами схвалення і осуд; розуміти значення слів «совісний» і «безсовісний».

Навчально-методичне видання

ФЕДОРОВА Марія Анатоліївна

Дошкільна лінгводидактика

Начальний посібник

Надруковано з оригінал-макета автора

Підписано до друку 27.05.2022 р. Формат 60*90/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний. Наклад 100.

Видавництво: ФОП Левковець